PK6585
.M95

97

LIBRARY
OF THE
Theological Seminary.
PRINCETON, N. J.

Case PK6585 Division
Shelf .M95 Section
Book No.

Muhammad 'Alī Hazīn

THE

LIFE

OF

SHEIKH MOHAMMED ALI HAZIN,

WRITTEN BY HIMSELF:

EDITED FROM TWO PERSIAN MANUSCRIPTS,

AND NOTED WITH THEIR

VARIOUS READINGS.

BY

F. C. BELFOUR, M.A. Oxon. F.R.A.S. LL.D.

LONDON:

PRINTED FOR THE ORIENTAL TRANSLATION FUND:

SOLD BY J. MURRAY, ALBEMARLE STREET; PARBURY, ALLEN, & CO., LEADENHALL STREET; THACKER & CO., CALCUTTA; TREUTTEL & WÜRTZ, PARIS; AND E. FLEISCHER, LEIPSIG.

1831.

PRINTED BY A. J. VALPY, RED LION COURT, FLEET STREET.

DEDICATION.

TO HIS MAJESTY

KING WILLIAM THE FOURTH.

Sir,

In promotion of the more accurate knowledge of a language which is generally used as the medium of official communication over the vast extent of Your Majesty's Asiatic dominions, this is the first work in the class of History, which has been regularly edited in Persian print.

The learned author expresses his sincere admiration of the wise and paternal government of Your Majesty's ancestors, and his

ardent desire for the blessing of its extension to the remotest regions of the earth.

In the hope, therefore, that it will appear in some degree worthy of the gracious patronage with which Your Majesty has condescended to honour it, I beg to lay the expression of my gratitude for this distinguished favour at the feet of Your Royal Majesty, humbly subscribing myself,

Your Majesty's

Most faithful Subject,

And most dutiful Servant,

FRANCIS CUNNINGHAM BELFOUR.

London, Feb. 9th, 1831.

ADVERTISEMENT.

MANY double words, such as آنشهر یکسال &c. perpetually so coupled in the Persian manuscripts, have not been divided in the print, as in a reprint they may easily be, for fear of embarrassing the workman with too frequent and unimportant corrections. For the same reason, the accentual marks have not been constantly repeated as the syllables requiring them have occurred, but are only occasionally marked, as a rule for supplying them in other places.

Digitized by the Internet Archive
in 2016

https://archive.org/details/lifeofsheikhmoha00muha

ORIENTAL TRANSLATION FUND.

Patron,

His Most Excellent Majesty

KING WILLIAM THE FOURTH.

Vice-Patrons,

His Royal Highness the DUKE of SUSSEX.
His Royal Highness the DUKE of CAMBRIDGE.
His Royal Highness the DUKE of GLOUCESTER, Chancellor of the University of Cambridge.
His Royal Highness PRINCE LEOPOLD of SAXE COBURG.
His Grace the LORD ARCHBISHOP of CANTERBURY.
His Grace the DUKE of WELLINGTON.
The Most Noble the MARQUESS of LANSDOWNE.
The Right Honourable the EARL SPENCER.
The Right Honourable the EARL AMHERST, late Governor-General of India.
The Right Honourable LORD W. H. C. BENTINCK, G. C. B., Governor-General of India.
The Right Honourable LORD VISCOUNT MELVILLE.
The Right Honourable LORD VISCOUNT GODERICH.
The Right Honourable LORD GRENVILLE, Chancellor of the University of Oxford.
The Right Honourable LORD ELLENBOROUGH.
The Right Honourable C. W. WILLIAMS WYNN, M.P., President of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
The Right Honourable SIR ROBERT PEEL, Bart., M.P.
The Right Honourable S. R. LUSHINGTON, Governor of Madras.
Lieutenant-General SIR E. BARNES, K.C.B., Governor of Ceylon.
Major-General SIR JOHN MALCOLM, G.C.B., Governor of Bombay.
H. T. COLEBROOKE, Esq. Director of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

Officers.

Chairman:

The Right Honourable Sir GORE OUSELEY, Bart., Vice-President R.A.S.

Deputy-Chairmen:

The Right Honourable C. W. W. WYNN, M.P., President R.A.S.
Sir G. T. STAUNTON, Bart., M.P. Vice-President R.A.S.
Sir E. H. EAST, Bart., M.P.
Sir A. JOHNSTON, Vice-President R.A.S.
Col. MARK WILKS.
Col. FITZ-CLARENCE, Vice-President R.A.S.

Auditor, J. B. S. MORRITT, Esq.
Treasurer, Col. FITZ-CLARENCE, Hon. M.A.S. Cal.
Secretary, Mr. WILLIAM HUTTMANN.

REGULATIONS

FOR

THE ORIENTAL TRANSLATION COMMITTEE.

1st. The Committee which is attached to the Royal Asiatic Society, for the purpose of selecting and superintending the translation and printing of Oriental works, is called the "Oriental Translation Committee."

2nd. The object of the Committee is to publish, free of expense to the authors, translations of the whole or parts of works in the Oriental languages, accompanied occasionally by the original texts, and such illustrations as may be considered necessary. These translations are to be generally printed in English, but in peculiar cases may be printed in Latin or French.

3rd. The Committee is empowered to add to its number, to purchase Oriental MSS. or printed books, to present copies of the works printed at the expense of the Oriental Translation Fund to Learned Societies and individuals, and to adopt all the means that it may consider to be necessary for promoting the objects for which it was appointed. No payment, however, exceeding twenty-five pounds, is to be made until approved at two successive Meetings of the Committee.

4th. The Meetings of the Committee are held as often as the Chairman or Secretary, or any two other Members of it, signing a requisition for that purpose, deem it necessary. All the Members of the Committee, resident within one hundred miles of London, are to be summoned to attend each of its Meetings; and five Members, including the Chairman or a Deputy Chairman, and the Secretary, are to constitute a quorum.

5th. The Secretary is charged generally with the business of the Committee, and is to record all the votes of the Committee in a Minute-Book, which every Subscriber has the right of inspecting on application to him.

6th. For the purpose of directing the attention of scholars to the literature of the East, and encouraging translations, the Committee is empowered to give annually, for such of the Manuscript translations that may be presented to it as it may consider deserving of distinction, four rewards in money, in sums not exceeding £100 each, and four gold medals of the value of twenty guineas each, inscribed with the names of the individuals to whom, and the titles of the translations for which, they are presented. The Committee is also empowered to give a sum of from £20 to £100 to any person who shall point out the Translation, in any Oriental language, of a lost Greek or Latin work, which shall be so circumstanced that the Committee may be able to obtain it for translation into English. Any Member of the Committee who sends a translation for approval, whether to obtain a reward or medal, or merely to have it printed at the expense of the Oriental Translation Fund, is to cease to act on the Committee until the adoption or rejection of his work is decided on.

7th. No work, although prepared for the press at the expense of the Oriental Translation Fund, is to be printed, until the imprimatur of the Chairman or a Deputy Chairman, and at least eight Members of the Committee, is obtained. The Translators of such works as are printed by the Committee, are entitled to twenty-five copies of their Translations for presentation.

8th. Every individual or institution subscribing ten guineas or upwards annually to the Oriental Translation Fund, is entitled to one fine paper copy of every work printed by the Committee, with the name of the individual or institution subscribing printed on an ornamental title-page. Individuals or institutions subscribing five guineas annually, are entitled to common paper copies of any of the works published by the Committee, to the amount of their subscriptions, at half the price paid for them by Non-subscribers.

9th. A General Meeting, to which every Subscriber and Member of the Committee resident in the United Kingdom shall be summoned, is held annually some time in the month of June. At that meeting Regulations may be proposed or rescinded; the Auditor reports the receipts and disbursements of the past year; and the Secretary reports the progress made in the works that have been commenced, and gives an account of those that are proposed for publication in the following year. A copy of each of these Reports will be sent to every Subscriber.—A Special General Meeting shall be convened by the Secretary at any time it is required in writing by nine Subscribers, the requisition stating the subject that is to be proposed for consideration.

LIST OF WORKS

PRINTED FOR

THE ORIENTAL TRANSLATION FUND.

AND SOLD BY

Mr. Murray, and Messrs. Parbury, Allen, & Co., London; Messrs. Thacker and Co., Calcutta; Messrs. Treuttel and Würtz, Paris; and Mr. Ernest Fleischer, Leipsig.

1.

THE TRAVELS OF IBN BATUTA,

Translated from the abridged Arabic Manuscript Copies preserved in the Public Library of Cambridge, with NOTES illustrative of the History, Geography, Botany, Antiquities, &c. occurring throughout the Work.

By the Rev. S. LEE, B. D., Professor of Arabic and Hebrew in the University of Cambridge, &c. &c.

In Demy Quarto; price £1.

2.

MEMOIRS OF THE EMPEROR JAHANGUEIR,

Written by Himself, and translated from a Persian Manuscript,

By MAJOR DAVID PRICE, of the Bombay Army, &c. &c.

In Demy Quarto; 12*s*.

3.

THE TRAVELS OF MACARIUS, PATRIARCH OF ANTIOCH,

Written by his attendant Archdeacon, Paul of Aleppo, in Arabic.

Part the First. Anatolia, Romelia, and Moldavia.

Translated by F. C. BELFOUR, A.M. Oxon. &c. &c.

In Demy Quarto; 10*s*.

4.

HAN KOONG TSEW, or, THE SORROWS OF HAN,

A Chinese Tragedy, translated from the Original, with Notes, and a Specimen of the Chinese Text.

By JOHN FRANCIS DAVIS, F.R.S., &c.

In Demy Quarto; 5*s*.

5.

HISTORY OF THE AFGHANS,

Translated from the Persian of Neamet Ullah. Part I.

By BERNHARD DORN, Ph. D., &c.

In Demy Quarto; 14*s*.

6.

THE FORTUNATE UNION,

A Romance, translated from the Chinese Original, with Notes and Illustrations; to which is added, a Chinese Tragedy.

By JOHN FRANCIS DAVIS, F.R.S., &c.

Two Vols. Demy 8vo.; 16*s*.

7.

YAKKUN NATTANNAWA,

A Cingalese Poem, descriptive of the Ceylon System of Demonology; to which is appended, the Practices of a Capua or Devil Priest, as described by a Budhist: and KOLAN NATTANNAWA, a Cingalese Poem, descriptive of the Characters assumed by Natives of Ceylon in a Masquerade.

Illustrated with Plates from Cingalese Designs.

Translated by JOHN CALLAWAY, late Missionary in Ceylon.

In Demy Octavo; 8*s*.

8.

THE ADVENTURES OF HATIM TAÏ,

A Romance, translated from the Persian,

By DUNCAN FORBES, A. M.

In Demy Quarto; 16*s*.

9.

THE LIFE OF SHEIKH MOHAMMED ALI HAZIN,

Written by Himself; translated from two Persian Manuscripts, and illustrated with Notes explanatory of the History, Poetry, Geography, &c. which therein occur.

By F. C. BELFOUR, M.A. Oxon. &c. &c.

In Demy Octavo; 10*s*. 6*d*.

10.

MEMOIRS OF A MALAYAN FAMILY,

Written by Themselves; and translated from the original,
By W. MARSDEN, F.R.S. &c. &c.
In Demy Octavo; 2*s.* 6*d.*

11.

HISTORY OF THE WAR IN BOSNIA,

During the Years 1737-8 and 9.
Translated from the Turkish by C. FRASER, Professor of German in the Naval and Military Academy, Edinburgh.
In Demy Octavo; 4*s.*

12.

THE MULFŪZAT TIMŪRY; or, AUTOBIOGRAPHICAL MEMOIRS OF THE MOGHUL EMPEROR TIMŪR,

Written in the Jagtay Tūrky language, turned into Persian by Abu Talib Hussyny, and translated into English.
By MAJOR CHARLES STEWART, late Professor of Oriental Languages in the Honourable East-India Company's College.
With a Map of Transoxania. In Demy Quarto; 12*s.*

13.

THE HISTORY OF VARTAN AND OF THE BATTLE OF THE ARMENIANS,

Containing an Account of the Religious Wars between the Persians and Armenians; by Elisæus Bishop of the Amadunians,
Translated from the Armenian, by C. F. NEUMANN,
Member of the Armenian Academy of the Mechitaristes at St. Lazaro, &c. &c.
In Demy Quarto; 10*s.*

N.B. The Large Paper copies of these Works are printed exclusively for the Subscribers to the Oriental Translation Fund.

LIST OF WORKS IN THE PRESS.

The Travels of Evlia Effendi; translated by Mons. de Hammer.

This work contains an account, in Turkish, of the travels of Evlia in all parts of the Turkish empire, and in Turkestan, &c. in the middle of the seventeenth century.

Nipon u dai itsi ran; translated by Monsieur Jules de Klaproth.

This Japanese work contains the History of the Dairis or Ecclesiastical Emperors of Japan from the year 660 Ante Christum.

The Tuhfat al Kebar of Kateb Chelebi al Marhoom; translated by James Mitchell, Esq.

This Turkish History contains a detailed account of the maritime wars of the Turks in the Mediterranean and Black Seas, and on the Danube, &c. from the foundation of their empire in Europe to the commencement of 1640.

A History of Morocco; translated by Walter Price, Esq.

This Arabic work contains a history of the establishment of the Mahommedan power in the Barbary States and Spain, between the 8th and 14th centuries.

The Mukhtasar fi hisāb el-jebr wa'l mokābeleh, by Mohammed ben Musa of Khovaresm; translated by Dr. F. A. Rosen.

This is the earliest system of Algebra extant in Arabic; and will be accompanied by the original text.

The Raghu Vansa; translated by Dr. Stenzler.

This is a highly celebrated Epic Poem by Kalidasa. It will be accompanied by the Sanscrit text.

Miscellaneous Translations. Volume the First.

This volume will contain Mr. W. B. Hodgson's translation of a Journey into the Interior of Northern Africa, Dr. B. G. Babington's translation of a Tamul collection of Tales, &c. &c.

LIST OF TRANSLATIONS PREPARING FOR PUBLICATION.

Class 1st.—Theology, Ethics, and Metaphysics.

The Sepher Jasher; translated by the Rev. W. Adam.

This work, although of doubtful authenticity, is very interesting as furnishing many elucidations of Sacred History from the Creation to the time of the Judges. It is written in very pure and beautiful Hebrew, and is highly valued by the Jews in Poland, &c.

The Sánc'hya Cáricá; translated by Henry Thomas Colebrooke, Esq.

This Sanscrit work contains in seventy-two stanzas, the principles of the Sánc'hya System of Metaphysical Philosophy.

The Akhlak-e-Naseri of Naser-ud-Din of Tus in Bucharia; translated by the Rev. H. G. Keene, A.M.

This Persian system of Ethics is an elaborate composition formed on Greek models, and is very highly esteemed in Persia.

A Collation of the Syriac MSS. of the New Testament, both Nestorian and Jacobite, that are accessible in England, by the Rev. Professor Lee.

This collation will include the various readings of the Syriac MSS. of the New Testament in the British Museum, and the Libraries at Oxford, Cambridge, &c.

The Didascalia, or Apostolical Constitutions of the Abyssinian Church; translated by T. P. Platt, Esq. A.M.

This ancient Ethiopic work is unknown in Europe, and contains many very curious opinions.

Class 2nd.—History, Geography, and Travels.

The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch; written by his attendant Archdeacon Paul of Aleppo; translated by F. C. Belfour, Esq., LL.D. Part II.

This Arabic Manuscript, which is of great rarity, describes the Patriarch's journey through Syria, Anatolia, Rumelia, Walachia, Moldavia, and Russia, between the years 1653 and 1660 of the Christian Æra.

The Seir Mutakherin of Seyyid Gholâm Husein Khan; translated by Lieut. Col. John Briggs.

This celebrated Persian work comprises the annals of Hindûstân from the time of the Emperor Aurungzebe to the administration of Warren Hastings in Bengal.

Sheref Nameh; translated by Professor Charmoy.

This is a Persian History of the Dynasties which have governed in Kurdistan, written by Sheref Ibn Shems ud Din, at the close of the sixteenth century.

The History of Mazenderan and Tabaristan; translated by Professor Charmoy.

This is a Persian History of part of the Persian empire, written by Zaher ud Din, and comes down to A.D. 1475.

The Tareki Afghan; translated by Dr. Bernhard Dorn. Part II.

This is a Persian History of the Afghans, who claim to be descended from the Jews. It will be accompanied by an account of the Afghan tribes.

The Annals of Elias, Metropolitan of Nisibis; translated by the Rev. Josiah Forshall, A.M.

This Syriac Chronicle contains chronological tables of the principal dynasties of the world, brief memoirs of the Patriarchs of the Nestorian church, and notices of the most remarkable events in the East, from the birth of our Saviour to the beginning of the eleventh century.

Ibn Haukul's Geography; translated by Professor Hamaker.

This Arabic work was compiled in the 10th century by a celebrated Mohammedan Traveller, and is not the same as the Oriental Geography of Ebn Haukal that was translated by Sir William Ouseley.

Naima's Annals; translated by the Rev. Dr. Henderson.

This Turkish History comprises the period between 1622 and 1692, and includes accounts of the Turkish invasion of Germany, the sieges of Buda, Vienna, &c.

The Tung hwa loo; translated by Mr. William Huttmann.

This is a Chinese History of the first three Emperors of the Tartar dynasty, that now governs China. It is very scarce through not being allowed to be printed in China.

The Chronicle of Abulfath Ibn Abulhasan Alsamou; translated by the Rev. T. Jarrett, A.M.

This rare Arabic work, of which only one perfect copy is known to be in Europe, is a History of the Samaritans from the creation to the middle of the 14th century.

The Asseba as Syar of Syed Mohammed Reza; translated by Mirza Alexander Kazem Beg.

This is a Turkish History of the Khans of the Crimea, written about A.D. 1740, and contains many interesting particulars relating to Turkey, Russia, Poland, and Germany.

A Description of Tibet; translated by Monsieur Jules de Klaproth.

This will consist of extracts from various Chinese and Mandchu works, forming a complete account of Tibet, and of the Buddhic religion, of which it is the principal seat.

The San kokf tsu ran; translated by Monsieur Jules de Klaproth.

This Japanese work is a description of Loo-Choo Corea and Jesso, with Maps and Plates: it was written in 1785.

Ibn Khaldun's History of the Berbers; translated by the Rev. Professor Lee.

This is a rare and valuable Arabic work, containing an account of the origin, progress, and decline of the dynasties which governed the northern coast of Africa.

Ibn Koteiba's History of the Arabians; translated by Dr. J. H. Möller.

This celebrated work contains the History of the Arabians from the time of Ishmael the son of Abraham to near the end of the third century of the Mahommedan, or the 9th of the Christian era.

The great Geographical Work of Idrisi; translated by the Rev. G. C. Renouard, B.D.

This Arabic work was written A.D. 1153, to illustrate a large silver globe made for Roger, King of Sicily, and is divided into the seven climates described by the Greek geographers.

Makrisi's Khîtat, or History and Statistics of Egypt; translated by Abraham Salamé, Esq.

This Arabic work includes accounts of the conquest of Egypt by the Caliphs, A.D. 640; and of the cities, rivers, ancient and modern inhabitants of Egypt, &c.

Part of Mirkhond's Ruzet-as-Suffa; translated by David Shea, Esq.

The part of this Persian work selected for publication is that which contains the History of Persia from Kaiomurs to the death of Alexander the Great.

Class 3rd.—Bibliography, Belles-Lettres, and Biography.

The San kwo che; translated by J. F. Davis, Esq.

This very popular historical romance is founded on the civil wars that raged in China in the third century, and is reckoned quite a model of Chinese style.

Haji Khalfa's Bibliographical Dictionary; translated by Monsieur Gustave Fluegel.

This valuable Arabic work was written by the celebrated Kateb Chelebi al Marhoom, and contains accounts of above 13,000 Arabic, Persian, and Turkish works, arranged alphabetically.

Heft Peiker, an historical Romance of Behrám Gúr; translated by the Right Hon. Sir Gore Ouseley, Bart.

This Persian Poem of Nizami of Ganjah, contains the romantic history of Behrám, the Vth of the Sassanian dynasty of Persian kings.

Meher va Mushteri; translated by the Right Hon. Sir Gore Ouseley, Bart.

This Persian Poem, of which an abridgment will be published, was composed by Muhammed Assár, and celebrates the friendship and adventures of Meher and Mushteri, the sons of King Shapur and his Grand Vizier.

Ibn Khalikan's Lives of Illustrious Men; translated by Dr. F. A. Rosen.

This is an Arabic Biographical Dictionary, arranged alphabetically, of the most celebrated Arabian historians, poets, warriors, &c. who lived in the seven first centuries of the era of Mahommed, A.D. 600 to A.D. 1300.

The Bustan of Sadi; translated by James Ross, Esq., A.M.

This is a much-admired Persian Poem, consisting of Tales, &c. illustrative of moral duties.

Royal Asiatic Society's House,
14, *Grafton Street, Bond Street, London.*

PRINTED BY A. J. VALPY,
RED LION COURT, FLEET STREET.

الله الحمد والمنّة که این نسخه جامع فنون محبوبي و این مجموع شرایف حسن و خوبي که بتذکره مولاناي شیخ محمّد علي حزین رحمة الله علیه موسوم است بتاریخ بیست و سیوم شهر صفر المظفر صورت انصرام و اختتام پدیرفت سنة ۱۱۹۷ هجري المقدس نبوي صلّي الله علیه و سلّم کاتب الحروف میر نعمت علي

نوشته بماند سیه بر سفید
نویسنده‌را نیست فردا امید

و این نسخه بتدبیر و تحت العین مراتب علم کرفته داریس اوکسفورد و إنّر تمپل فرانسیس کِنّنکهم بالفور انکلیسي مطبوع و با انتخاب و تحشیة القراءتین بید المذکور مصنف و مزین کردیده است

تمام

---

1 This Epigraphe is subjoined by the copyist of Sir W. Ouseley's MS.

قواي نفساني افسرده و عاطل سر در جیب خمول کشیده اند اکنون عاجز و ناتوان کوش بر نداي ارحیل نشسته ام رَبِّ إِنْ تُعَذِّبْنِي فَأَنَا مِنْ عِبَادِكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لِي فَإِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

فطرت و جبلّت را با بیگانه کشور کون و فساد آشنائي و مایه انستي نبود و چون نه ۲در آمدن اختیاري بود و نه در رفتن چندي ۳بخونین جگري ساختم

بر خیز حزین از سر دنیا بر خیز
زین کهنه دمن تو اي مسیحا بر خیز
تنها تو در این انجمني بیگانه
بر خیز از ین میانه تنها بر خیز

نَسْأَلُ اللّٰهَ الْغُفْرَانَ وَأَنْ يُبْدِلَ بِالْفَرَحِ الْإِحْزَانَ
أَنَّهُ جَوَادٌ كَرِيمٌ

تَمَّ

---

۱ Keene جبل ۲ Omitted in Sir W. O.'s. ۳ Keene بخونبن

الالف واقع شد پس مدت سلطنت ۱این سلسله علیه دویست و چهل و دو سال تمام خواهد بود که با عدد صفویون مطابق است

مجملاً چون شمه از این واقعات بالعرض بقلم آمد و خامه را دیگر سر التفات بذکر بقیة ۲این حالات نیست اکنون چند کلمه از خاتمه احوال خویش نگاشته ۳اقتصار مینماید خَتَمَ ٱللّٰهُ بِٱلْحُسْنَى وَجَعَلَ مُنْقَلَبِي فِي ٱلْآخِرَةِ خَيْرًا مِنَ ٱلْأُولَى

مجملاً از حین ورود بشاه جهان آباد تا حال تحریر که آخر سال اربع و خمسین و مایة بعد الالف است سه سال و کسري گذشته که در این بلده اوقات بسر رفته و پیوسته در خیال حرکت و نجات از این کشور که بغایت ۴مسافر افتاده بوده ام و از کثرت موانع عایقه میسر نیامده از راه ۵ناهموار زندگي پنجاه و سه مرحله بقدم استوار صبر و شکیب پیموده ام و کالبد عنصري از هجوم الام و اسقام در هم شکسته و

---

۱ Sir W. O. آن ۲ Omitted in Keene's ۳ Sir W. O. اختصار

۴ Keene مسافر ۵ Sir W. O. ناهواري

اَوَاِخْوَانًا حَسِبْتُهُمْ دُرُوعًا
فَكَانُوهَا وَلَكِنْ لِلْأَعَادِي
وَخِلْتُهُمْ سِهَامًا صَايِبَاتٍ
فَكَانُوهَا وَلَكِنْ فِي فُؤَادِي
وَقَالُوا قَدْ صَفَتْ مِنَّا قُلُوبٌ
لَقَدْ صَدَقُوا وَلَكِنْ عَنْ وِدَادِي

و از نوادر اتفاقات اینکه مرا در حالتي که اصلاً فکر و خیال متذکر و متوجه این حادثات و واقعات نبود ناکهان کویا بکوش دل کفتند که مدّت دولت سلاطین صفویه لفظ صفویون است چون ملاحظه نمودم دیدم که مطابق [۲]بود چه خروج خاقان سلیمان شان شاه اسمعیل از دار السلطنة لاهجان اکرچه در اربع و تسعمایة است امّا جلوسش بر سریر سلطنت در دار السلطنة تبریز بتاریخ سبع و تسعمایة روي داده و خلع عباس میرزا از نام سلطنت و جلوس نادر شاه چنانکه نکاشته شد در ثمان و اربعین و مایة بعد

---

۱ Sir W. O. واخوان ۲ Keene نبود

پادشاه نو جوان‌را با اینکه هرگز در عرض آن مدت بر سر داعیه سلطنت نیامده بود و پاسبانان بحراستش قیام داشتند منافي انتظام کار خویش دانسته اشارت بقتل وي نمود و اورا از ۱پا در آورده بمشهد مقدس ۲آورده مدفون ساختند و پسرانش عباس میرزا و سلیمان میرزا که هر دو صغیر بودند نیز وداع دیر فاني نموده اولاد از وي نماند

شعر

نَعَدُّ ٱلْمُشْرِفِيَّةَ وَٱلْعَوَالِي
وَتَقْتُلُنَا ٱلْمَنُونُ بِلَا قِتَالِ
وَنَرْتَبِطُ ٱلسَّوَابِقَ مُقْرَبَاتٍ
وَلَا يُنْجِينَ مِنْ ۳خُبَثِ ٱللَّيَالِي

و قال ابو الدرّ جمال الدین یاقوت الخطاط و لقد احسن و اجاد

---

۱ Sir W. O. پاي ۲ Omitted in Sir W. O.'s.

۳ Keene خبب Sir W. O. جهت

CHAP. XLVIII.

مقتول شدن پادشاه مرحوم شاه طهماسب مدّت سلطنت سلاطین صفویه ا موسویه انار اللّه برهانهم تتمه احوال راقم

و از سوانحي که در همین روز در ایران روي داده مقتول شدن شاه طهماسب صفوي در بلدهٔ سبزوار است

چون نادر شاه پسر بزرك خود رضا قلي میرزارا در ایران نایب کذاشته بهند آمده بود روزي که عوام شاهجهان آباد بدروغ مرك وي را شهرت داده بنیاد شورش کردند همان روز این خبر باطراف انتشار یافته بایران سرایت کرد و هنوز کذب آن معلوم نشده بود رضا قلي میرزا که در مشهد مقدس اقامت داشت بفکر کار خود افتاده حیات آن

ا Omitted in Keene's.

شتاب در معاودت داشت تمامي ملك سند و صوبه کابل‌را با بعض محال پنجاب که به تنخواه صوبه کابل است از مملکت هندوستان و تصرف محمد شاه وضع نموده ملحق بممالك ایران ساخت و محمد شاه و امراي هندرا طلبیده مجلسي بیاراست و محمد شاه‌را جیغه داده امرارا خلعت بخشید و نصایح نموده بسلطنت بگذاشت

و دختري از احفاد اورنك زیب ۱پادشاه‌را بحباله نکاح پسر کوچك خود نصر الله میرزا که همراه داشت در آورده بتاریخ هفتم صفر اثنا و خمسین و مایة بعد الالف از شاهجهان آباد طبل مراجعت کوفته باز گشت

---

۱ نادر شاه‌را Sir W. O.

بایشان گفت که تا جائي که ۱یکي از قزلباش کشته شده باشد احدي‌را زنده نگذارند لشکر قزلباش بنیاد قتل و غارت کرده بمنازل و مساکن آن شهر در آمدند و قتلي بافراط کرده اموال بیغما و عیال باسیري بردند و بسیاري از آن شهر خراب و سوخته شد چون ۲نصفي روز بگذشت و تعداد کشتگان از حساب در گذشت نادر شاه نداي امان بقیة السیف در داده لشکریان دست کوتاه کردند و پس از چند روز که شوارع و مساکن پر از اجساد مقتولین بود و هواي عفونت یافته عبور نیز دشواري داشت حکم به ۳تنظیف آن شد کوتوال شهر در هر گذر آنهارا جمع آورده با خس و خاشاکي که از ۴عمارات فرو ریخته بود بي آنکه تمیز مسلم و کافر شود همه‌را بسوخت

و نادر شاه ذخایر پادشاهي‌را بتصرف آورده از مردم نیز زرها حاصل شد و چون بسبب دواعي

---

۱ Sir W. O. احدي ۲ Keene نصف

۳ Sir W. O. تنصیف ۴ Both Mss. عمارت

رسید سپاه‌را امر نمود که هر کس در جا و مقام خود آرام ۱کرفته بانتقام نپردازند و اکر هندیان بر سر ایشان هجوم آوردند مدافعه ۲نمایند و در آن شب هیچ کس از امراي هند که واقف کار بودند اصلاً متعرض تسکین نایرهٔ آن فتنه و غوغا نکشت بلکه چند نفري که حسب ۳الاستدعا از نادر شاه کرفته براي اطمینان و محافظت خود بخانه برده بودند در منازل ایشان مقتول شدند و با آنکه در جنك کرنال قریب ۴به بیست کس از قزلباش اندك بزخم ۵تیر مجروح و زیاده بر سه کس مقتول نشده بود در این هنکامه قریب بهفتصد کس از آن طبقه بقتل رسید

بالجمله چون روز شد همان آشوب در اشتداد بود نادر شاه ۶صبح از قلعه سوار شده بقتل عام فرمان داد و فوجي از سوار و پیاده بآن کار مامور کشته

---

۱ Keene نموده ۲ Sir W. O. ننمایند

۳ Sir W. O. الاستدعاي ۴ Omitted in Keene's.

۵ Sir W. O. نیز ۶ Omitted in Sir W. O.'s.

که بغدر و تمهید محمّد شاه هلاك کردیده علي اي
حال در یك ساعت موت او شهرت کرفت و وي
صحیح و سالم با ۱جمیع کثیر در قلعه نشسته بود و
ابواب آن شب و روز مفتوح و بفصل مهمات
مشغول و برخي از سپاهش در حول قلعه و خانهاي
شهر ساکن و ۲بعضي بر کنار ۳رودي که متصل بشهر
است فرود آمده بودند مجملاً بمجرد این شهرت
کاذبه در هر کوچه و کنار فوج فوج احمقان کمفرصت
با اسلحه و یراق ۴ازدحام و شورش افکنده بقتل و
تاراج قزلباش همت کماشتند و این هنکامه تمامي
شهررا فرو کرفت قزلباشیه که فهم زبان هندیان نمي
کردند و خبر از جائي نداشتند متفرق یکدو در هر
کوچه و بازار در کذر بودند هندیان غافل بایشان
رسیده میکشتند و با آنکه شب در رسید شورش
انکیزان بد مآل اصلاً آرام نکرفتند و آن هنکامه در
افزایش بود و چون مکرّر حقیقت حال بعرض نادر شاه

---

۱ Sir W. O. جمع ۲ Keene بعض

۳ Sir W. O. رودخانه ۴ Sir W. O. اژدهام

شعر عربي

إِذَا كَانَ ٱلْغُرَابُ دَلِيلَ قَوْمٍ
فَنَادُوسُ ٱلْمَجُوسِ لَهَا مَقِيلٌ

القصه نظام الملك و محمّد شاه با ۱بعضي مقربان بتوسل و اعتذار بمعسكر نادر شاه رفته امان يافتند و نادر شاه محمّد شاه را تسلي نموده نويد عدم تعرض بجان و ملك و ناموس داد

القصه نادر شاه با هر دو لشكر بشهر در آمده در قلعه شاهجهان آباد نزول نموده و محمّد شاه نيز با وي در قلعه بود و امرا و لشكريان هند بوضع معمول سابق در مساكن خود قرار كرفتند و اين بتاريخ نهم ۲ذي حجّة الحرام ۳احد و خمسين و مائة بعد الالف بود و چون هنكام عصر روز يازدهم شهر مذكور شد هنديان آوازه در افكندند كه نادر شاه در كذشت بعضي ميكفتند ۴كه وفات يافته و برخي را سخن اين

---

۱ Keene بعض

۲ Sir W. O. ذالحجه

۳ Sir W. O. آحدي

۴ Omitted in Keene's.

هندیان توپخانه بر کرد خویش چیده محصور بودند و فوجي از قزلباش نیز بر اطراف ایشان تاختن آورده راه آمد او شد بر ایشان مسدود و قحط و غلا در آن لشکر افتاده حالتي که در عالم غرور کمان نکرده بودند روي نمود و نادر شاه [۲]لشکر بدو قسمت کرده [۳]بعضي‌را در مضرب خیام خود کذاشت و با فوجي بر سر ایشان [۴]رانده برهان الملك زنده دستکیر شده خان دوران امیر الامرا و مظفر خان برادر وي و جمعي از امراي نامي با لشکر انبوه بقتل رسیده شب بمیان آمد و محمّد شاه و بقیة السیف که هنوز خلقي بیشمار بودند چون سواران قزلباش‌را منتشر یافته هراس داشتند طاقت و مجال قرار در خود ندیده بر جاي نماندند و هر کس فرار کرد اکر بدست قزلباش نیفتاد رعایاي آن حدود وي‌را زنده نمیکذاشتند و آنرا که از خویش میکذشتند عریان ساخته سر میدادند

---

۱ For these two words Sir W. O. has رفت ۲ Omitted in Keene's.

۳ Keene بعض ۴ Sir W. O. راند

CHAP. XLVII.

رسیدن نادر شاه در موضع کرنال و مصاف دادن ۱ با
محمد شاه و غالب شدن نزول نادر شاه بقلعه
شاهجهان آباد ۲ طغیان سکنه دهلي قتل عام
دهلي گرفتن نادر شاه سند و کابل‌را بتصرف
خود تعیّن نمودن محمد شاه بپادشاهي هند
و تاهل پسر نادر شاه

و نادر شاه دو سه نوبت نیز از لاهور تا رسیدن
بلشکر هندوستان پیغام روانه ساختن محمد خان
ایلچي خود بمحمد شاه نمود و ایلچي مذکوررا همراه
داشتند و رخصت نمي نمودند و در آن وقت معلوم
نمیشد که غرض از نگاهداشتن او چیست تا آنکه نادر
شاه رسیده در موضع کرنال که چهار منزلي شاهجهان
آباد است تلاقي دست داده جنگ در پیوست

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ This head is omitted in Keene's.

و نادر شاه جمعي را در قلعه لاهور کذاشته بصوب شاهجهان آباد در حرکت آمد و محمد شاه با اجمیع امرا و لشکر چند کاه بود که از شهر بر آمده بتابي تمام مي آمد

من از سرهند که بغایت خراب و محصور لشکر دزدان بود با جمعي پیادکان تفنکچي که فراهم آورده با خود داشتم بجانب دهلي [۲]روانه شدم و از میان لشکر محمد شاه که قریب بدو ماه بود چهار [۳]منزل راه طي نموده [۴]باردحام تمام بودند عبور نموده بشهر در آمدم و بعد از [۵]ایام چند از آن شهر شوریده اوضاع [۶]با دو سه خدمتکاران کوشه کرفتم

---

۱ Keene جمعي

۲ Sir W. O. روان

۳ Sir W. O. منزلي

۴ Sir W. O. باژدهامي

۵ Sir W. O. ایّامي

۶ These four words are omitted in Keene's.

بسرهند در آمدم و تمام آن ایام چه در راه و چه
در منازل [1]بجنك و جدال و مدافعة بگذشت

و نادر شاه بکنار لاهور رسید ذکریا [2]خان حاکم لاهور با
چهارده پانزده هزار [3]سوار سپاه و استعداد خود بر لب
آبي که متصل [4]بشهر میگذرد اطراف خود مضبوط
ساخته صف آرا [5]کشته بود و کیفیت صلح و جنك
هند هر دو [6]نیز از غرایب است القصه نادر شاه با
فوجي از لشکر اسپ در آب رانده بگذشت و
چند سوار قزلباش بر سپاه لاهور تاخته شجاعان و
بهادران ایشان که در سواري ماهرتر بودند بگریختند
و باقي بهم بر آمده متلاشي و متحیّر شدند آخر
حاکم با منسوبان بقلعه در آمد و نادر شاه با سپاه
متصل بشهر نزول کرد حاکم لاهور عریضه نیاز و اعتذار
فرستاده التماس امان کرد و بحضور نادر شاه آمده
عزّت و خلعت یافت [7]و بدستور سابق بر قرار ماند

---

[1] Keene بمدافعة only. [2] Omitted in Keene's. [3] Omitted in Keene's.

[4] Keene شهر [5] Sir W. O. for these two words has کشت

[6] Omitted in Keene's. [7] This clause is not found in Sir W. O.'s.

و بصوبه کابل در آمده بود و حرکت من اکر میسر
آمدي ناچار بهمان راه بودي و طبیعت و بینش
اهل این دیار مقتضي آنکه لا [1]محالة رفتن مرا محرك
آمدن او دانند و این معني نیز [2]مکروه خاطر و عایقي
شده بود و قطع نظر از موانع بسبب شورش عبور از
آن [3]طرف تعسیر تمام داشت لهذا تا آن زمان در
لاهور مانده بودم در آن وقت که آشوبي چنان
افتاد و در صورت احوال آن مردم امید [4]بهبود نبود
و در [5]خود طاقت ملاحظه اوضاع حال و مال ایشان
نیافتم و بسبب اختلال احوال حالت معاشرت با
لشکر قزلباش نیز [6]نبود ناچار با ضعف و نقاهتي تمام از
لاهور بصوب سلطان پور حرکت نموده آن مملکت
بهم بر آمده بود و هر کس دست بغارت و یغما بر
آورده چندین هزار قطاع الطریق شوارع را فرو کرفته
چند روز در قراي آن محال توقف روي داد پس

---

۱ Sir W. O. محال
۲ Sir W. O. نکرده
۳ Sir W. O. طرق
۴ Sir W. O. فلاحي
۵ Sir W. O. خور و
۶ Sir W. O. نداشتم

CHAP. XLVI.

بقیة احوال راقم حرکت راقم از لاهور ورود
بسرهند آمدن نادر شاه بلاهور ۱مغلوب
شدن حاکم لاهور نهضت نادر شاه بصوب دهلي
روانه شدن راقم از سرهند و رسیدن بدهلي

در مملکت پنجاب خاصه شهر لاهور فزع قیامت
بر خاست و من در آن شهر به بیماري صعب
کرفتار شده ۲بر بستر افتاده بودم و چون خلق
هندوستانرا نیکو شناخته از اوضاع ایشان ملول و از
ادراك و تمیز ایشان یاس تمام داشتم بر حال ۳عجز و
زیردستان ۴دل بسوخت و در ظرف آن مدت قدرت
روانه شدن بصوب خراسان نیافته بودم و چون بیقین
میدانستم که اوضاع مقتضي ورود نادر شاه بهندوستانست

---

۱ Keene منکوب ۲ Sir W. O. بـه

۳ Keene عجزه ۴ Omitted in Keene's.

از افاغنه و فوج ناصر خان بوادي هلاك رفتند و خان مذبور زنده كرفتار شده بعد از چند روز اعزاز يافت و نادر شاه ببلده پيشاور نزول نموده از آب ۱اتك بكشتي عبور كرد

---

۱ Sir W. O. اتك

وي‌را امیر الامراي آذربایجان نموده در دار السلطنت تبریز اقامت داشت چون سفر قندهار و کابل دراز کشید جماعت لزکي مستعد شده بمملکت شیروان که قریب ابایشان است لشکر کشیدند ابراهیم خان مذکور بآن مملکت در آمده با آن قوم مصاف داد و بقتل رسید نادر شاه چنان التفاتي باین قضیه ننموده فوجي از سپاه‌را رخصت نموده بحدود شیروان فرستاد و خود بصوب پیشاور در حرکت آمد

ناصر خان حاکم صوبه کابل که در پیشاور [۲]مي بود با فوجي که داشت بر سر راه رفته جمعي از افاغنه آن حدودرا نیز فراهم آورده کریوهاي صعب و وادیهاي تنك‌را باعتقاد خویش محکم و مسدود ساخته بود نادر شاه بوي پیغام کرد که من در فلان روز خواهم رسید بهتر آنکه از سر راه بر خیزي سخن در نگرفت [۳]و روز موعود نادر شاه برسید و خلقي انبوه

---

۱ Keene ایشان

۲ Omitted in Keene's.

۳ Keene در

و مدّت اقامت نادر شاه در کابل تخمیناً بهفت ماه رسیده و افاغنه آن حدودرا قهر و قتل نموده بود از استماع خبر کشته شدن آن ده نفر بیقرار شده بصوب جلال آباد نهضت کرد و آن شهررا [1] قتل عام فرموده خلقي انبوه [2] ناچیز شدند و از غرایب این که براي رئیس قاتلان آن ده نفر خلعتي از سرکار محمّد شاه معیّن شده بود که ارسال کردد و قتل عام جلال آباد عایق آن شد

و از آن روز که خبر ورود نادر شاه بکابل در هند شیوع یافته بود خان دوران امیر [3] الامرا و نظام الملك بمحاربه وي معیّن شده در شاهجهان آباد اقامت داشتند و آوازه توجه خودرا عمّا قریب بصوب کابل منتشر مي ساختند و این نیز بزعم ایشان از تدبیرات ملکیه بود

و از سوانح ایران که در جلال آباد مسموع نادر شاه شد مقتول شدن برادرش ابراهیم خان بود که

---

[1] Sir W. O. قتل و

[2] Sir W. O. باخیر

[3] Sir W. O. الامراي

[1]برجي فریاد بر آوردند محصوران امان یافته قلعه را خالي نموده برعیتي پرداختند و در آن حدود هر جا اقاغنه فراهم آمده بودند لشکر بر سر ایشان رفته قتل مي [2]نمود

و نادر شاه از [3]توقیف محمّد خان بغایت آزرده شده چند کس از معتبرین کابل‌را زباني پیغامها داده بشاهجان‌آباد روانه ساخت که بپادشاه و امرا برسانند و خود در کابل توقف داشت فرستاده‌کان بلاهور آمده بشاهجان‌آباد رفتند و کسي [4]سخني از ایشان نشنید و اکر شنید نفهمید باز از کابل یکي از لشکریان‌را ده سوار همراه نموده بسفارت فرستاد چون بجلال‌آباد رسیده در خانه فرود آمدند جمعي از تبه کاران آنجا بر کرد آن خانه هجوم نموده اوّل سلاح ایشان‌را در ربودند و آخر [5]ده کس از ایشان‌را کشته یکي فرار بکابل نموده صورت واقعه باز نمود

---

[1] Omitted in Sir W. O.'s. [2] Keene نمودند

[3] Sir W. O. توقف [4] Keene سخن [5] Sir W. O. دو

قوم پراکنده بهندوستان در آمده در هر جا سکني و
۱در اکثر سرکارات ملازم شده داخل سپاه کشتند و
الحق تکلیف مهانعي که بمحمد شاه مي نمودند بیرون
از حوصله وسع و ضبط وي بود

و نادر شاه بتخریب قلعه قندهار فرمان داده مردم
بازار و سکنه آنرا بنادر آباد سکني فرمود و بصوب
غزنین و کابل ۲در حرکت آمده کوتوال قلعه کابل‌را
پیغام داد که مارا بمملکت محمّد شاه کاري نیست
امّا این حدود چون معدن افغان است و معدودي
کریختکان نیز ۳بایشان پیوسته اند غرض استیصال این
قوم است هراس بخویش راه نداده در مراسم
مهماندارى کوشد

و خود بکنار شهر کابل نزول نمود کوتوال و کابلیان
مستعد جنك و جدال شدند و نصیحت و پیغام
ایشان‌را سود نکرد فوجي از قزلباش بقتل ایشان و
تخریب قلعه مامور کشتند و بمجرد حمله و بنیاد تخریب

---

۱ Keene اکثر در ۲ Keene به

۳ Keene با ایشان

منهزم و آواره [1]ساخته جواب نامه نوشتن حاجت نماند چون محاصره قندهار بطول [2]کشیده مراجعت محمد خان نیز بتعویق افتاد نادر شاه فرماني بوي نوشته مصحوب چند نفر سواران سریع السیر فرستاده از وي سوال حقیقت حال و سعي در حصول جواب و امر بتعجیل [3]عود نمود و چون جواب صادر نمي شد و رخصت نمي یافت اثري بر آن مرتّب نگشت

بالجمله چون محاصره قندهار قریب [4]بیك سال شد و شهر نادر آباد در جنب آن اتمام یافت نادر شاه بفرمود تا لشکر قزلباش بر آن حصار هجوم آورده بر بروج صعود [5]نمودند و افاغنه بي دست و پا شده آن حصن استوار مفتوح [6]گشت و آن قوم مقتول کشته حسین مذکور مقید بمازندران فرستاده شد

و در عرض چند سال از آن زمان باز که افاغنه در شیراز منهزم شدند همواره از هر طرف جمعي از آن

---

[1] Sir W. O. سازد و

[2] Keene و

[3] Omitted in Sir W. O.'s.

[4] Keene یك

[5] Keene نمایند

[6] These five words are omitted in Keene's.

غارت کرده بهزار التماس نامه از ایشان بستد و بمشقت تمام خودرا رسانیده اداي سفارت نمود امّا خود قدرت مراجعت نیافته هنوز در این دیار است

و چون نادر شاه بقندهار رسیده آن قلعه‌را فرو گرفت محمد خان ترکمان‌را که از امراي صفویه بود باز بسفارت فرستاده سخنان گذشته‌را اعاده و گله از هنجار سابق نمود چون بشاه جهان آباد رسیده نامه ۱برسانید ویرا ۲توقیف فرموده از جواب ساکت شدند و چندانکه او اظهار رخصت میکرد سود نداشت گاهي در اصل نوشتن جواب تردد خاطر داشتند و گاهي در این که اگر نوشته شود نادر شاه‌را بچه القاب باید نوشت متحیر و سرگردان بودند حقیقت اینکه ۳توقیف محمد خان ایلچي‌را از تدابیر ملکیه شمرده توقع آن داشتند که شاید حسین افغان با متحصنان قندهار بر نادر شاه ظفر یافته ویرا ناچیز یا

---

۱ Sir W. O. رسانیده ۲ Sir W. O. توقف

۳ Sir W. O. توقف

اشعاري شده بود که چون مخاذیل افاغنه خاین این آستان و دزد این دیار اند و الحال بسزاي خود رسیده بقیة السیف در هزیمت و فرارند و از بیم لشکر ظفر اثر ایشان را کریزکاهي سواي هندوستان نیست باید که آن مدبران را راه و جاي نداده نکذارند که بآن حدود در آیند بالجمله محمد شاه پس از چندي نامهٔ متضمن سخنان بیفروغ نوشته ایلچي را متصرف ساخت

و بعد از جلوس شاهزاده عباس میرزا بجائي پدر والا کهر باز یکي از امرا بسفارت هند تعیین شده همین سخنان در نامه او نیز مندرج بود پس از مدتي ویرا نیز رخصت انصراف داده همان قسم کلمات که نفس الامریتي نداشت نکاشته بودند

و بعد از چندي نادر شاه یکي از معتبرین قزلباش را نزد برهان الملك که اعظم امراي هند بود فرستاده بمحمد شاه ۲ و او هر دو نامه نکاشته بود فرستاده مذکور را بعد از ورود بحدود این مملکت دزدان

---

۱ Keene هم چنین ۲ Sir W. O. داد و

CHAP. XLV.

فرستادن ایلچیان ۱متعاقب بهندوستان نکاهداشتن
محمد خان ایلچي در شاه جهان آباد فتح قلعه
قندهار و خراب ۲شدن آن آمدن نادر شاه
بکابل ۳کشته شدن ایلچي در جلال آباد آمدن
نادر شاه بجلال آباد و قتل عام آن بلده ۴عایق
باز دارنده و مانع منتخب کشته شدن ابراهیم
خان در ۵شیروان جنك ناصر خان و کرفتاري
وي ورود نادر شاه به پیشاور عبور نمودن
از آب اتك

بهر حال شاه طهماسب بعد از فتح اصفهان و
استیصال افاغنه یکي از امرارا برسالت هندوستان
فرستاده وقایع آن ایّامرا بمحمد شاه اعلام و در نامه

---

۱ Keene متعاقب هم ۲ Keene نمودن ۳ Keene کشتن alone.

۴ This head is not found in Keene's. ۵ Keene شیراز

نوادر و غرایب روزکار است و این شیوه‌را بر طاق بلند نهاده کسي‌را از سلف و خلف با ایشان دعوي همسري نیست

و سلطان مغفور شاه سلطان حسین نیز در مدت سي سال سلطنت خویش این طریقه‌را با سلسله بابریه مرعي داشته در ارسال سفرا بتهنیت و تعزیت تاخیري نرفت چون عهد سلطنت آن پادشاه خجسته اخلاق سپري شده نوبت سلطنت بشاه طهماسب رسید و آن همه آشوب در ممالك ایران شیوع یافت پادشاه هندرا بشیوه خویش هرکز رسم پرسشي بخاطر نکذشت بلکه با میر ویس افغان راه آشنائي و وداد مسلوك داشته و با حسین پسر ویس افغان مذکور نیز در اواخر که ضابط قندهار شده بود با آنکه بهلتان لشکر کشیده در قتل و غارت و خرابي آن دیار تقصیري نکرده باز کشت [1] دو نوبت طریق مراسله مفتوح شد

---

[1] For these two words Sir W. O. has نوبتي

کرت بگذرد چار موسم در آن
ز فرهنگ و مردي نیابي نشان

مجملاً حقیقت سلوك سلاطین صفویّه با پادشاهان و شاهزادکان سلسله بابریّه بر عالیان مستور نیست و هر کاه سلاطین این طبقه بر عادت خویش در غیر وقت ضرورت تغافل و تاخیر در رعایت حقوق و مراسم آشنائي نموده بیکانکي آغاز مي نهاده اند باز از آن جانب با فقدان جمیع اغراض و دواعي بمحض شیوه مردي و مردمي احیاي لوازم اشفاق و اعطاف معمول میکردیده و الحق یکي از خصایص سلسله علیّه صفویه جوانمردي و وفا و پاس مروّت و اوداد بوده و آنچه ایشان با متوسلان خویش از بیکانه و آشنا حتي دشمنان کینه‌ور در روز در ماندکي و التجا از احسان و امداد و انواع اعانت و یاري و دلجوئي و مهمان نوازي و غم خواري مقرون بکمال فروتني و رعایت آداب مسلوك داشته اند از

---

۱ Keene داد

در آن مرز و بوم بمعاشرت آن مردم کذراند دیکر مرا بکار نیاید ناچار باید بآن ملك رها کرد یا بقتل ۱رسانید و هر دورا روا ندارم چه لشکر دست منست نتوان برید

و استاد ۲اسدي طوسي در کرشاسب نامه نیز این حکایت‌را بنظم آورده

مثنوي

وصیت چنین کرد کرشاسب را
که در هند بدرود کن ۳خسپ را
نداري ز خون سپاهان دریغ
۴همي کار ۵فرما درخشنده تیغ
بچستي ده انجام کار سترك
بر ایشان چنان زن که بر کله کرك
نماني در آن بوم ساني تمام
که لشکر کران کیرد از ننك و نام

---

۱ Keene for these two words has رسانیده ۲ Sir W. O. آسدي

۳ Keene خواب ۴ Keene همین ۵ Keene فرماي

[1]حال اضطرار راضي بتوقف در ین سر زمین نکردد و
این معني مشترکست در پادشاه و رعیت و سپاه و
چنین است حال هر که اورا حسّ صحیح بوده در
آب و هواي دیکر خاصه در ممالك ایران [2]و روم
تربیت یافته باشد مکر آنکه غافل و بیخبر باین دیار
در آید و قدرت بر باز کشت نیابد و با آنکه
بسبب موانع و عوارض ویرا مجال اقامت در
جائي نمانده و سالف ایام خویش را بصعوبت و
زبوني تمام کذرانیده در ین دیار بمال و جاهي بي
اعتبار رسد و بغایت ضعیف الاحساس و سفله نهاد
بوده دل [3]بر آن بندد و بتدریج عادت پذیر کشته
انس و آرام کیرد

و در تاریخ مجوس دیده ام که ضحاك چون
کرشاسب را سردار کرده بهند میفرستاد ویرا سفارش
نمود که بزودي آن [4]ملك را مسخر ساخته بمهاراج
سپار و باز کرد چه اکر لشکر چندي اقامت کند و

---

1 Omitted in Keene's.

2 Keene با

3 Keene در

4 Sir W. O. مملکت

منوچهر است که بفرموده [1] او سام بن [2] نریمان بهند آمده [3] کیسو راج را بایالت متمکن ساخت و آخر فیروز رای پسر کیسو [4] رای مخالفت و خود سری بنیاد کرده کیقباد رستم دستانرا بهند فرستاده [5] و فیروز بهزیمت رفته در جنگلهای هند بمرد و رستم سورج را بایالت تعیین نموده باز گشت

و هم چنین در عهد سکندر و اردشیر بابك و کسری انوشیروان و غیر آن که مقام ذکر آنها نیست

و وجه عدم ضبط سلاطین عجم هندوستانرا بر ارباب بصیرت واضح است چه کسی را که مقری و مقام اقامتی چون ممالك ایران باشد که با لذّات اعدل و اشرف و بالعرض احسن و اکمل معموره ربع [6] مکشوفست هرگز باختیار خویش اقامت در هندوستان نتواند نمود و طبیعت مجبول است که بغیر از

---

[1] Omitted in Sir W. O.'s.

[2] Keene زیمان

[3] Sir W. O. کیسوی را without راج

[4] Omitted in Keene's.

[5] Omitted in Keene's.

[6] Sir W. O. مسکونست

دیار با کسي بي غرض آشنا ۱نیند و از پاستان نامها هویدا است که قبل از اسلام نیز رایان و فرماندهان این دیاررا همین طبیعت بوده هر کاه ملوك عجم خود ۲یا یکي از ۳سپهبدان ایشان متعرض این صوب میشده اند هندیان ۴نیروي ظفر و تلاش در وسع خویش ندیده نهایت مسکنت و ربوني را کار فرما و بهر صورت مطیع و باج کذار بوده اند و چون باز کشت بایران زمین روي میداده باندك فاصله و فرصتي آن رایان تیره راي بملاحظه ۵ازدحام زاغ صفتان بي اعتبار و فراهم دیدن مشتي درم و دینار ببلاي غرور مبتلا شده در خانه خود ۶و عرصه خالي بنیاد لاف و کذاف نهاده احوال کذشته و عهد و میثاق را فراموش و تغیر سلوك مینموده اند

و همان معامله از آنها و این شیوه از ایشان بکرات کثیره تکرار یافته از آن جمله در عهد

---

۱ Sir W. O. نیستند ۲ Sir W. O. با ۳ Sir W. O. شهبدان

۴ Keene یزدي Sir W. O. نبردي ۵ Sir W. O. اژدهام

۶ Omitted in Sir W. O.'s.

پر و بال داد و مورد انواع عنایت و امداد کردید
و وي نیز مادام الحیوة چه در ایام دولت هندوستان
و چه قبل از آن شیوه اعتقاد و اظهار خلوص و
داد نسبت بآن دولت قاهره شعار ساخته کاهي
باجراي خطبه و سکه [1] چنانکه در سمرقند و کاهي
بارسال عرایض نیاز و التماس مطالب خاقان سلیمان
شانرا خوشنود میداشت و اولاد و احفادش را همیشه
شیوهٔ توسل و اعتقاد بدودمان علیه صفویه در هنکام
عجز و اضطرار و لحاظ اغراض معمول و مرکوز خاطر
بوده و در وقت سنوح قضایاي هایله در ایران با
زوال اغراض ایشان بسبب آسودکي و عدم منازع
قوي در کوشه مملکت هند آن شیوه را مبدل بآثار
نخوت و غرور موفور ساخته راه آشنائي مسدود
میداشته اند و این عادت در [2] طباع سلسله بابریه
استقرار یافته همانا رسوخ این شیوه از تاثیرات آب
و هواي هند است چه ظاهر است که خلق این

---

[1] These three words are not found in Sir W. O.'s.

[2] Sir W. O. طبایع

مهمل نگذاشته خودرا از قتل و ایذاي هم معاف
نداشته اند و خلایق بطفیل تنازع و ظلم ایشان همواره
در رنج و عنا و باصناف محن و بلایا مبتلا بوده
وجود آن طبقه بر خاطرها گران و همتها مصروف بدفع
ایشان و بقدر قدرت و وقت فرصت خلایق نیز [1] از
قتل ایشان تقصیر نکرده اند و خوش معاشترین این
سلسله مغفرت پناه سلطان حسین میرزاي [2] بابقر است
که بعد از استقرار دولت نسبت بدیگران بغایت
سنجیده و آرمیده بود تا آنکه بعد از رحلت آن
مغفور و استیلاي شیبك خان اوزبك و اضمحلال اولاد
آن پادشاه بقهر و غدر وي و [3] ارتفاع اعلام شوکت
او کار بقیة منتسبان سلسله تیموریه از زبوني حال
بجائي کشید که خلاصهٔ آن بر متتبعان اخبار مستور
نیست بالجمله نیروي همت و پرتو التفات [4] خاقان
مصطفوي نسب بیهمال که صیت سطوتش خافقین را
مالامال داشت بابر میرزارا [5] به عرصه ظهور در آورده

---

[1] Omitted in Sir W. O.'s. [2] Sir W. O. بایقر or بایفر

[3] Sir W. O. اعتلاي [4] Sir W. O. خان [5] Keene در

CHAP. XLIV.

ذکر سخنی چند متعلق باحوال هندوستان

اکنون چند کلمه که متعلق بهندوستان است مرقوم میکردد

بر واقفان حقایق احوال و متتبعان اخبار و آثار پوشیده نیست که رهائي و اخلاص بابر میرزا ابن میرزا عمر شیخ از خمول و سرکرداني و حیرت و پریشاني و عروجش برتبه فرمان فرمائي نبوده الا بوسیله تمسك و ۲توسل باذیال دولت قاهره خاقان سلیمان شان ابو البقا شاه اسمعیل صفوي ۳چه بر واقفان احوال اولاد و احفاد صاحبقران امیر تیمور کورکان مخفي نیست که ایشانرا با خود و خلایق را با ایشان چه سلوك بوده دقیقه از دقایق مخاصمه و مقاتله با یکدکر

---

۱ Keene خلاصي ۲ Sir W. O. توصل

۳ Sir W. O. که

بود فرو کرفت و افاغنه در لوازم حزم و احتیاط و مدافعه و سرکذشتکي جهدي که در حوصله طاقت داشتند مبذول ساختند و سودي نکرد لشکر قزلباش توابع و لواحق آن شهررا متصرف شده هر جا افغاني بود طعمه شمشیر کشت

و نادر شاه در لشکر کاه خود حکم کرد که هر کس موافق حال خود منزلي عمارت کند و خود نیز به بر آوردن حصار و بروج و ساختن منازل و ابنیه عالیه اشارت نموده معماران و عمله که جمع کثیر همراه داشت باندك مدتي در انجام آن کوشیده در جنب قندهار شهري عظیم آراسته پدید آمد و بنادر آباد موسوم کشت

و چندانکه تفحص کاتب نمودند معلوم نشد
پس بمملکت عراق نهضت کرد و جماعت بختیاري
باز سر بطغیان و شورش بر آورده بودند بعد از
محاربه سخت بر ایشان استیلا یافته بسیاري از آن
قوم مقتول و بقیة از ۱توانائي طغیان بیفتادند از آن
حدود عزیمت قندهار ۲نموده حسین برادر محمود
قلزه را که ضابط قندهار بود از اراده خود آگاه ساخته
براه مملکت کرمان بآن صوب در حرکت آمد و حسین
مذکور سامان موفور و لشکر آراسته داشت چون نادر
شاه بحدود سیستان ۳رسید فوجي از افاغنه بفرمان
حسین بعزم دست برد ۴در رسیده مغلوب و منکوب
منهزم ۵شده بقندهار باز کشتند و چون بحوالي قلعه قندهار
رسید باز ۶لشکري آراسته از افاغنه برزم پیش آمدند و
بعد از محاربه منهزم کشته بقلعه متحصن شدند و نادر
شاه آن قلعه را که در رصانت و متانت شهره آفاق

---

۱ Sir W. O. ناتوانائي
۲ Sir W. O. نمود و
۳ Sir W. O. رسیده
۴ Omitted in Keene's.
۵ Omitted in Keene's.
۶ Keene لشکر

بریدیم از مال و از جان طمع
بتاریخ الخیر فیما وقع

و شاه طهماسب شاهزاده عباس میرزارا ۱ نزد خود طلبداشته گاهي در مشهد طوس و بلده سبزوار و گاه در ۲ مازندران بسر میبرد و مستحفظان بحراست قیام داشتند و نادر شاه بتعمیر و تزئین عمارات روضه منوره رضویّه علي ساکنها التّحیة پرداخته بعضي از ابنیه عالیه آن صحن مقدس را سراپا بخشتهاي طلا تزئین نمود و نهر آبي از کوه پایهاي آن دیار آورده بر نهر خیابان که از صحن آن روضه میگذرد افزود و در آن شهر مقبرهٔ عالیه جهت خود عمارت نموده انجام داد بعد از اتمام بر دیوار آن بقعه این بیت نوشته دیدند

در هیچ پرده نیست نباشد نواي تو
عالم پر است از تو و خالیست جاي تو

---

۱ Sir W. O. نیز ۲ Sir W. O. ماژندران

مجمع مهیب سخن در امر سلطنت آغاز نهاد و همه آن خلایق را مخاطب ساخته سخنان سپاهیانه مذکور شد و چون مهّد بود جمعي از مخصوصان سخنهاي مخلصانه چاکرانه بر زبان راندند و از مردم مشورت میخواست که مناسب پادشاهي کیست و مصلحت حال در چیست مردم در یافتند و بمقتضاي مقام زبان برکشادند و [1]مجلکه متضمن اتفاق و اجماع خلایق نکاشته حاضران بر آن مهر نهادند [2]و نام سلطنت از شاه عباس [3]صغیر نیز منسوخ کشته خطبه پادشاهي خان معظم اجرا یافته تسمیه بنادر شاه قرار یافت و این قضیه در سال ثمان و اربعین و مایة بعد الالف بود و عبارت الخیر فیما وقع را تاریخ یافته حسب الحکم تغیر سکّه سابقه شده بر یك طرف نقود اسم بلد دار الضرب و بر یك جانب آن بتاریخ الخیر فیما وقع منقوش کردید شنیدم که یکي از ظرفاي موزونان ایران این چنین مصرع رسانیده بود

---

۱ Keene مجلّه ۲ For these two words Sir W. O. has زمام

۳ Omitted in Keene's.

CHAP. XLIII.

جلوس نادر شاه بسلطنت ایران تزئین روضه
رضویه و اجراي نهر جدید بناي مقبره محاربه
۱با بختیاري و قتل ایشان روانه شدن بقندهار
محاصره قلعه قندهار بناي نادر آباد

خان معظم بچول مغان از محال آذربایجان آمد
و از جمیع بلاد ممالك ایران اعیان و کدخدایان و
ریش سفیدان‌را طلب داشته باحضار ۲ایشان محصّلان
غلاظ کماشته بود همکي‌را در آن مکان حاضر ساختند
روزي خان ۳معظم مجلسي مشحون بسرداران ۴سپاه و
ایلچي روم که بالتماس صلح و مصادقت آمده بود
آراسته یکدو کس از مشاهیررا ببهانه بقتل آورده
۵اسباب و ادوات سیاست جلوه‌کر ساخت و در آن

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ Sir W. O. ایشان در

۳ Omitted in Keene's. ۴ Omitted in Keene's.

۵ These two words are omitted in Keene's.

ایشان نماند و خوف و هراسي عظیم بسکنه آن دیار از سلطان و رعیت مستولي شده از جمعي مسافران هندوستان که از حجاز مي آمدند استماع افتاد که در حدود مصر و شام و بلادي که از نواحي ایران دور بود ساکنانش را از سپاهي و رعیت بخوف و هراسي مشاهده شد که مارا نیز در میانه ایشان خواب و آرام نبود و رومیه از خان معظم مکرر درخواست مصالحه نمودند و صورت قبول و استقرار نیافت

پس از حدود روم عطف عنان بداغستان نموده ولات جماعت لزکي که در ایام افترت سر از اطاعت پادشاه ایران پیچیده با رومیان موافقت و هنوز راه متابعت و اعتذار نه سپرده بودند اوّل فراهم آمده مدافعه آغاز کردند و بعد از تنبیه و هزیمت ملتمس عفو و ملتزم اطاعت شده

---

۱ Sir W. O. قرت

السیف ایشانرا باطراف کوچانیده از بلاد دیکر رعایا آورده در آن امکنه سکني فرمودند

و خان معظم باصفهان رفته از آنجا بآذربایجان نهضت کرد و با لشکرهاي روم چه در حدود آذربایجان و چه در حدود ممالك ایشان بکرّات مصافهاي سخت و محاربات صعبه نموده در هر بار ظفر یافت و سرداران بسیار و لشکر بیشمار از رومیه در آن معارك مقتول شده قلعه ایروان و کنجه و برخي از مملکت کرجستان و آن حدود که در تصرف ایشان مانده بود تمامي انتزاع شده جائي از مملکت ایران بضبط آن جماعت باقي انماند و باین اکتفا نکرده چندي در حدود مملکت ایشان استقامت نموده کارزار کرد و اکثر آن دیاررا خرابي و ویراني تمام رسیده از شکستهاي متواتر و ناچیز شدن سپاه بسیار و پاشایان نامدار و تلف شدن خزاین و سامان موفوره و خرابي اکثر حدود ضعف تمام بر احوال رومیان راه یافته رونقي در سلطنت

---

1 Sir W. O. نمانده

محمد خان مذکور هر چند کوشید اتفاق ۱ و همراهي از آن قوم ندید و چندانکه خواست ایشانرا بفهماند که بعد از من کسي بر شما ابقا نخواهد کرد و به تنهائي از تدبیر کار و محافظت خود عاجزید سود نکرد و لشکر خان معظم بآن حدود در آمده آن قوم پراکنده در قلاع و قراي خود متحصّن شدند و محمد خان با معدودي که داشت راه فرار پیش کرفت که شاید خودرا ببلوچستان یا قندهار رساند فوجي از لشکر قزلباش بر وي سر راه کرفته جماعتي از همراهانش مقتول و خود زنده کرفتار شده ویرا نزد خان معظم بردند و بعد از معاتبات درشت و بر آوردن چشمهاي وي بخنجر محبوس کردید چون میدانست که باقبح وجهي کشته خواهد شد ۲در همان شب حربه بدست آورده خودرا هلاك کرد و لشکر خان معظم آن کرمسیررا لکدکوب حوادث ساخته آن طبقه شوافع را مستاصل ساختند و معدودي بقیة

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ Omitted in Keene's.

آشوب و استیلاي محمد خان بلوچ در فارس نموده بعزم استیصال وي بکوه‌کیلویه آمد و بعد از محاربه محمد خان مذکور منهزم شده بلار و کرمسیرات آن حدود آمده در اندیشه کار خود بود مجملاً خان معظم بشیراز رسیده کماشتکان خودرا که بحکم محمد خان مقید بودند رهانیده نوازش نمود و هر کس از متوسلان محمد خان هر جا بدست افتاد مورد سیاست و باز خواست شده لشکري بدفع محمد خان بکرمسیرات لار [۱] فرستاد محمد خان شهر و قلعه لاررا کذاشته با فوجي که داشت بآن حدودي از لار که رعایاي آن شافعیه و در آن وقت معموري و جمعیتي داشتند در آمده بفکر [۲] و سامان لشکر و تهیه مدافعه افتادان قوم بخیال باطل از وي هراسان شده آن همه مخالفت و منازعت اورا با خان معظم حمل بر مواضعه و تدبیر خان معظم در استیصال آن طبقه که چند سال بود اطاعت شایسته نداشتند نموده

---

۱ Sir W. O. فرستاده

۲ Omitted in Keene's.

CHAP. XLII.

بقیة سوانح ایران بعد از ورود بهندوستان فرار محمّد خان و گرفتاري وي کشته شدن محمد خان بدست خود استیصال رعایاي شافعیه از خطهٔ لار محاربات با رومیه و شکستهاي فاحش ایشان جنك لزکي و انهزام ایشان

اکنون مجملي از وقایع ایران‌را که بعد از حرکت از آن مملکت بهندوستان مسموع و معلوم شده بطریق ایجاز در این مقام مي نکارد ، تا ذکر آن قضایارا نیز صورت انجامي پدید آمده منتظران حقایق اخبار‌را انتظاري نماند[۲]

نکاشته خامه وقایع نکار شده بود که خان معظم طهماسب قلیخان ترك محاصرهٔ ثانیه بغداد بسبب

---

۱ Sir W. O. تا و

۲ Sir W. O. نماند

نفرت و کراهت وصول ببلده دهلي که مقر پادشاه هند است ناچار از لاهور حرکت نموده قهرمان قضا بدهلي رسانید و مدّت یك سال افزون اقامت نموده هجوم اهموم بي آرام ساخت و عزم [۲]بر بیرون رفتن از این [۳]ملك مصمم شده مراجعت بلاهور کردم و پیش نهاد خاطر این که از صوب کابل بقندهار رفته در مملکت خراسان هر کوشه که اتفاق شود عزلت کزینم مقارن وصول بلاهور خبر رسیدن لشکر قزلباش بقندهار بقصد تسخیر و استرداد از ید افاغنه و محصور ساختن آن قلعه رسید و مرا عارضه بیماري سخت بر بستر ناتواني افکنده مدّتي امتداد یافت و هوا کرمي کرفته ایام برسات و شدّت بارش این دیار در رسید و اقامت در لاهور بطول انجامیده منتظر وصول خبر انفصال مقدمه قندهار بودم که آن عایق از سر راه بر خیزد و محاصره آن و آشوب در آن حدود امتداد یافت

---

[۱] Sir W. O. ملال و اختلال احوال

[۲] Omitted in Keene's.

[۳] Sir W. O. مملکت

ایشان ملایم و کوارا و غیر ملحوظ و بهر حال
[1]محفوظند معیشت در این کشور بي استجماع سه [2]چیز
میسّر نیست و آن زر وافر و زور موفور و بلدیت
تمام است و بر تقدیر استجماع شرایط مذکوره نیز
اوضاع بغایت مختل و بي رونق و ادني چیزي بي
سعي و سرکرداني و انتظار مقدور [3]نمي شود و آن قدر
کاري که در ممالك دیکر بیك نفر کار کذار سر براه
تواند شد اینجا بده کس سر انجام نیابد و چندانکه
بر خدم و حشم و اسباب مکنت [4]بیفزاید اوضاع
ناهنجارتر و بي انتظام تر است

بالجمله از ملتان ناچار در چنان شدتي روانه لاهور
شده بمشقت تمام بآن بلده رسیده بعد از چندي
آن تب رفع [5]شده صحتي رویداد و تخمیناً سه ماه
اقامت نموده [6]باسبابي چند ماندن در آن شهر مکروه
و مضطر بسفر شدم و طرق و شوارع تمامي این
مملکت همیشه نا امن و خطرناك است و با وجود

---

1 Keene محضوضند 2 Sir W. O. شرط 3 Sir W. O. نه

4 Wanting in Sir W. O.'s. 5 Sir W. O. شد و 6 Sir W. O. پاسباني

کذشتند مکر بعضي که از آن دیار بیرون رفتند و یا
در اجل ایشان تاخیري بود و این حادثه قریب به
پنج ماه امتداد یافت و مرا هم این تب بشدت
تمام عارض شده حالتي باقي نکذاشت و در آن قریه
که اقامت داشتم کسي بر جا نمانده از آبادي بیفتاد
و ضروریات لابدیه یافت نمي شد و از همه ضرورتر
وجود خدمتکار بود که حکم عنقا داشت و اکر
بندرت در اوایل آن حادثه شخصي یافت مي شد
که صحتي داشت بعد از دو سه روز مریض کشته
محتاج به پرستار و خدمتکار دیکر بود تا آنکه [1] ببرد

و صعوبت معیشت و زندکاني بهر حال در هندوستان
بر کسي که سایر ممالك عالمرا دیده باشد پوشیده
نیست و اسباب و علل صعوبت از آن بیشتر است
که معدود شود مجموع اوضاع و احوال این ملك
مقتضي مشقت و تلخي معیشت است و این معني بر
مردمش مکشوف نیست بلکه خودرا متعیّش و مرفّه‌تر
از خلق [2] عالم دانسته آن صعوبات و منافرات با طبایع

---

[1] Keene ببرد

[2] Wanting in Sir W. O.'s.

اکنون چون ذکر برخي از احوال بعد از ورود باین دیار مي خواست بقلم آید اکر بطریق اجمال بقیة آن نیز صورت انجامي یابد باکي نیست

چون مدّتي اتفاق اقامت در ملتان واقع شد سانحه غریبه روي نمود و در تابستان رودخانه سند که از آن ناحیه مي کذرد طغیان کرده صحرا و شوارع را ۲فرو کرفت و خرابي بسیار بعمارات و مساکن آن دیار رسیده مدار تردد بر کشتي شد و جماعتي غریق کشتند چون موسم خریف رسید طغیان آب از صحاري و قري روي بکمي نهاده بعض زمینهاي مرتفع خشکي کرفت و مردم سال خوردهٔ آنجا مي کفتند که قبل از ین نیز بعهدي چنین شده بعد از نقصان آب علت وبا عام کشته خلقي بیحساب هلاك کردیده اند و در آن سال نیز چنان شد مردم به تب لرزه مبتلا کشته اکثر بطریق غبّ بود و کمتر کسي از آن مرض صحت یافته باشد و اصلاً چاره پذیر نبود آنها که معالجها کردند و آنان که نکردند همه در

---

۲ Sir W. O. در Sir W. O. آمد

عربي

اِلَي اللّٰهِ الْمُشْتَكَي مِنْ دَهْرٍ عَنُودٍ وَخَلْقٍ مَرْدُودٍ قَلِيلٌ حَيَاءٍ وَهُمْ كَثِيرٌ شِقَاءٍ وَهُمْ عُلَمَاءُ هُمْ جُهَلَاءُ هُمْ أُمَرَاءُ هُمْ سُفَهَاءُ هُمُ اتَّخَذُوا الْهَوَي رَبًّا تَعْسًا لَهُمْ وَتَبًّا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ

شعر

١ اَلَا مَكَّتَ اللّٰهُ دُنْيَانَا فَقِيمَتُهَا
لَيْسَتْ تَفِي عِنْدَ ذِي لُبٍّ بِقِيرَاطٍ
دُنْيًا تَأَبَّتْ عَنِ الْأَحْرَارِ قَاطِبَةً
٢وَطَاوَعَتْ كُلَّ ٣صَفْعَانٍ وَضَرَّاطٍ

فارسي

كران افتاد لنكر كوهٔ درد سينه فرسارا
خدا صبري دهد دلهاي از جا رفتهٔ مارا

---

١ Sir W. O. أَلَا ٢ Sir W. O. فطاوعت

٣ Sir W. O. ضعفان

که شایان این بیمقدار نبود چه بعض سخنان بسا باشد که در نظر بیخبران [۲]متشبهه بشیوهٔ خود نمائي که سرمایهٔ فرومایکان و نزد این بیمقدار سر همه قباحت کردد و لله الحمد والمنّت افراط دوري و [۳]تجنّب من از ین شیوه فطري و بحدّیست که موجب زبوني و خمول در دنیا شده امّا باعث بر تسوید آن شد که در ین اوان که آخر سال اربع و خمسین و مایة بعد الالف است و در بلدهٔ دهلي با شدّت آلام و اسقام زاویه نشین اعتزال و خاطر شوریده لبریز ملال بود آسایش و آرام کرانه کرفته از تعطیل [۴]قوا و هجوم اندوه خاطر بهیچ چیز مشغول نمیشد و شبها خواب نبود بي اختیار آنچه مجمل احوال بزبان قلم آمد در دو شب تا این مقام تسوید نمودم ناظران بذیل عفو و اغماض در پوشند که حوادث دهر ناسازکاررا کارها و دل و دماغ شوریده آزرده را اثرها است

---

۱ Sir W. O. مقدار

۲ Sir W. O. مشبّه

۳ Sir W. O. تخت

۴ Keene قوي

آن ناموس مي آید و اصلاً قابل تعرض و نقل انیست
و اکر عنان ۲قلم بذکر ۳شمهٔ از بقیة سوانح ایّام خویش
معطوف شود ناچار برخي از قبایح و فضایح احوال و
اوصاف این دیار کدورت آثار شنعت اطوار نمایش
خواهد کرفت و بر کلك و صفحه افسوس است
همان بهتر که ناظران چنانکه نکارش یافت بدایت
ورود مرا باین کشور نهایت و انجام زندکاني تصوّر
۴نمایند و نیز پوشیده نماند که مجموع تحریر این اوراق
و التفات بنکارش خلاصهٔ این احوال شیوهٔ خامه
و پیشهٔ همّت و مناسب اوقات و مرغوب خاطر
و مانوس طبیعت این خاکسار نبود بلکه فکرت و
رویت از ین شیوه ۵بغایت بیکانکي و احتراز داشته
بخاطر نمیکذشت چه قطع نظر از عدم مناسبت افسانه
کوئي با احوال و ۶پستي رتبه و قلّت فایده و
خساست این مقال موانع و معایب دیکر نیز داشت

---

۱ Sir W. O. نیّت ۲ Omitted in Keene's.

۳ These two words are not in Keene's. ۴ Keene ننمایند

۵ Omitted in Keene's. ۶ Sir W. O. پشتي

و دیدن این مملکت زیاده بر همان مقدار بغایت مکروه و پیوسته امیدوار نجات بوده عوارض احوال ایران بر خاطر گوارا شد و همت مصروف بمعاودت بود و مقدور نمیگشت تا آنکه مدت اقامت در آن قریه بتنهائي و ناکامي قریب بدو سال رسید و گاهي در آن ملال و اختلال خودرا بنوشتن مشغول ساخته هوش رمیده و حواس پریشان شده‌را این ندا میدادم

مطرب سماع بر کش و ساقي شراب ده
ایّام‌را ابمال و فلک‌را جواب ده

و رساله کنه المرام‌را که در بیان قضا و قدر و خلق اعمال است با چند رساله دیگر در آن مقام تحریر نموده ام

و مخفي نباشد که حالات ایّام اقامت این دیار از حوصله تحریر بیرون و مرا از التفات بذکر مجملي هم از

---

۱ Keene یمال

[1]بسواري کشتي بخدا آباد در آمدم و از شدت حرارت و ناخوشي هوا و هجوم احزان و شداید بامراض مختلفه صعبه کرفتار شده مدت هفت ماه در آنجا بیکس و بیمار بیفتادم چون بعض امراض را انحطاطي روي نبود و زیاده [2]توقف باسباب مختلفه مقدور نبود حیرتي طرفه عارض شد

بفرمان قهرمان تقدیر باز بسواري کشتي بشهر بهکر که چند روزه راه بر کنار همان آب سند است رسیدم و اصلاً طبع را ملایمت و طاقت بر تحمل اوضاع و اطوار [3]اشخاص این دیار نبود و بیکسي و بي ساماني و قصور مقدرت علاوه وحشت و آلام بود قریب [4]بیك ماه توقف نموده نا تواني و اختلال بر مزاج استیلا داشت [5]ناچار بحفه نشسته بصوب ملتان روان و آن منازل را بمشقت طي نموده بقریه که نزدیك [6]بحصار آن شهر است رسیده مقام کرفتم

---

۱ For these two words Sir W. O. has only بکشتي ۲ Sir W. O. مکث

۳ Omitted in Keene's. ۴ Keene یك

۵ Sir W. O. ناچار نموده ۶ Keene حصار

مدت هشت سال از آنجا تا بلده دهلي که معروف بشاهجهان آباد است دیده ام و آنچه از اوصاف و احوال و اوضاع این مملکت و ساکنانش شنیده و یافته بودم همه ۱معاین و آنچه نشنیده و بخاطر خطور نکرده بود مشاهد و معلوم شد

از دو ماه افزون در تته اقامت نموده ۲از بي صبري و حرکت از ایران خودرا ملامت کردم و از اختیار نکردن سفر بهانك فرنك ندامت کشیدم و موسم سفر دریا گذشته تابستان در رسیده بود و در مراجعت بایران یا بجاي دیگر انتظار موسم آینده بایست کشید بالجمله در آن بلده از بي آبي و بد هوائي و اوضاع زشت که این مهلت را عرض عامست بي آرام شدم مردم گفتند ببلده خدا آباد از معوره‌هاي سند که چند روزه راهست باید رفت و بچندان ماونتي احتیاج نیست بکشتي از راه رودخانهٔ که از نواحي تته تا کنار آن شهر کشیده مي توان رفت و قسمت چنان بود

---

۱ Sir W. O. معاینه—مشاهده ۲ Sir W. O. بر

رسیدم جماعتي از تجار آن بلده که در فارس مرا دیده
بودند آگاه شدند و جمعي از اهل ایران نیز در آنجا
اقامت داشتند و اکثر از آشنایان بودند بالجمله این
معني در هیچ شهر از ین مملکت صورت نبست و
اگر مقدور شدي هر آینه موجب رفع بسیاري از
مکاره و مصایب و آلام بیشمار من بودي و این
مقدار که هستم مبتلا بگوناگون اندوه و ملال و زبوني
حال نبودم چه صعوبت و غم تنهائي و بیکسي از آن
روز تا حال تحریر که اواخر سال اربع و خمسین و مایة
بعد الالف است همیشه مصاحب و مستوعب اوقات
من بود و از نتایج روشناسي و گاه گاه ملاقات و
مجالست ساعتي با اصناف خلق روزگار ادر ین دیار که
وارد منزل من گردیده اند تن و جان گداخته بیان
چگونگي و وجوه و اسباب متکثره آن در خور نگارش
نیست و من این مدت اقامت را در ین مملکت
از زندگاني محسوب نداشته همانا آغاز رسیدن بسواحل
این ملك انجام عمر و حیات بود و در این

---

1 These three words are omitted in Keene's.

جاي برفت و عزیمت بر آمدن از آن ولایت کردم کشتي در همان وقت روانه سواحل بلاد سند بود من هم عزم روانه شدن مصمم نبودم و این ۱در روز دهم رمضان المبارك ستّ و اربعین و مایة بعد الالف بود ۲کپیتان جماعت ۳انکلیه فرنك چون از اراده من آگاه شد بمنزل من ۴آمد و از رفتن بهندوستان ممانعت آغاز کرده برخي از زشتیهاي اوضاع آن ملك برشمرد و ترغیب رفتن بفرنك مینمود و در آن باب مبالغه بسیار کرد راضي نشدم و در همان روز ترك همه چیز کفته خود تنها بکشتي در آمده روانه حدود سند کشتم

و بیکي از سواحل ۵تته رسیده غرّه شوال بود که بآن بلده در آمدم و نمیخواستم که در ین ۶مملکت کسي مرا شناسد میسّر ۷نشده و همان روز که ۸بتته

---

۱ Omitted in Keene's.

۲ Sir W. O. کشتیان

۳ Sir W. O. انکلیسیه

۴ Sir W. O. آمده

۵ Keene تهته

۶ Sir W. O. ملك

۷ Sir W. O. نشد

۸ Keene بتهته Sir W. O. به تتّه

CHAP. XLI.

بر آمدن راقم حروف از ایران و سفر دریا از
بندر عباسي به تته روانه شدن از تته بخدا
آباد رسیدن به [1]بهکر [2]روانه شدن بملتان و
اقامت در آن معذرت نکارش این اوراق
سانحه شیوع وبا در ملتان حرکت نمودن از
ملتان و ورود بلاهور حرکت از لاهور و رسیدن
بشاهجهان آباد [3]رجعت قهقري بلاهور

و در بندر عباسي چند کس از عاملان خان معظم
بودند در آن وقت چند کس از محمد خان نیز
رسیده هر دو فرقه تطاول و تعدي مینمودند روزي بر
چند کس از بیچاره‌کان ستمي سخت رفت و مرا خاطر
شوریده از ملاحظه آن [4]احوال بي تحمل شده دل از

---

[1] Sir W. O. بهکهر [2] For these two words Sir W. O. has رسیدن

[3] This head is omitted in Sir W. O.'s. [4] Omitted in Keene's.

آمد شیوع یافته لشکریان فارس را دل از جاي رفت و شب در رسیده بود اکثر آن سپاه ظلمت لیل را پرده حجاب خویش ساخته پراکنده شدند چون صبح شد چنان کسي با محمد خان نمانده بود معدودي از قوم او و نزدیکان و چاکرانش که بسه هزار تن نمیرسیدند بر کرد خیمه او باقي [1]مانده بودند محمد خان ناچار از آن مصاف عنان تافته بایلغار ببلده لار در آمد و در آنجا یکي از اقوامش را با فوجي بحکومت کذاشته بود بر آن شد که فوجي از مردم [2]آن [3]کرمسیر نیز فراهم آورده دیکر باره مستعد کارزار شود

---

[1] Omitted in Sir W. O.'s. [2] Omitted in Keene's.

[3] Sir W. O. بکرمسیر

و خان معظم بعزم دفع فتنه محمد خان از بغداد بسرعت برق و باد در حرکت آمده ببلدهٔ شوشتر رسید و سکنهٔ آن بلده بانقیاد محمد خان معروف و بهواخواي وي متهم بودند در آن وقت ابو الفتح خان حاکم آن دیار بقتل رسیده بسیاري از اعیان و اهالي آنجا مقروض تیغ ایاسا شدند و آنچه از خفت و خواري و [۲]نهب و غارت [۳]و قتل و [۴]اسر نسبت بساکنان آن دیار واقع شد مجال ذکر نیست و خان معظم فوجي از لشکررا بجانب فارس روان کرد و خود نیز از عقب در حرکت آمد محمد خان نیز از شیراز با لشکري که داشت بعزم رزم نهضت نموده در حدود کوهکیلویه تلاقي دست ه[۵]داده و محمد خان پاي ثبات فشرده جنکهاي سخت کرد و نزدیك شد که آثار غلبه ظاهر سازد و در آن وقت آوازهٔ وصول خان معظم که از دنبال مقدمهٔ لشکر خود مي

---

۱ Sir W. O. پاشا ۲ Sir W. O. نهیب

۳ These two words are omitted in Sir W. O.'s. ۴ Sir W. O. اسیر

۵ Sir W. O. داد

و دیکر باره محصور شدن بغدادیان رسیده عایق حصول مقصود کشت

و محمّد خان بلوچ بر فارس استیلا داشت و آوازهٔ عزم تسخیر اصفهان و عراق و استخلاص [1] شاه طهماسب در افکنده بود و کماشتکان خان معظم که در اصفهان و آن حدود اقامت داشتند بنا بر عدم استطاعت مقاومت [2] با وي هراسان شده طغیان اورا بابلغ وجهي بخان معظم معروض و آن حادثه را بغایت عظیم وا مینمودند و خان مذکور کار بغدادرا نزدیك بانجام رسانیده [3] و هراس بیقیاس بر احمد پادشاه و محصوران مستولي شده اصلاً حالت صبر و سامان قلعه‌داري نداشتند و در همان اوان قلعه کشاده مي شد لیکن سوانح فارس و عراق خان معظم را بیقرار ساخته زیاده صلاح در اقامت آن حدود ندید و با احمد پاشا سخن مواسا در میان آورده قول و قرار چند واقع شد او خود این معني را هرکز امید نداشت از نعمتهاي عظمي شمرد

---

[1] Omitted in Sir W. O.'s. [2] Two words not in Keene's.

[3] Omitted in Keene's.

CHAP. XL.

حرکت راقم از کرمان به بندر عبّاسي ترك
محاصره بغداد و توجه بدفع محمد خان قتل
اشوشتر و خرابي آن جنك محمد خان هزيمت
محمد خان بصوب خطه لار

مجملاً در کرمان بودم که شکست لشکر قزلباش و
معاودت خان معظم از بغداد اتفاق افتاد بخاطر رسيد
که در اين وقت از بنادر فارس شايد ببصره و نجف
اشرف رسيدن ميسر تواند شد باين عزم روانه بندر
عباسي شدم و در آن راه از ناتواني و شدت تب
ربع که مدت شانزده ماه بود عارض شده مشقتي
سخت کشيدم تا آنکه ببندر مذکور رسيده هنوز راه
دريا ببصره [۲]مسلوك نشده بود در آن بندر اقامت
کردم پس از چندي خبر وصول خان معظم ببغداد

---

۱ Keene ششتر ۲ Sir W. O. سلوك

افتاده سردار آن با جمعي مقتول و برخي توپخانه
و سامان بر جاي نهاده راه فرار کرفتند خان معظم
بصوب کرکویه راند توپال پاشاي سردار نیز از آن
شهر بر آمده با لشکر بیشمار صف آرا شد و پس از
کوشش بشیار خان معظم بفتح و ظفر اختصاص یافته
خلقي انبوه از لشکر روم بخاك هلاك افتادند و سر
توپال پاشارا یکي از قورچیان قزلباش بریده نزد خان
آورد و تن اورا نیز بموجب فرمان پیدا نموده آن
سر و تن‌را بهم دوخته ۱یکي از افندیان اسیر بحکم
خان معظم ببغداد برده در مقبره ابو حنیفه دفن
۲کردند و بقیة السّیف رومیان بحال تباه راه فرار
کرفتند خان معظم آن حدودرا لکد کوب حوادث نموده
ببغداد رفت و بار دیکر آن شهررا در میان کرفت

---

۱ These four words are wanting in Sir W. O.'s. ۲ Keene کرد

اجناس بقلعه و تدارك ذخیره شد و سردار بحوالي قلعه بغداد آمده چون در آن حدود آذوقه که وفا بعلوفه آن لشکر بیکران کند یافت نمیشد بصوب کرکویه عطف عنان نموده آنجا مقام کرفت و فوجي از عساکر خودرا با چند کس پاشایان معتبر از راه حدود کردستان بعراق عجم روانه نمود که استعلام احوال کرده در آنچه صلاح وقت باشد کوشند

و خان معظم آن لشکر منهزم شده‌را از پراکندکي مانع آمده بهمدان آمد و این در اواسط سال ستّ و اربعین و مایة بعد الالف بود در آن شهر خزانه از سابق داشت بانعام و احسان و تدارك احوال ایشان پرداخته و جمعي از سپاه که در اطراف داشت طلبیده در مدّت یکماه باز لشکري بسامان بیاراست و از حال آن فوج رومیه آکاه شده بعزم رزم ایشان از همدان ایلغار کرد و چون بلاي ناکهاني بر سر آن قوم رسیده معرکه کارزار کرم ساخت و از حملات لشکر قزلباش شکست در رومیه

---

۱ Sir W. O. ناکهان

۲ Sir W. O. مبلات

صفوف آراسته و توپخانه بر کرد لشکر بهم پیوسته در رسیده هنکامه کارزار سختي کرفت و در آن بیابان سواي آبي که رومیان آنرا فرو کرفته بودند آب نزدیك نبود بالجمله تا هنکام زوال آتش قتال افروخته و معرکه کارزار کرم بود آخر از حرارت آفتاب و غلبه تشنکي پیادکان و تفنکچیان لشکر قزلباش از حرکت باز ماندند خان معظم بحفر چاهها امر کرد و در آن زمین عمق عظیمي بایست تا آب پدید آید حال سپاه زبوني کرفت و رومیان زور آورده ۱بسي از سواران و اسپان قزلباش بزخم تفنك در غلطید و از آن جمله اسپ خان معظم بود القصه آن سپاهرا قوت مقاومت نمانده منهزم شدند و راه عراق عجم پیش کرفته کس ببغداد فرستاده جمعي را که بمحاصره آن قلعه مانده بودند طلبیدند ایشان نیز شب ۲هنکامه کوچیده روانه عراق عجم شدند

و احمد ۳پاشا از محاصره بر آمده مشغول کشیدن

---

۱ Sir W. O. بسیاري ۲ Keene هنکام

۳ Sir W. O. پادشاه

صورت نبست اولیاي دولت عثمانیه چاره جو ۱ شده
در فکر تدارك آن حادثه بودند از اعاظم امراي
خود توپال پاشا نامي را که سالها در حدود فرنك
سردار ۲و با آن جماعت کارزار نموده بشجاعت و راي
بلند آوازه بود سردار عراق عرب نموده با لشکري
کران بجنك خان معظم روانه نمودند چون خبر قرب
وصول او ببغداد رسید خان معظم جمعي را بحراست
اطراف قلعه بغداد کذاشته خود با ۳لشکري از قزلباش
روي باو آورد و در استقبال آن لشکر شتاب و
ایلغار نموده ۴تا قرب سي فرسنك راه عنان باز نکشید
سردار روم لشکر خودرا دو قسمت نموده خود در
دنبال بود و مقدمه آن لشکر بر سر آبي فرود آمده
توپخانه خودرا باسلوب استوار و از قرب وصول
قزلباش آکاه و مستعد کارزار بودند اوّل صباح خان
معظم بایشان رسیده ۵جنك در پیوست و پس از
ساعتي سردار روم و بقیة لشکر و حشر بآئین تمام

---

۱ Sir W. O. شد with و before اولیاي ۲ Omitted in Sir W. O.'s.

۳ Sir W. O. لشکر قزلباش ۴ Omitted in Keene's. ۵ Keene بجنك

CHAP. XXXIX.

سرداري توپال پاشا و آمدن ۱عساکر روم بعراق عرب
جنك خان معظم با توپال پاشا سردار روم فتح
توپال پاشا و اقامت وي در کرکویه آمدن
لشکر رومیان بحدود کردستان محاربه خان معظم
با لشکر روم و ظفر یافتن جنك توپال پاشا و
قتل وي فرستادن جسد توپال پاشا ببقعه
ابي حنیفه محاصره بغداد نوبت ۲دویم

مجملاً در کرمان بودم که خبر شکست یافتن
خان معظّم از سپاه روم شهرت ۳یافته و خلاصهٔ آن
اینکه
چون محاصره بغداد بیك سال ۴کشید و احمد پاشا
چندانکه خواست خان معظم‌را بمصالحه راغب سازد

---

۱ Keene عسکر ۲ Sir W. O. دوم
۳ Sir W. O. یافت ۴ Sir W. O. کشیده

جماعت ۱بلوچ و حوادث دیکر اختلال تمام داشت
از آن جا عازم حرکت بصوب مشهد مقدّس شدم
چون زمستان رسیده بود و راه خراسان سردسیر
سخت است و مرا شدت تب ربع بغایت ناتوان
و عاجز داشت مردم مانع آمدند

و در آن اوان محمد خان بلوچ سردار فارس با
خان معظم طهماسب قلي خان دل ۲ دکر کون
کرده از خوف ۳جان سر از اطاعت وي پیچیده بود
و رقم اختصاص بر مملکت فارس کشیده کماشتکان
خان معظم را محبوس داشت و دعوي بندکي و
اخلاص بشاه طهماسب مي نمود وي اکرچه خالي از
دلیري نبود امّا بغایت سبکسر بود و تمکین ریاست
نداشت مردم چون ستم رسیده و بالطبع هوا خواه
خاندن علیه صفویه و او لاف ولاي ایشان میزد
بجانب وي رغبت نموده لشکري انبوه داشت

---

۱ Sir W. O. بلّوچ ۲ Sir W. O. در دکر کونه

۳ Sir W. O. خان

قراي آنجا بسر برده امراض شدّت داشت و از مکاره بیشمار و ملاحظه احوال بیچارکان و توقعات ایشان بر غیرت و همّت من کار دشوار شد مجال صبر و اقامت نماند و راه بیرون شدن از آن مملکت نداشتم بخاطر رسید که از مملکت ایران جائي‌را که ندیده ام ولایت کرمان است و از اهالي آن ولایت که آشنایان من بودند الحال چنان کسي باقي نمانده اکر تغیر وضع خود داده بآن شهر یا قراي نواحي آن روم و در کوشه انزوا کزینم شاید چند روزي بسر توانم برد باین خیال تغیر اوضاع خویش نموده خود با یك دو کس از خدمتکاران روانه کرمان شدم و در آن وقت مرا بسبب استیلاي اسقام و ناتواني طاقت اعتزال در غیر معموره نمانده بود بالجمله چندي در قریه بسر برده آخر بشهر کرمان در آمدم و در کوشه نشسته با کسي معاشرت نداشتم اندك اندك چند کس آشنا شدند و جمعي که معرفتي داشتند مرا دیده شناختند و بودن من در آن شهر نیز نهان نماند القصه چند ماه اقامت نموده اوضاع آن ولایت خراب نیز بسبب شورش

ماه تقریباً اقامت شد و از شدّت مکاره و صعوبات دلتنك شده ۱مجال قرار نماند از قبیله رغاب اعراب سکنه آن حدود کشتي کرفته سوار شدم و بشهر مسقط از آن بلاد رفتم و از دو ماه افزون اقامت کردم وضع ۲کسیف آن دیار و شدّت کرما و ناخوشي آب و هوا مرا رنجور و عاجز ساخت

چه شد یا ربّ که یکدم درد من تسکین نمي یابد
ز بیتابي سرم میکردد و بالین نمي یابد

مجملاً چنان رنجور و ناتوان بکشتي نشسته به بندر عبّاسي مراجعت کردم چون شدّت تابستان و هواي آن بندر نیز بغایت ناموافق بود عارضه تپ ربع نیز بشدت تمام علاوه شده امراض دیکر هم بر مزاج استیلا یافت و بنا بر جهات طاقت توقف نبود ناچار بجفّه نشسته بحال جرون که از لواحق آن بندر است و آبهاي جاري دارد رفتم و چندي در

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ Keene کثیف

و مرا همّت بدان مصروف شد که ترك ولایت ایران کفته از آن سواحل ببصره رفته بهر نوع خودرا بنجف اشرف رسانم امّا چون خان معظم بغدادرا محصور داشت و اتمامي عراق عرب از صدمات لشکر قزلباش بهم بر آمده لکد کوب حادثات شده بود مردم بصره نیز از دهشت پریشان حال و اکثر بدریا کریزان بودند و در آن شهر فزع قیامت ۲افتاده هیچکونه استقامت نبود چندانکه کوشیدم که از مردم آن سواحل کشتي بدست آورده روانه بصره شوم مقدور نکشت عذر آورده مي کفتند که مردم بصره کشتي مارا براي فرار خویش خواهند کرفت و ۳مرا زیاده بر آن طاقت ۴اقامت نمانده بود ناچار بکشتي جماعت ولندیسیه فرنك نشسته روانه سواحل عمّان شدم و در بلده از آن دیار که ۵بر سواحل بحر و موسوم ۶بصجار است نزول نموده مدّت دو

---

۱ Keene تمام ۲ Keene افتاد

۳ Omitted in Sir W. O.'s. ۴ Omitted in Keene's.

۵ Keene در ۶ Keene بصحار

CHAP. XXXVIII.

ورود راقم حروف به بندر عبّاسي سفر دریا از بندر عباسي بسواحل عمّان رفتن بمسقط مراجعت به بندر عبّاسي رفتن به ابلدهٔ جرون رفتن راقم حروف بمملکت کرمان [۲]طغیان محمّد خان

و من نیز در آن وقت با ایشان بر آمدم و آن مردم [۳]در دو قریه که املاك و اقطاع داشتند اقامت کردند و من از ایشان جدائي کزیده پس از چندي به بندر عبّاسي در آمدم و چند روز اقامت نموده از مشاهده آن احوال و اوضاع بتنك آمده طاقت تحمّل و شکیب نماند و هر کس را از افزوني تحمیل و تعدي سرکار دیوان این مضمون ورد زبان بود

شعر عربي

يُدَاوَي بِمَاءٍ مَنْ يَغَصُّ بِلُقْمَةٍ
وَكَيْفَ أُدَاوَي إِذْ شَرِقْتُ بِمَاءٍ

---

۱ Keene ولایت ۲ Sir W. O. خروج ۳ Sir W. O. در هر

بنا بر آن شد که نایبي در قلعه لار کذاشته خود مراجعت نماید و بعد از چند روز که مردم‌را اطمینانی حاصل شود هر کس بخانهاي خود رفته نایب نیز از قلعه بشهر آمده بحکومت قیام نماید و چنان اکرد کلانتر محقر پیشکشي بسردار داده باز کشت و نایب با ۲فوجي در قلعه بود و مبالغه در بر آمدن مردم از حصار آن محله داشت و ویرا از ایشان و ایشان‌را از وي اطمینان نبود آخر چنان شد که اعیان و اکثر ۳آن خلق ترك آن شهر ۴کفته با عیال و اطفال خود بهیات مجموعي با اسلحه و یراق و نهایت حزم و احتیاط عازم سکناي قري و نواحي شده بر آمدند

---

۱ Sir W. O. کرده

۲ Sir W. O. فوج

۳ Omitted in Sir W. O.'s.

۴ Keene کرفته

اطراف و اکناف شهرت یافت که اقدام ایشان
بآن امر باشارت من بوده ۱ و چون یك هزار کس از
آن مردم سکنه قري و نواحي بودند که حاکم ایشان‌را
باکراه جمع آورده بود اکثر آن جماعت سر خود
کرفته بمکانهاي خود رفتند

چون سردار فارس که بلدهٔ جهرم‌را محصور
داشت از این حال آکاه شد حاکم شیرازرا با
فوجي بمحاصره و تضیق آن بلده کذاشته خود
با لشکر انبوه بسرعت تمام بقصد لار در حرکت
آمد چون قریب بآن شهر رسید مردم همکي در
یك محلّه مجتمع شده بفکر کار خود افتادند سردار
بشهر نزول کرده بقتل و غارت آن مردم کمر بست
و از هر طرف بآن محلّه هجوم آورده مردم نیز
بمحافظت خود و مدافعت وي ۲ مردانه کوشیدند و
یك هفته جنك امتداد داشت چون تسلّط خودرا
بر آن محلّه بزودي دشوار دید و مهم جهرم در
میان بود ناچار بدارا پیش آمده بعد از کفتکوي

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ Omitted in Keene's.

واعیانرا سرزنش و ملامت بسیار بر اقدام آن کار در آن وقت که اصلاً ایشان‌را سامان و ا توانائي بانجام رسانیدن آن نبود و باعث استیصال و خرابي همکي میشد کردم لیکن امضاي تقدیر شده کار از دست رفته بود

و حاکم معزول که آشناي قدیم من بود از مصادره نجات یافته با مردم خود از آن شهر بطرفي بیرون رفت و پاسبانان قلعه لار از نفاق با مردم شهر همداستان نشده در قلعه نشستند و در ظرف چند روز طرفه فتنه و آشوبي در آن شهر بود و چند کس که با هم سابقه عداوتي داشتند نیز کشته شدند و نزدیك بآن رسیده که دست تطاول بیکدیکر افکنند بحسن تدبیر نایره آن فتنه‌را تسکین دادم و در آن حادثه مشقتي بمن رسیده که شرح نتوان کرد و چندانکه جهد مي کردم که از میان ایشان بطرفي بیرون روم سود نداشت و همکي بالتماس و ابرام ممانعت مي نمودند و از همه بهتر این که در

ا Sir W. O. توانّي

شده اراده کرفتن وي نبود ۱و مردم متوحش شده
شب با هم ۲به نشستند و بدفع حاکم کمر به بستند هنکام
طلوع صبح بود که همکي باتفاق کلانتر بخانه حاکم ریخته
۳صداي تفنك و غوغا بر خاست و حاکم با چند نفر
غلامانش کشته ۴شد سپاهیانش هر یك بکوشه نهان شده
فوجي از ایشان بمنزل من پناه آوردند چون کار حاکم
بانجام رسید کلانتر و دیکران بآن ازدحام و هجوم عام
نزد من آمدند و از مردم سپاه که تعدي بسیار دیده
بودند ۵عزم انتقام داشتند من ۶در حمایت ایشان ۷که
بآن خانه پناه آورده بودند مبالغه کردم کلانتر و عامه
نیز خود حجاب و رعایت آداب‌را کار فرما شده از
مزاحمت ایشان در کذشتند و همان روز آن
جماعت‌را عذر خواهي نموده با اسپ و اسبابي که
داشتند از آن شهر سلامت روانه نمودم و کلانتر

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ This and the subsequent به are omitted in Keene's. ۳ Sir W. O. صداع ۴ Sir W. O. شده
۵ For these two words Sir W. O. has اراده کینه خواهي
۶ Sir W. O. به ۷ This clause is wanting in Keene's.

CHAP. XXXVII.

محصور شدن عبد الغني خان جهرم و محاربه نمودن او با سردار فارس کشته شدن حاکم لار و آشوب آن دیار آمدن محمّد خان سردار بلار و محاربات او و مدافعه لاریان عاجز شدن محمّد خان و باز کشتن از لار بر آمدن سکنه لار از آن شهر

و سردار ببلدهٔ جهرم رسیده عبد الغني خان حاکم آن بلده که از نیکان و دوستان من بود و در آن مدت بحسن تدبیر و مردانکي آن بلده‌را از شر افاغنه محافظت نموده معمور داشت هر چند خواست که ایشانرا بساماني که مقدور بود خدمت نموده از آن حدود در کذراند راضي نشدند و درخواستهاي بیش از وسع نموده دست تعدي کشادند عبد الغني خان مذکور که بعدالت و رعیت پروري و مردانکي موصوف بود ناچار شده حصار شهر استوار کرد و با

پیدا کند ویرا چگونه سفر [1]میسّر بودي و کتخدایان ایشان در معرض مواخذه و تطاول بودند و با این حال مطالبه سیورسات و آذوقه موفوره براي ذخیره مي نمودند

و این سلوك مخصوص رعایاي شیعه لار بود که اطاعت داشتند و برخي از محال آن که بر مذهب شافعیّه اند و در ایّام استیلاي افاغنه نیز آسوده حال و تا آن زمان باز کشتي بحاکم ننموده در [2]مکانهاي خود متمکن و از ین تحمیلات بر کران بودند و خان معظم محمّد خان بلوچ را سرداري مملکت فارس داده [3]به تنبیه ایشان مامور نموده بود و وي باتفاق حاکم شیراز با [4]حشري انبوه روانه آن صوب شده از کثرت تعدي [5]ایشان رعایاي بیچاره میرمیدند

---

[1] Omitted in Sir W. O.'s.

[2] Sir W. O. مکانات

[3] Omitted in Keene's.

[4] Keene حشر

[5] Omitted in Sir W. O.'s.

امیر دیگر برای تعداد نخیلات آن ولایت آمده اضعاف معمول مطالبه و در آن مبالغه تمام داشت و بر سایر اشجار نیز خراجی که هرگز در آن ممالک [1]رسم [2]نبوده اختراع [3]نموده وی نیز [4]سرکاری علیحده فرو چیده بر سر مردم افتاده بود و از جمیع نواحی که دست رس ایشان بود خراج و متوجهات سال آینده را نیز محصلان شدید گماشته تحصیل می نمودند و از هر خانه رعیت یک نفر سپاهی با یراق و سامان می خواستند که در رکاب حاکم حاضر بوده بی مرسوم و مدد خرجی تا باشد خدمت نماید و مقدار یک هزار کس از آن نواحی باین [5]صنعه جمع آورده بودند و سه هزار کس دیگر طلب می نمودند و یافت نمی شد اگر رعیت بیچاره بود رخت و یراق و سامان یساق نداشت و در سر زمین خود بایست بفلاکت و مزدوری قوتی برای خود و عیال

---

1 Omitted in Keene's. 2 Sir W. O. نبود

3 Omitted in Sir W. O.'s. which has و instead. 4 Keene سرکار

5 Sir W. O. ضعیفه

و بهر قلعه و قریهٔ که میرسیدم مردم جمع آمده در ناله و زاري بودند چون در تمام آن دیار معروف شده جائي نبود که مردمش معرفتي نداشته باشند نهاني و ۱اختفاي من مقدور نمیشد تا ببلدهٔ لار در آمدم شدّت ایّام زمستان و بارش بود و بر من ضعف و ناتواني استیلا داشت و حالت سفر خاصّه بسردسیر نبود چند روز توقف کردم و اوضاع آن شهر خراب نهایت ابتر بود حاکم سابق بمصادره کرفتار و حاکم جدید چهار صد کس سپاه همراه و جمعي دیکر خدمه و وابستکان داشت و از غرایب اینکه مقرّر چنان شده بود که اخراجات یومیه خودرا روز بروز از مردم شهر بکیرند و از خارج بسبب خرابي و نا امني طرق اجناس بآن شهر نمیرسید و ۲تسعیرات بالا کرفته ماکولات کمیاب بود و معدودي از بیچارکان که از آن همه حوادث باز مانده بودند بفلاکت تمام روزکاري بسر مي بردند حاکم و سپاه در اخذ ما یحتاج یومیه خود عنف و اشتلم داشتند و

---

۱ Keene اختفا without من ۲ Sir W. O. تغیرات

چندین ساله دشمني مثل افاغنه ظالم بد معاش بودند اصلاً تاب و توان اتحمّل تعدي و ستم نبود و با این حال کماشتکان دیوان و عمال بر هر کس بوجوه مختلفه اصناف تحمیل و تحصیل زر در پیش داشتند عذر و عجز و لابه کسي مسموع نبود و هر کس بحال خود در مانده دادرسي در میان نه الحاصل که عجب حالتي مشاهده ۲میشد و مرا خود طبیعت مجبولست که ابقاي بر باطل و تمکین ظالم نتوانم و بر ادراك ملهوف و نُصرت مظلوم و حمایت ضعیف بي اختیار و اکر عاجز آیم آرام محال و زندکاني بر من حرامست در آن هنکامه بیچارکان ناچار بمن استغاثه میکردند و چارهٔ ممکن نبود و آنچه بر من کذشته عالم اَلسّرایر بر آن آکاه است و در حمایت عجزه همیشه با عملداران بسختي و درشتي و ملامت و سر زنش مي بودم و چنان سودي نداشت چه بنیاد کار بر آن بود و حدّ و نهایتي نداشت

از بندر عباسي حرکت کرده عزیمت اصفهان نمودم

---

۱ Keene و تحمیل

۲ Keene شد

CHAP. XXXVI.

بقیة احوال خویش حرکت راقم از بندر عبّاسي
ورود ببلده لار و تعدي حاکم و عمال در آن
دیار سرداري محمد خان ۱بلوچ در ملك فارس

چون به بندر عباسي رسیدم بنابر مشقتهاي سخت
که در سفر حجاز کشیده و قروض بسیاري که بر کردن
افتاده بود طاقت حرکت بجائي نداشتم مدّت دو ماه
در آن بندر مانده ۲بعض ۳دیون را بهر نوع صورتي داده
بقدر مقدور باحوال پریشان خود و وابستکان پرداختم
و در آن وقت بسبب انقلاب دولت و تغیر قوانین
سلطنت و تعدي و تحمیلات ۴زیاده بر طبقات خلایق
آن مملکت بهم بر آمده اضطراب ۵و آشوب تمام بود و
خلقي را که اصناف حوادث و بلیّات رسیده پایمال

---

۱ Keene بلوچ ۲ Omitted in Keene's. ۳ Both Mss دیوان

۴ Keene زیاد ۵ These two words are omitted in Keene's.

الحق نهایت مردانکي و تمکین بکار برد و راه فرار هم نداشت و در اطاعت قزلباش مطمین نبود بهر حال پاي بیفشرد امّا چون با سپاه موفور محصور شده بود و مدت محاصره امتداد یافت در آن شهر انبوه قحط افتاد و مردم اکثر حیوانات ماکول و اغیر ماکول حتي سك و کربه را بخوردند و کار محصوران بصعوبت تمام کشید

چون برخي از ین سوانح کذارش یافت اکنون بذکر بقیة احوال خود میپردازد

---

۱ Sir W. O. غیره

دیکري‌را در سلك ازدواج پسر بزرك خود در آورد و آنچه در خزانه و [1]کارخانه‌جات پادشاهي بود بتصرف خان معظم در آمد و بر جمیع ممالك ایران حکام از خود تعین نمود و شاه عباس مذکوررا چند کس همراه نموده بقزوین فرستاد جماعت بختیاري سر از ین معامله پیچیده شورش کردند و حاکم جدیدرا بکشتند به تنبیه ایشان از اصفهان نهضت کرد و پس از جنك و جدال متابعت کردند

خان معظم روانه بغداد شد و در راه با لشکري از روم مصاف داده غالب آمد و ببغداد راند احمد [2]پاشاي حاکم دار السلام با لشکري انبوه از شهر بر آمده در کنار شط بغداد مصاف داد و منهزم بقلعه کریخت خان معظم با شوکت تمام بمحاصره پرداخت و بر دجله جسر مستحکم بسته هر دو طرف شط و قلعه‌را فرو کرفته در تضیق محصوران کوشیده توابع و لواحق بغداد همه بتصرف قزلباش در آمده اکثر لکد کوب حوادث شد و احمد پاشا در آن قلعه داري

---

[1] Sir W. O. کارخانجات

[2] Sir W. O. پادشاه

روزي مقربان ترغیب [1]رفتن پادشاه بمنزل وي که از باغهاي پادشاهي بود کردند و پادشاه [2]در خلوت سوار شده بآن باغ رفت خان مزبور پیاده استقبال نموده بمراسم خدمت پرداخت و بساط عشرت گسترده التماس ماندن آن روز کرد چون پادشاه باستراحت مشغول شد وي چند کس از سرداران لشکر خودرا طلبیده سخن در سلطنت راند که الحال صلاح آنست که بسبب ضعف طالع چندي پادشاه ترك سلطنت گفته بگوشه نشیند و پسرش‌را بسلطنت بر داشته معامله روم یکسو کنیم چون این معني مهد بود ایشان نیز رضا داده پادشاه‌را از ین صلاح خبر دادند وي ناچار بقضا تن در داد و پسرش‌را که کودك دو ماهه بود ببارگاه پادشاهي در آورده خطبه و سکّه بنام او کرده بشاه عباس موسوم شد و شاه طهماسب‌را با [3]جمعي پاسبانان روانه خراسان نموده یکي از پردگیان سلطنة‌را خود پیشتر در حباله نکاح داشت در آن وقت

---

1 Omitted in Sir W. O.'s. 2 Omitted in Sir W. O.'s.

3 Sir W. O. جمع

نموده مجمل آن اینکه طهماسب قلیخان در محاصره
هرات بود که پادشاه‌را جنك همدان و مصالحه با
رومیه اتفاق افتاد خان معظم این قضیه‌را حمل بر
نقص تدبیر نموده صلح مذکوررا انکار کرد و پس از
محاصره و مجادله هشت ماهه آن شهررا مفتوح و افاغنه
ابدالي‌را قهر و قتل کرده بقیة السیف‌را در سلك
سپاه ملازم ساخته بمشهد مقدس باز کشت و چند
کس از مقربان و معتمدان پادشاه‌را طلب داشته
مطمین خاطر ساخت و عزم رزم احمد اپاشا و تسخیر
بغداد کرده کفت بخدمت پادشاه رسیده بعد از
رخصت ببغداد میروم مقربان بخدمت پادشاه آمده
از اظهار ارادت و اخلاصمندي او خاطر پادشاه‌را که
تفرس داعیه استقلال وي نموده اندیشه‌ناك بود
مطمین ساختند [۲] و خان معظم با لشکري موفور باصفهان
آمده بخدمت پادشاه رفت و سخن اجازت سفر
روم در میان آورده مختار شد و عازم حرکت بود

---

۱ Sir W. O. پاشاه به

۲ The following six words are omitted in Sir W. O.'s.

و قریب بدو ماه اقامت کرده از آنجا روانه مقصد کردیدم و فرنکیان در آن سفر نهایت بندکي و نیکو خدمتي مرعي داشتند تا به بندر جدّه رسیدم و ادراك این سعادت زحمتهاي بي پایان سفر دریارا فراموش ساخت پس از آنجا بادراك حج بیت الله الحرام و امناسك پرداخته بتوفیق رب العزة این آرزوي دیرین بحصول پیوست و در مکه معظمه بسبب [۲]اشارتي که در رویا روي داد رساله امامت را تحریر نمودم و اراده توقف در آن مکان مقدس بود بجهتي چند میسر نیامد و در شهر محرم خمس و اربعین و مایة بعد الالف با قافله حاج لحسا رفیق شده آن بیابان را در شدّت تابستان طي نموده بآن بلده آمدم و از آن حدود بکشتي نشسته بجزیره بحرین و از آنجا به بندر عباسي رسیدم

آنجا معلوم شد که اوضاع ایران باز در هم [۳]شده [۴]که سانحه تغیر پادشاه در اوایل سال مذکور روي

---

۱ Keene منا ۲ Sir W. O. اشارت

۳ Sir W. O. شد—نمود ۴ Sir W. O. و

بزرك در پیوست و رومیان بحصار خرابي که متصل بصفوف قزلباش بود در آمده استوار شدند و بنیاد تفنك انداختن کردند صفوف قزلباش متلاشي و بعد از ساعتي پراکنده [1]شده راه فرار [2]کشاد یافت پادشاه هر چند کوشید سود نکرد و چند کس از امرا بعنانش آویخته اورا از معرکه بر آوردند و رومیه نیز قدم فراتر نکذاشته ببغداد باز کشتند و این قدر غلبه را غنیمت شمرده کسان زبان دان بالتماس صلح و تمهید مصادقت نزد پادشاه فرستادند و معذرتها کذارش کردند پادشاه نیز رضا داده در میانه مصالحه واقع شد و پادشاه باصفهان باز کشت و همان روز که من از بندر عباسي اراده سواري بجهاز و روانه شدن بعزم حجاز داشتم مراسله [3]پادشاهي و جمعي از آشنایان اردو رسیده این حقایق معلوم کردید

[4]و من بکشتي در آمده به بندر صورت [5]در آمدم

---

1 Sir W. O. شد—یافته 2 Both Mss. کشاده

3 Sir W. O. پادشاه 4 For these two words Sir W. O. has دمي

5 Omitted in Keene's.

لشکر قزلباش ترك محاصره ایروان کیرند و چنان شد
چون خبر وصول لشکر روم بعراق که در آن وقت از
حاکم صاحب [1]شوکت خالي بود بپادشاه رسید دست
از محاصره ایروان کوتاه نموده دفع آن لشکررا اهم
دانستند و روي بعراق آورده در نواحي همدان
تلاقي فریقین روي [2]داده قریب بهم فرود آمدند
و احمد [3]پاشاي مذکور بحیله سازي مکرر [4]پیغام صلح و
التماس ترك جدال و خصومت در میان آورد تا في
الجمله لشکر قزلباش از استعداد محاربه در آن زودي
غافل شدند

و چنان سخنان مصالحه در میان بود امّا چون آن
دو لشکر کینه جو بغایت نزدیك و [5]دست بکریبان
فرود آمده [6]بودند از هر دو جانب هنکامه طلبان
معدودي بمیدان در آمده با هم [7]آغاز کارزار کردند
و ممانعت از هر دو سو دشوار کشته تاکهان جنك

---

۱ Sir W. O. شوکتي ۲ Sir W. O. داد ۳ Sir W. O. پادشاي

۴ Sir W. O. پیام ۵ Keene دست و کریبان

۶ Omitted in Sir W. O.'s. ۷ Omitted in Keene's.

و شکست یافتن احمد ۱پاشا و محصور شدن بغداد

پادشاه از اصفهان حرکت کرده با جماعت طاغیه ۲درکزین محاربات کرده قلعه ایشان‌را منهدم و بقیة السیف‌را منقاد ساخته روي بآذربایجان نهاد و از آب ارس کذشته جماعت رومیه نیز مستعد کارزار شدند و در نواحي بلده ایروان تلاقي فریقین رویداده پادشاه بظفر اختصاص یافت و از حاضران معرکه شنیدم که نه هزار کس از رومیه در آن معرکه بقتل رسید و غنیمت فراوان بدست قزلباش افتاد و الحق فتح ۳یماني بود و رومیان که در قلعه ایروان بودند مستحصن شده پادشاه بمحاصره پرداخت

و اضطراب در ممالك روم افتاد و اولیاي دولت عثمانیه تدبیري اندیشیده احمد پاشاي بغدادرا با لشکر موفور بصوب عراق فرستادند تا باین وسیله پادشاه و

---

۱ Sir W. O. پادشاه ۲ Sir W. O. دژکزین

۳ Keene نهایاني

CHAP. XXXV.

محاربات پادشاه با جماعت درکزین و ۱با عساکر روم
در آذربایجان و ظفر یافتن بر ایشان محصور
ساختن قلعه ایروان ۲محاربه پادشاه با احمد پاشاه
و شکست قزلباش مصالحه پادشاه با رومیان سفر
دریا نمودن از بندر عباسي به بندر صورت و از
آنجا بمکه معظمه تشرف بطواف و مناسك حجة
الاسلام مراجعت از سفر ۳حجاز به بندر عباسي
۴فتح دار السلطنت هرات و قتل ابدالي ورود
خان باصفهان مخلوع شدن شاه طهماسب از
سلطنت و پادشاهي پسرش عباس میرزا مخالفت
و محاربات ۵الوس بختیاري با خان معظم و
اطاعت ایشان نهضت خان معظم ببغداد

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ This head is omitted in Keene's.

۳ Keene حاج ۴ This head is omitted in Keene's.

۵ Keene الوثي Sir W. O. انوش or الوش

ضبط اوضاع خویش استوارند و از آن ۱بسبب مباینت تامّه بحال خلق سایر اقالیم و اصقاع فایدهٔ چنان نیست

بالجمله از لار عنان عزیمت بصوب بندر عباسي معطوف داشته بآن بلده رسیدم و مدتي بیماري صعب عارض بود چون تخفیفي حاصل شد باز ۲حزم سفر حجاز کردم و جماعت ۳فرنك را که در آن بندر مي باشند با من اخلاصي تمام بود چون سفاین و جهازات ایشان بغایت وسیع و مکانهاي شایسته دارد و در دریا ۴نیز بلدتر و از هر قوم ماهرتراند جهاز ایشان اختیار کردم

اکنون خامه سخن طراز بقیة احوال پادشاه را بتقریب ارتباط کلام مي نکارد

---

۱ Sir W. O. سبب—نامه ۲ Sir W. O. عزم

۳ Sir W. O. فرنکیّه ۴ Sir W. O. هم نیز

نمود از آنجا بصوب کرم [1]سیرات فارس روان شدم و ببلدهٔ لار در آمدم و زمستان اقامت [2]نموده در آن حدود هم استقامتي نبود مملکت خراب و ضوابط و قوانین ملکي در آن چند ساله ایام فترت [3]همه از هم ریخته و پادشاه صاحب اقتدار [4]و با [5]تدبیري و رائي بایست که تا مدتي باحوال هر قصبه و قریه [6]محال پردازد و بصعوبت تمام ملک‌را باصلاح آورد این خود در آن مدت قلیله نشده بود و از مقتضیات فلکیه در ین ازمنه [7]رئیسي که صلاحیت ریاست داشته باشد در همه روي زمین در میان نیست و در حال هر یك از سلاطین و [8]روسا و فرمان دهان آفاق چندانکه اندیشه رفت ایشانرا از همه رعیت یا از اکثر ایشان فرومایه تر و نا هنجارتر یافتم مگر بعض فرمان دهان ممالك فرنك که ایشان در قوانین و طرق معاش و

---

۱ Sir W. O. سیراب

۲ Sir W. O. نمودم

۳ Omitted in Keene's.

۴ Omitted in Keene's.

۵ Keene تدبیر—راي

۶ Omitted in Keene's.

۷ Keene رئیس

۸ Omitted in Sir W. O.'s.

باسم ترسا

اشك در دیدهٔ سودا زده کي جا دارد
تا که رو جانب خار و خس صحرا دارد

باسم امان

پیراهن آئینه بیتاب قبا شد
بر سینهٔ من تیر تو تا عکس نما شد

باسم قبا

امُهر بر لب چون زنم با تیره روزي در جهان
بي شب وصل تو دل لایق بآه است و فغان

باسم نفي

مجاز و باطل از بس در زمانه
حقیقت کشت حق رفت از میانه

مجملاً غارت زدکان شیراز نزد من مجتمع شده شرح احوال خویش مینمودند مرا دل از ۲جاي رفت و ۳بآن حال در میان ایشان ماندن دشوار

---

۱ Sir W. O. مهره ۲ Sir W. O. جا ۳ Keene با آن

باسم مالك

اي زاهد خشك بخت بر [1]كرديده
دم سردي تو بساط [2]ما برچيده
شد فصل خزان چو آمدي سوي چمن
[3]كل كشت شكسته برك و سرما ديده

باسم نصير

از بسكه بجان از غم زهكير تو آمد
پيكان تو بيخود بسر تير تو آمد

باسم خاندان

خواب راحت [4]كو نه بيند ديدهٔ صاحبدلان
بخت بيداري بما مي ماند آخر از جهان

باسم جمال

پارينه رهٔ جور بر آمال كشادي
بيموجب و بيحد شده [5]امسال كشادي

---

1 Sir W. O. كرديدهٔ—برچيدهٔ 2 Sir W. O. وي
3 Sir W. O. كلكشت with izafat. 4 Sir W. O. كر
5 Sir W. O. امثال

در تکایا و مزارات آن شهر بسر مي برد و بغایت از عالم کذشته و شوریده حال بود چون سابقه مودتي داشت نزد من آمد و از عزایب اینکه اورا ۱با آن حالت که داشت ذوقي عجب بمعمّا بود اکرچه خود نمیکفت امّا ۲بصحبت آن بغایت ۳شایق و در حل آن ماهر و چنان سریع الانتقال بود که هیچیك از مهرهٔ آن فن را مثل وي ندیده ام و مرا هرکز بمعما رغبت نبوده آنرا بیحاصل و صرف فکر در آن افسوس مي آمد اما چون سلیقه بهر چیز مساعد و طبع بهرچه پردازد آنرا ملکه مي سازد این شیوه را نیز طبیعت چنانکه باید مالك ۴است و در معاشرت استادان این فن معمّیات لطیفه بسیار کفته ام یکدو روز در ۵صحبت میرزا هادي مذکور نیز بدیهه معماي بسیاري ۶انشا شد و چندیکه حالت تحریر بقلم ۷آمده ثبت افتاد

---

۱ Sir W. O. بآن ۲ Sir W. O. صحبت و

۳ Keene سابق Sir W. O. شایق ۴ Omitted in Keene's.

۵ Sir W. O. خدمت ۶ Keene انشاد ۷ Keene آمد

داده بر سر قلعه هرات رفته افاغنه را محصور ساخت

و چون در قصبه درکزین از توابع همدان جمعي که در روزکار افاغنه با ایشان یار شده فتنه‌ها کرده بودند فراهم آمده هنوز داعیه خود سري داشته قلعه استوار نموده بودند پادشاه بعزم دفع فتنه ایشان و استخلاص بقیة آذربایجان از اصفهان در حرکت آمد و مبالغه در همراه بودن من داشت و در آنوقت مرا حالت و سامان آن سفر نمانده بود پهلو تهي نموده از اصفهان بصوب شیراز روانه شدم که چندي در آن شهر بسر برم تا چه پیش آید

چون بشیراز رسیدم آنشهررا بغایت خراب و آشفته دیدم و از آنهه اعاظم دوستان من کسي بر جا نبود جماعتي از اولاد و منسوبان آنهارا پریشان حال و بي سر انجام یافتم و از ایشان بود میرزا هادي خلف مرحوم مولانا شاه محمد شیرازي که خالي از جذبه نبود ترك معاشرت با خلق نموده

داشت Sir W. O. ۱

الفت دیرین داشت در آن وقت یکنوبت شبي بمنزل من آمد و از صحبتش ۱بهره ور کردیدم بالجمله ششماه در اصفهان اقامت نموده پادشاهرا سخنان سودمند کفتم و بچیزي چند که در ظاهر باعث بقاي ملك و دولت بود بارها دلالت کردم اما ۲بتقدیر موافق نیفتاد

طهماسب قلیخان بآذربایجان رفت و دار السّلطنة تبریزرا مستخلص کرده با رومیه ۳مصافهاي سخت ۴داده ایشانرا در هم شکست و از مملکت آذربایجان آنچه این طرف آب ارس بود بتصرف در آورده بهر جا حکام کماشت و آنطرف شط مذکوررا مزاحم نشده بامراي روم که در آن سرحد بودند سخن مصالحه در میان ۵آورد و چون در آن اوقات در خراسان بسبب شورش جماعت ترکمان و افاغنه ابدالي هرات که عرصه خالي یافته بودند آشوب بود عنان توجه بصوب خراسان معطوف داشت و ترکمانانرا کوشمال بلیغ

---

۱ Keene بهرور ۲ Sir W. O. با تقدیر ۳ Keene مصاف

۴ Sir W. O. داد و ۵ Sir W. O. آوردهٔ for آورد و

کشته حدود عراق را مسخر و مصفا ۱ساخت و بقیة السیف رومیان ببغداد کریختند و در آن وقت بر امور کلّي و جزوي تمام ۲ممالك محروسه مسلّط شده پادشاه اورا جیقه و مهر خود داده بود و از زیاده روي و استیلاي ۳او ملالت و افسردکي داشت

مجملاً من از طهران باصفهان آمدم و آنشهر معظم‌را با وجود بودن پادشاه بغایت خراب دیدم و از آنهه مردم و دوستان کمتر کسي باقي مانده بود و در آنوقت مولاناي فاضل ملا محمد شفیع کیلاني که پیش مذکور شد باصفهان آمده شیخ الاسلام بود و هم آنجا رحلت کرد و در آن شهر بود فاضل نحریر شیخ عبد الله کیلاني که بغایت ستوده خصال و از دوستان من بود و چندي قبل از ین در کذشت و در آن شهر انزوا داشت مولاناي فاضل ۴مولا محمد جعفر سبزواري که از اتقیاي معارف و ۵مرتاضان بود با من

---

۱ Sir W. O. یافت ۲ Sir W. O. مملکت

۳ Sir W. O. وي ۴ Sir W. O. مولانا

۵ Keene مرناضان Sir W. O. مرتاخیان

CHAP. XXXIV.

توجه خان معظم بهمدان و محاربات با رومیان و
ظفر یافتن بر ایشان نهضت راقم از طهران
باصفهان لشکر کشیدن خان بآذربایجان و فتح
دار السلطنت تبریز و انهزام رومیان [1]روانه شدن
خان معظم از آذربایجان بخراسان محاصره دار
السّلطنة هرات حرکت نمودن راقم حروف از
دار السّلطنة اصفهان بشیراز ورود [2]بخطه لار
رسیدن به بندر عباسي و آهنك سفر حجاز

پس از سنوح این حالات طهماسب قلیخان از
فارس حرکت نموده از راه عربستان و لرستان بقلم
رو علي شکر در آمده با پاشاي همدان و لشکریان
روم مصاف داده ظفر یافت و خلقي انبوه از ایشان

---

[1] The three following heads are omitted in Sir W. O.'s.

[2] Sir W. O. ببلده

ویرا در آن حدود با دو سه کس یافته بقتلش مبادرت نمود و سرش را با قطعه الماس گرانبها که بر بازوي او یافته بود نزد شاه طهماسب فرستاد پادشاه عالیجاه آن الماس را بفرستاده او باز ادادند و خلعت براي او عطا شد

---

1 Sir W. O.'s before this word has پس and omits the clause following it.

کذشته لباس و یراقشان بستد و عریان به بیابان سر داد

و پس از چندیکه من بسواحل عمان رسیدم پسر ایك برادر اشرف را که قریب بیست سال عمر داشت و خداداد خان حاکم لاررا که از امراي بزرك ایشان بود در شهر مسقط بدیدم هر دو مشکي بر دوش کرفته آب بخانها مي بردند ایشانرا طلبیده سخنان پرسیدم و سرور خان نامي نیز از امراي ایشان در آنجا بود کفتند بمزدوري کار کل میکنند اورا هم نزد من آوردند و ۲احوال پرسیدم

القصه چون اشرف از لار بسمت حدود ۳بلوچستان راه قندهار پیش کرفت در هر کریوه رعایا و مردم اطراف خودرا بر او زده و جمعي مقتول نموده ۴اموال مي بردند تا آنکه مال و سپاه او بانجام رسید و خود چنان بسرعت میراند پسر عبد الله بروهي ۵بلوچ

---

۱ Keene و یك ۲ Sir W. O. احوالات

۳ Sir W. O. بلوچان ۴ Wanting in Keene's. ۵ Keene بلوج

نوید خواست که ایشانرا رام سازد در نکرفت و نه روز در لار اقامت نموده هر شب فوجي از لشکریانش سر خود کرفته بامید رسیدن بامني بیرون میرفتند و رعایاي اطراف بر ایشان سر راه کرفته خودرا از قتل و اخذ اموال معاف نمیداشتند

اشرف چون پراکندکي خود بدید و هراس بیقیاس بر وي استیلا یافته بود راه فرار بقندهار [1]پیش کرفت و در آن کرمسیر هر روز فوج فوج از لشکر او جدا شده راه سواحل دریا میکرفتند و رعایارا با ایشان همان معامله بود و جمعي که بدریا و کشتي رسیدند [2]بسیاري از سفاین بتقدیر ایزدي غرق شده خلقي انبوه بدریا فرو رفتند و معدودي از ایشان بسواحل [3]لحسا و عمان و نواحي سند افتادند شیخ بني [4]خالد که صاحب لحسا است ایشانرا کرفته امر بقتل نمود و پس از عجز و لابه از خونشان در

---

[1] Omitted in Keene's. [2] These two words are wanting in Sir W. O.'s.

[3] Keene لخسا [4] Sir W. O. فالد

اشرف مذکوررا بخاطر رسید که آنجا خود داري نماید و از رومیه معاونت [1]طلبد برادر خودرا با فوجي و نفایس بسیار روانه ساخت که از راه دریا ببصره رفته از رومیان در خواست امداد کند چون روانه شد رعایاي نواحي بر سر او ریخته بکشتند و اموال ببردند

افغاني که کوتوال [2]بلدهٔ لار بود روزي از قلعه بسلام اشرف بزیر آمد و بیست و [3]پنج کس از اعیان لاررا در قلعه محبوس داشت محبوسان از رفتن او آگاه شده از مکان خود بر آمدند و چهل کس افاغنه‌را که در قلعه مانده بودند بشمشیر ایشان کشته قلعه‌را در [4]به بستند و چند قبضهٔ تفنك در منزل کوتوال و افاغنه یافته بحراست چنان قلعه پرداخته از بروج آن فریاد دعاي دولت شاهي بر کشیدند و چون تسخیر آن قلعه هر چند حارسانش بیست و پنج تن باشند [5]بزودي میسر نیست اشرف چندانکه بتهدید و

---

[1] Keene طلبید [2] Omitted in Keene's. [3] Sir W. O. پنجهزار

[4] Omitted in Sir W. O.'s. [5] Omitted in Keene's.

کس افزون بودند هراسان بحال تباه راه خطّه لار پیش کرفتند و از بیم تعاقب لشکر قزلباش لحظه از ایوار و شبکیر نمي آسودند اکثر ۱اسپان ایشان در راه مانده تلف ۲شد و در هر مرحله جماعتي از پیران و اطفال و بیماران خودرا که از رفتن عاجز مي شدند خود کشته مي انداختند چنانکه از شیراز تا بلدهٔ لار که پانزده روزه راه است کشتکان ایشان ریخته بود چون آوازهٔ فرار ایشان منتشر شده بود ۳رعایاي جمیع دهات و نواحي اکر همه ده خانه بود دست بتفنك و تیر برده بر روي لشکري بآن عظمت ایستاده ۴ایشان میراندند و از بیم مجال آن نداشتند که درنك نموده با کسي در آویزند و در آن راه قرصي نان بدست ایشان نیفتاد و بکوشت اسپان و الاخان خود معاش میکردند و خلقي با وجود زر و جواهر بکرسنکي بمردند

القصه بلار رسیده چون قلعه آن شهرهٔ جهانست

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ Sir W. O. شده

۳ Sir W. O. رعاي جمع ۴ Omitted in Keene's.

اجامره الوسات آن حدودرا صلاي زر و انعام در داده
جماعتي باکراه و طمع مال با ایشان پیوسته مستعد
۱مجال بودند چون لشکر قزلباش به پنج فرسنکي شیراز
رسید افاغنه باز ۲بازدحامي تمام روي بایشان
آوردند و کوششهاي سخت کرده تا چهار روز هنکامه
کارزار بود الحق سپاه قزلباش در آنصاف ۳نیز داد
مردي و دلاوري داده جمعي کثیر از افاغنه مقتول
و بقیة السیف بهزیمت رفتند و ۴در آنواقعه خانهاي
شیرازرا افاغنه سوخته و اموال مردم را بغارت برده
بودند و جماعتي از روساي افاغنه زنده دستکیر شده
بسیاست رسیدند و از آنجمله بود ۵میانجي پیر و مرشد
محمود و ملا زعفران و امثال ذلك از آن جانوران
بالجمله بعد از فتح و ظفر خان معظم بشیراز در
آمده بتسکین مردم و تنسیق آن ملك پرداخت
اشرف و بقیة السیف که هنوز بیست و دو هزار

---

۱ Sir W. O. محاربه ۲ Sir W. O. بازدهامي

۳ Wanting in Sir W. O.'s. ۴ Sir W. O. از

۵ Keene میاجي

در هم شکستند و هر کرا در شهر [۱] و خارج شهر خزیده یافتند بقتل آوردند و از مقتولین بود مولاناي [۲] فاضل عارف آقا مهدي خلف مجتهد مبرور آقا هادي مازندراني علیه الرحمة که از نیکان و اصدقاي من بود

بالجمله بعد از چند روز پادشاه و لشکر قزلباش بشهر در آمدند و مردم شهر از نواحي بشهر آمده هر کس بتعمیر حال خود پرداخت و پادشاه بمنازل عالیه خود قرار کرفت طهماسب قلیخان اراده معاودت بخراسان کرد و بعد از ابرام و انجاح [۳] مطالبي که داشت بتعاقب افاغنه مامور شد و در آن وقت راه شیراز که سردسیر سخت است پر برف و عبور دشوار بود خان معظم که در لشکر کشي و [۴] سپهبدي یکانه روزکار است لشکر بشیراز [۵] کشیده اشرف و افاغنه که بشیراز در آمده بودند باز لشکرها فراهم آورده

---

۱ These three words are omitted in Keene's. ۲ Omitted in Keene's.

۳ Sir W. O. مطالب ۴ Keene سپهه بدي

۵ Sir W. O. کشید

و هراس مردم اصفهان را از شهر اخراج نموده بدهات متفرق ساخت و از اطراف سپاه خودرا جمع نموده بتدارك توپخانه پرداخت و چون با رومیان صلح نموده بود از ایشان جمعي توپچیان ماهر طلبید احمد پاشاي رومي فوجي توپچیان بمعاونت او فرستاد چون پادشاه بنواحي اصفهان رسید افاغنه با لشکر آراسته و توپخانه عظیم استقبال نموده صف قتال آراستند لشکر قزلباش و تفنکچیان رکاب شاهي اوّل بر سر توپخانه ایشان هجوم آورده رومیان را بکشتند و توپخانه بکرفتند پس از کوشش و کشش بسیار باز شکست در افاغنه افتاد و مقدار چهار هزار سر از ایشان کرفته از آن سرها مناره عالي بر ۲افراشتند

و اشرف و افاغنه شکسته و بد حال باصفهان در آمده آنچه داشتند و توانستند از خزاین و اموال بر بسته همکي بمملکت فارس که در تصرف ایشان بود باضطراب روانه شدند اجامره ایشان که فرصتي داشتند دست بغارت بازارها که خالي بود انداخته

---

۱ Sir W. O. لشکري

۲ Sir W. O. افراختند

CHAP. XXXIII.

رسیدن افاغنه باصفهان و استعداد محاربه مصاف
دادن پادشاه کرت دیکر ۱باشرف افغان در نواحي
اصفهان و انکسار ایشان فتح دار السلطنت اصفهان
و کریختن افاغنه بشیراز تعاقب لشکر قزلباش
افاغنه را ۲به سرداري طهماسب قلیخان محاربه
خان معظم با اشرف افغان و هزیمت آن طاغیان
رسیدن اشرف و بقیة السیف افاغنه ببلده لار
کشته شدن برادر اشرف بدست رعایا ۳انتزاع
لاریان قلعه معتبره لاررا از افاغنه ۴پراکندکي
لشکر افاغنه و کریختن اشرف بصوب قندهار ۵من
الغرایب بقتل رسیدن اشرف افغان

چون اشرف شکست یافته باصفهان رفت از خوف

---

۱ Keene با اشرف ۲ Keene و ۳ Keene انتظار

۴ Keene پراکنده کي ۵ This head is omitted in Sir W. O.'s.

و مرا از بلدهٔ سبزوار عارضه ۱تب سانح شده بود در دامغان شدت کرفت ده روز اقامت کردم بیماري زیاده شد و زمستان رسیده بود از راه ۲الکاي هزار جریب ببلده ساري مازندران رفتم و در آن راه از شدت بیماري مشقتي صعب کشیدم و در آن بلده نیز تا دو ماه بر بستر افتاده امید حیات نبود حق تعالي شفا بخشید و جمعي از طلبه و مستعدان که در آن بلده مجتمع بودند خواهش مذاکره نموده کتاب اصول کافي و من لا یحضره الفقیه و الهیات شفا و شرح تجرید خواندن کرفتند و این آخر مباحثات فقیر بود از آن زمان ۳باز تارك شده ام و ایّام بهاررا در ۴مازندران بهشت نشان بخوشي کذرانیده از آن ۵دیار بطهران آمدم و در آن ظرف مدت اصفهان مفتوح و افاغنه مستاصل شده بودند و مجمل آن قصه اینکه

---

۱ Sir W. O. تپ

۲ Sir W. O. الکاري

۳ Omitted in Sir W. O.'s.

۴ Sir W. O. مازندران

۵ Sir W. O. بلده

اصفهان پیش کرفتند و پادشاه بدامغان نزول نموده من بباغي که متصل بآن میدان بود اندك آرام کرفتم چون تمام سپاه قزلباش بکذشت سوار شده بر جوانب آن معرکه بر آمدم و نظاره مقتولان بدیدهٔ عبرت کردم چه تا آن روز افاغنه جنك قزلباش و دست و بازوي مردان کار ندیده بودند در آن معرکه از قزلباش زیاده بر دو کس که اندك زخمي داشتند کسي ضایع نشد

بعد از فتح و ظفر طهماسب قلیخان صلاح در معاودت بمشهد مقدس دید که تدارك شایسته انموده سال دیکر بدفع افاغنه پردازند پادشاه راضي نشده عازم اصفهان کشتند و در هر شهر هر کس از لشکر و حکام افاغنه بود راه فرار باصفهان پیش کرفته اهالي آن ۲ شهرها بهزاران نیاز استقبال موکب شاهي کرده غلغلهٔ نشاط و شکر کذاري بکیوان رسانیدند و از ۳ هر طرف فوجي بلشکر ظفر اثر مي پیوست

---

۱ Sir W. O. دیده ۲ Sir W. O. شهرهارا

۳ Wanting in Keene's.

افاغنه نبود در زیر اعلام پادشاهي صف آرا کشته پاي ثبات و مردانکي افشردند و افاغنه نیز دلیرانه معرکه کیر و دار کرم ساخته جنك سلطاني در پیوست تفنکچیان پیاده رکاب پادشاهي و توپچیان خاصه در آنروز داد مهارت و مردانکي داده پیش قدمان و دلیران لشکر افاغنه را چندین دفعه از میدان بر داشتند و کلوله بر مثال تکرك بر صف سپاه ایشان ریختند و یکه سواران قزلباش از چپ و راست بر ایشان تاختن آورده بهر کس ۱که رسیدند بخاك افکندند و تا ظهر هنکامه کارزار کرم بود القصه از صدمات لشکر شاهي افاغنه را پاي ۲تمکن از جاي رفت و چندانکه تلاش کردند بجائي ۳نرسیده صفوف ایشان بهم بر آمده شکست در آن لشکر انبوه افتاد و اشرف مذکور و سرداران ایشان روي از معرکه تافته بهزیمت رفتند و در راه هر چند خواستند که مرتبه دیکر مستعد کارزار شوند صورت ۴نبسته بتعجیل تمام راه

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ Keene has تمکین

۳ Keene نرسید ۴ Sir W. O. نه بست

سپاهي که ۱مقدور بود از مشهد بعزم رزم او حرکت کردند و این قضیه در شهر صفر اثني و اربعین و مأیة بعد الالف بود و افاغنه در ین سال مستاصل شدند و پادشاه در رفاقت من ساعي شد و جمعي از مقربانرا نزد من فرستاده کوشش کردند ناچار من نیز در منزل اول رفاقت کرده سفر در میان آن لشکر بر من دشوار نمود در آن منزل پادشاه‌را بسخنان معذرت آمیز تسلي نموده از عقب آن لشکر بخاطر خواه خود روانه شدم و در میانه همیشه مسافت اندك بود چون پادشاه ببلده بسطام رسید فوجي از افاغنه ۲شب بر سر توپخانه بعزم دست برد آمدند پاسبانان آگاه ۳شده ایشانرا براندند القصه ۴بعد از دو روز دیگر بر ۵سر آب مشهور بمهمان دوست ۶که داخل زمین خراسانست تلاقي دو لشکر دست داد و سپاه قزلباش با آنکه بقدر نصف لشکر

---

۱ Sir W. O. مقدمهٔ ۲ Omitted in Keene's.

۳ Sir W. O. شدند ۴ These three words are omitted in Sir W. O.'s.

۵ Sir W . سُراب ۶ These four words are omitted in Keene's.

CHAP. XXXII.

لشکر کشیدن اشرف افغان [1] بخراسان و حرکت پادشاه
و راقم حروف از مشهد بصوب عراق مصاف
دادن پادشاه عالیجاه با اشرف افغان و هزیمت آن
طاغیان نهضت رایات منصوره بصوب اصفهان
رفتن راقم حروف بولایت [2] مازندران حرکت
از مازندران و آمدن بطهران

بالجمله چون اشرف افغان اقتدار و احتشام تمام
یافته بود [3] و از جانب پادشاه عالیجاه اندیشه ناك
بود از بیم آنکه مبادا در خراسان تمکن و استقلال
یافته بدفع او پردازد پیش از آنکه متعرض او شوند
اشرف مذکور با شوکت و لشکري موفور روي بخراسان
آورد پادشاه و طهماسب قلیخان و امرا بتعجیل با

---

[1] Omitted in Keene's. [2] Sir W. O. مازندران

[3] Omitted in Sir W. O.'s.

بخاك آبرو كردم ريخته
مروّت نباشد كه روز دراز
كشد بار و ماند بشب تشنه باز
نشايد شدن غافل از كار او
حوالت بما رفته تيمار او
حزين از روشهاي نيك اختران
جوانمردي آموز و دل نه بر آن
چه سر كشتهٔ راهٔ مردان ابيين
درين ره پئ ره نوردان ببين
ز [۲]جام مروّت شرابي بزن
دل خفته را مشت آبي بزن

ذوق سخن كستري خامه سياه مست را از وادي كه در پيش داشت عنان بر تافت نكرندكان نكته نكيرند

---

۱ Sir W. O. بشين ۲ Sir W. O. جامي

ایضًا

شنیدم که عیسي علیه السّلام
خري داشتي کاهل و سست گام
بروزي نکردي دو فرسنك طي
خر از مردمي کي شود تند پي
قضارا نبودش شبي میل آب
دل عیسوي از غم او بتاب
بآن شغل طامات و طول نماز
دوام نیاز و مناجات و راز
در آن شب [1]نیارست آسوده بود
شنیدم دو صد نوبت [2]آبش نبود
حواري تعجّب کنان از شکفت
فضولانه پرسید و پاسخ کرفت
که کر تشنه باشد خر بیزبان
چه سازد کرا آورد ترجمان
شود [3]آتش جوري انکیخته

---

[1] Sir W. O. نیاراست

[2] Sir W. O. آتش

[3] Sir W. O. آتشي

ایضاً

شبي سر بر آوردم از جیب خویش
چو آهي که خیزد ز دلهاي ریش
طمع جلوه کر شد مرا در نظر
ز هر زشت رو پیکري زشت تر
بدو کفتم اي رانده بخردان
پدر کیستت باز کو در جهان
بکفتا که شك در قضا و قدر
نظر بستن از اخلق نفع و ضرر
بکفتم که از پیشهٔ خود بکو
چه بافي درین کارکاهٔ دو رو
چه صنعت کري داري از جز و کل
بکفتا زبوني و خواري و ذل
بدو کفتم از حاصل خود خبر
بکو شمهٔ باز اي خیره سر
مآلت کدام است و غایت کدام
بکفتا که حرمان بود و السّلام

---

۱ Keene خالق

مرا هست در پیش راهي شگرف
بصد حیرتم غرق [1]دریاي ژرف
بساحل اگر بخت شد رهنمون
و زین لجّه رخت من آمد برون
ندارم ز بد گفتنش هیچ باك
کجا گیرد آلودگي جان پاك
و گر بر نیاید سبویم درست
شود رشتها پنبه و کار سست
از آنم نگوتر نگوید کسي
سزاوار ناخوشترم ز آن بسي
حزین سیرت رهروان یاد گیر
سراسر حدیث جهان [2]باد گیر
[3]ترا با خود افتاده امروز کار
به نیك و بد کس مبر روزگار
حریفان دغل باز و ره پیچ پیچ
مبادا که فرصت [4]ببازي بهیچ

---

۱ Sir W. O. دریاست ۲ Both Mss. یاد

۳ This couplet is inverted in Sir W. O.'s. ۴ Sir W. O. بناري

ز آه ضعیفان حذرناك باش
مترس از غریو هزبران جنك
حذر کن ز افغان دلهاي تنك
مشو سخرهٔ دشمن دوست روي
که بیخت کند آن نکوهیده خوي
شباني که نازد بچنکال کرك
زبونست سودش زیانش سترك
نه پیچي بلذّات نفس دژم
چه لذّت فزونتر ز عدل و کرم
رود مرد و ماند بجا نام نیك
خنك آنکه جوید سرانجام نیك

ایضًا

یکي بار دل در کل افتادهٔ
سخن راند در خبث آزادهٔ
سخن چین حدیثش بآزاده کفت
نکر تا چه سان کوهر راز سفت

---

۱ Sir W. O. نام و نیك

بنوئینه پنهان چو در نافه مشك
شکم بي طعام و کلوکاه خشك
مجو راحت از برك و ساز طرب
تن آسائي خلق یزدان طلب
نه بندي چو ظالم بخم کمند
بباید دل از ملك و اقبال کند
چه رونق بماند در آن مرز و بوم
که بازو کشاید تبه‌کار شوم
مکن پرورش سفله‌را زینهار
درختي که خار است بارش مکار
بدیوان شاهنشهٔ بیهمال
ز بیداد ظالم پژولیده حال
بنالد که سلطان سزا میدهد
تو چون داد ندهي خدا میدهد
بملك تو هر جا که بیداد رفت
بود از تو چون از میان داد رفت
دل عاجزان بر نتابد خراش

---

۱ Sir W. O. آساني ۲ Keene به تندي

چو خواهي نماند پس پرده شك
بگیر اي نکو کار عبرت سکال
عیار حریفان بخوي و خصال
بصورت همه آدمي پیکرند
بسیرت بسي کم ز کاو و خرند
ترش رو ز پند سخن کو مکن
نکو خواه‌را تلخ باشد سخن
برد کوي مهر آن فروزنده بخت
که با دوست نرم است و با خصم سخت
رك و ریشهٔ [1]قسوت از دل بکن
که سنك درشتست نشتر شکن
نگیرد بتو پند حکمت پژوه
چو باران رحمت به بنیاد کوه
به پیش دم ناصحان خاك باش
پذیراي حق از دل پاك باش
براحت چه خسپي [2]ابا تاج و ترك
بکردت فقیران بي ساز و برك

---

[1] Sir W. O. قوت
[2] Sir W. O. آیا

نظر کن در احوال دانش وران
که بي خار نبود کل و اضیران
بهر فرقه در دیر و میخانهٔ
بود در میان پاي بیکانهٔ
بهر خُم که بیني بود دُرد و صاف
فراخست پهنائي میدان لاف
چو دعوي کرانرا شماري تهي
کند از تو داننده پهلو تهي
بجائي که باشد رواج خزف
چرا گوهر آید برون از صدف
بدعوي میسر بُدي کر هنر
فلاطون شدي لافئ خیره سر
فرومایهٔ کز بدزدد دو حرف
نکردد هم آورد دریاي ژرف
نهان تیغ مصري و چوبین کند
عیانست پیش نظرهاي تند
فریبندهٔ دنیاست سنك محك

---

۱ Keene سران Sir W. O. ضمیران ۲ Sir W. O. دیباست

جهاندار باید پسندیده کیش
غم پیروان خور بدنبال خویش
اقلاووز راهي بیندیش حال
مباداء که باشي دلیل ضلال
و کر خود ندانی ز داننده پرس
ز روشن دلان شناسنده پرس
خرد پرورانرا خریدار باش
تن ۲تیرهٔ سفله کو خار باش
بپرور ۳دل و عقل مشکل کشاي
۴و دانش پژوهان با هوش و راي
بتدبیر سنجیدکان کار کن
ز مغز خرد سر کرانبار کن
سبکسر نیاید بکار اي پسر
که طبل تهي به ز بیمغز سر
بروشن روانی بر آور دمي
که یکمرد دانا به از عالمي

---

۱ Sir W. O. قلاورز
۲ Sir W. O. تیرها
۳ Sir W. O. تن عقل
۴ Sir W. O. بدانش

نموده آن مثنوي را خرابات نام نهادم و بسياري از مطالب عاليه و سخنان دلپذير در آن كتاب بسلك نظم در آمد و افتتاح آن اينست

ثناهاست پير خرابات را
كه شست از دلم لوث طامات را
عطا كرد ز انديشه فارغ دلي
چو ميخانه بخشيد سر منزلي

و يكهزار و دو صد بيت كفته شده بود اما اصورت انجام نيافت چند بيتي كه در خاطر بود ثبت افتاد

مثنوي

الا اي جهاندار فرخنده خوي
دمي كوش بكشا ۲بفرخنده كوي
نخستين نكو كير راه سلوك
كه خلقي كرايد بدين ملوك

---

۱ Keene صوت ۲ Sir W. O. بكشاي

CHAP. XXXI.

۱ تدوین دیوان چهارم

و اشعاریکه در آن مدت کفته شده بود جمع آوردم و این چهارم دیوان خاکسار است و در آن بلده بود سیّد عارف میر محمّد تقي رضوي خراساني که از اتقیا و اعلام زمانه بود و از مشاهیر فضلا در آن بلده مجتهد مغفور مولانا محمد رفیع کیلاني بود و هم در آن بلده ۲ بود فاضل جامع محقق مولانا محمد شفیع کیلاني که از اذکیاي ۳علما و در اواسط حکمت نادره زمان بود و همه با من انس و الفت تمام داشتند و الحال بعالم بقا پیوسته هیچیك از ایشان در قید حیات نیست و در آن اوان مرا بطرز بوستان سعدي و آن نوع سخن کستري رغبت افتاده شروع در کفتن

---

۱ This head is wanting in Sir W. O.'s. ۲ Wanting in Sir W. O.'s.

۳ Sir W. O. علماي—اواسطه

و در ایام محاصره مشهد مقدس که فوج فوج سپاهي و رعیت اطراف خراسان باردوي ۱پادشاهي مي آمدند نذر ۲قلي بیك افشار ابیوردي نیز از آنجمله بود باردو آمده رفته رفته مورد ۳الطاف شد و بمساعدت طالع منصب جلیل القدر قورچي ۴باشي کري یافت و بطهماسب قلیخان ملقب کشت و با امرا و ارباب مناصب صفائي نداشت و ایشانرا خار راه خود میدانست در شکست کار آنها کوشیدن کرفت و پادشاه را در اوایل ۵بوي التفات تمام بود تا آنکه زمام مهام ملکي براي و رویت وي در آمده استقلال یافت

و من در آن بلده مبارکه با وجود کثرت آشنایان کمتر معاشرت با خلق داشتم و بکار خود مشغول بودم بسیاري از کتاب ۶رموز کشفیه را با چند رساله دیکر در آنجا تحریر نموده ام و کاهي با اعیان و مستعدان صحبت میداشتم

---

۱ Sir W. O. پادشاه ۲ Sir W. O. قلي خان

۳ Sir W. O. التفات ۴ Sir W. O. باشنکري

۵ For this Keene has تمام after با او ۶ Sir W. O. رموزات

بود مردم سایر بلاد و رعیت خراسان چون نمك پروردهٔ خاندان صفویه بودند شهرها بتصرف داده فوج فوج بلشکر پادشاهي آمده نطاق خدمتکذاري و جانسپاري بر میان بستند و کار بر ملك محمود تنك [1]شده آن بلده فاخره مفتوح شد و ملك محمود محبوس کردیده در حبس بسعي [2]یکي از امرا بي اطلاع پادشاه هلاك شد پادشاه در مشهد مقدس بود که من از مازندران حرکت کرده باسترابادآمدم و سید ستوده خصال سید مفید استرابادي را که از نیکان روزکار بود در آنشهر بدیدم و از آنجا بمشهد مقدس [3]رسیده بزیارت روضه رضویه علیه السّلام مشرف شدم و اقامت کزیدم پادشاه از قدر داني و مهرباني که شعار آن سلسله علیه بود بمنزل من [4]آمد و مودت بسیار کرد و در آن مدّت اورا بافاغنه ابدالي و سر کشان نواحي آن ملك محاربات اتفاق [5]افتاده ظفر یافت

---

[1] Sir W. O. شد—کردید [2] Sir W. O. بعض امرا

[3] Sir W. O. رسید [4] Sir W. O. آمده [5] Sir W. O. افتاد و

انقسام یافته بود قندهار و توابع در تصرّف افاغنه قلزه
و دار السلطنة هرات و ملحقات در ید افاغنه ابدالي
و باقي خراسان در تصرف ملك محمود خان حاکم
نیمروز بود و خود صاحب سکه و خطبه شده در مشهد
طوس اقامت داشت و لشکري اجرّار فراهم آورده
خود نیز از شجاعان بود و نسب وي بسلاطین صفّاریه
مي پیوندد و توقع آن بود که شاید حقوق چندین
ساله چاکري و نمك پروردکي آن دودمان بزرك را
پاس داشته بقدم اعتذار پیش آید و خود این
توفیق نیافته بعزم رزم استقبال موکب شاهي کرده تا
قلعه اسفراین آمد چون پادشاه از دلیري او آکاه شد
بي توقف بعزم تلاقي و کوشمال وي سوار شده ایلغار
کرد ملك محمود خان از جسارت خود نادم کشته
بسرعت تمام بمشهد مقدس باز کشته در استحکام قلعه
و حصار کوشیدن کرفت و پادشاه بر دروازه شهر
نزول نموده بمحاصره پرداخت و ملك محمود هر
روز از حصار بر آمده با توپخانه و آراستکي تمام با
لشکر پادشاهي کارزار میکرد و چند ماه بر این منوال

---

۱ Sir W. O. جرّاره ۲ Sir W. O. سفاریه ۳ Keene او

نا چیز شدند و رومیه بر آن مملکت و ممالك شروان
و کرجستان مستولي شده عرصه بر وي تنك شد ناچار
دست از آن حدود کوتاه کرده بخیال آنکه شاید حدود
عراق از افاغنه انتزاع شود با لشکري که داشت ببلده
طهران ۱ري در آمده اشرف افغان اقتدار تمام یافته
مستعد محاربه بود در نواحي طهران با لشکر پادشاهي
مصاف داده غالب آمد و سردار لشکر قزلباش که از
دوستان من بود در آن معرکه کرفتار شد و آخر
نجات یافت چون دیکر استعداد محاربه نبود پادشاه
بمازندران رفت که فکري اندیشد و افاغنه تا سرحد
خراسان مالك شدند در مازندران چون وبا شیوع
داشت بسیاري از عساکر پادشاهي بآنمرض در کذشتند
و چنان کسي باقي نماند و پادشاه از آزردکي رقم
عزل بر ناصیه جمعي از امرا و نزدیکان کشیده ایشانرا
از نزد خود اخراج نمود و خود با معدودي ۲چند عزم
خراسان و تسخیر آنولایت از ید متغلبه نموده فوجي
از جماعت قاجار استراباد برکاب پیوسته بآن مملکت
در آمد و مملکت خراسان در آنوقت بسه قسمت

---

۱ Keene باري ۲ Omitted in Sir W. O.'s.

CHAP. XXX.

۱ تتمه احوال پادشاه محاربه لشکر پادشاهي با اشرف ۲ افغان و شکست یافتن نهضت پادشاه بمازندران نهضت پادشاه از مازندران بخراسان و تسخیر آن استقبال نمودن ملك محمود خان موکب شاهي را بعزم رزم و محصور شدن ملك محمود فتح مشهد مقدس نهضت راقم از مازندران باستر آباد ورود بمشهد آمدن نذر قلي بیك باردوي اعظم و رسیدن بامارت و یافتن خطاب طهماسب قلیخان

اکنون مجمل احوال پادشاه عالیجاه شاه طهماسب بجهت ارتباط کلام نگاشته آید در مملکت آذربایجان چند سال آن مقدار کوشش با لشکر روم نمود که قزلباش از ستیز و آویز بستوه آمده بسیاري از سپاه در معارك

---

۱ This head is omitted in Sir W. O.'s. ۲ Sir W. O. خان

از خرابي میکذشتم منزلم آمد بیاد
دست و پا کم کرده دیدم دلم آمد بیاد

بالجمله بدار الارشاد اردبیل که آن هم در تصرف رومیان بود رفتم و از آنجا بکیلان در آمدم در بلده استارا جمعي کثیر از سپاه اروس بودند و قلعه ۱عمارت کرده یحیي خان طالش بآن قوم ساخته بود و از طرف ایشان حاکم ۲بود چون سلسله خان مذکوررا از قدیم ارتباط تمام بود مراسم مودت قدیمه تقدیم کرد و بالتماس وي چند روز توقف کردم و آن مملکت را بسبب حادثه طاعون که هنوز شیوع داشت و استیلاي لشکر اروس عجب ویران و بي سرانجام دیدم از آن همه آشنایان سابق و معارف کسي نمانده بود و چند کس از همراهان من نیز بآن مرض در کذشتند القصه طول آن مملکت را بصعوبت تمام طي نموده بولایت مازندران در آمدم

---

۱ Sir W. O. عمارات کرده بودند ۲ Sir W. O. بوده

١مقيد شيرازي و مولانا محمد قراهي و در بلده حلّه مكرر بملاقات سيد الاتقيا و الافاضل سيد هاشم نجفي عليه الرحمه كه از مشاهير مقدسين روزكار بود ٢رسيدم و بهر نوع از فيوضات آن مكان مقدس خوش ميكذشت و انديشه سفر و دوري از آن آستان در ٣خاطرم نبود تا آنكه بعزم تجديد عهد زيارت مشاهد منوره كاظمين و سرّمن راي ببغداد آمدم و سعادت ياب كشتم اراده عود بنجف اشرف بود كه عزيمت سفر خراسان و رسيدن بمشهد طوس در دل افتاد و تقدير كشان كشان بكرمانشاهان رسانيد احمد پاشا ٤با لشكر بيكران روم در آن شهر بود و در آن وقت سفر در مملكت ايران بسبب شورش و انقلاب و عدم امنيت طرق و استيلاي سر كشان بغايت صعب و خطرناك بود اعتماد بحراست حق نموده بمملكت كردستان در آمدم و از آنجا بآذربايجان رسيده آن ممالك معموره خاصّه شهر تبريزرا از استيلاي رومیان خالي و خراب ديدم

---

١ مفيد ? ٢ Omitted in Keene's. ٣ Sir W. O. خاطر ٤ Sir W. O. و

پس روانه دار السّلام بغداد شدم و بکربلاي ۱معلي
و از آنجا بنجف ۲اشرف رفته توطن اختیار کردم و
قریب بسه سال در آن آستان مقدس ۳کامروا بودم و
بآرام و ضبط اوقات میکدشت همیشه تمناي ۴نوشتن
مصحفي بخط خود داشتم در آن ایام توفیق یافته نوشتم
و در آن روضه علیه کذاشتم و کاهي بتحقیق مطالب
و تحریر رسایل میپرداختم و کاهي بمطالعه مشغول میشدم
در کتابخانه ۵سرکار آنحضرت چندان از هر فن کتب
اوایل و اواخر جمع بود که تعداد آن نتوانم بر بسیاري
بکذشتم و کاهي ۶با افاضل و اتقیا که مجاوران سدّه
علیا ۷بودند صحبت میداشتم و از ایشان بود مولاناي
فاضل ملا ابو الحسن اصفهاني و مولانا نور الدهر کیلاني
و شیخ یونس ۸نجفي و شیخ احمد جزایري و شیخ

---

۱ Keene معلي رفته ۲ Keene اشرف توطن

۳ Sir W. O. کامرو ۴ Omitted in Keene's. ۵ Omitted in Keene's.

۶ Sir W. O. بافاضل ۷ Sir W. O. بود

۸ The following words ending with الافاضل are omitted in Keene's which has only و instead.

با اطفال و عیال و مال آنچه [1]توانید بر داشته [2]بسلامت از شهر بیرون روید قریب به پنج هزار کس که از تمامي خلق بي شمار آن شهر مانده بودند بدستي شمشیر و بدستي دست عیال خود کرفته از میان سپاه روم بیرون رفتند و آنکونه [3]مردي و تهور از عوام شهري در [4]روزکار کمتر واقع شده باشد

بالجمله چندي در کرمان [5]شاه و چندي در قصبهٔ توي و سرکان و محال دامن کوه الوند که بهشت روي زمین است اقامت [6]نمودم و در آنجا بود سید جلیل القدر امیر صدر الدین محمد سرکاني و برادرش میر ابراهیم که هر دو از مستعدان و با من مودتي تمام داشتند اصل ایشان از سادات استر آباد و مدتي بود که ساکن آن دیار شده صاحب اقطاع و سیورغالات بودند

---

[1] Keene توانند

[2] Wanting in Keene's.

[3] These two words are deficient in Keene's.

[4] Sir W. Ouseley روزکاري

[5] Sir W. Ouseley شاهان

[6] These two words are wanting in Sir W. O.'s.

CHAP. XXIX.

تسخیر تبریز و [1]مقاتله رومیان و تبریزیان رفتن راقم بتوي و سرکان نهضت ببغداد و [2]تشرف بمشاهد منورهٔ عراق معاودت ببغداد و سامرا عزیمت سفر [3]بممالك خراسان و رسیدن بکرمان شاهان رسیدن بممالك کردستان و آذربایجان ورود بولایت کیلان وصول بمازندران بهشت نشان

عبد الله پاشا نیز بر اکثر آذربایجان مستولي شده دار السلطنت تبریز هم بحالت همدان شده بود تبریزیان نیز بعد از [4]آني که از ستیز و آویز عاجز آمده رومیان بشهر ریختند شمشیرها آخته تا پنج روز در کوچه و بازار قتال کردند تا آنکه رومیان از محاربه ایشان بتنك آمده ندا در دادند که ترك جنك کرده

---

۱ Keene مقابله ۲ Keene تشریف

۳ Wanting in Keene's. ۴ Sir W. O. این

آن مدّت با عدم مکنت داد مردي و مردانکي داد و آن لشکر بیحدّ و کرانرا مدام بي آرام داشت تا آنکه از کثرت کارزار و سختي تك و تاز بستوه آمده افسرده شد رومیان اورا ۱با عهد و پیمان نزد خود آورده اوّل اعزاز کردند و آخر بکشتند و من از ابراهیم آقاي دفتردار بغداد که از ۲عظماي آن لشکر بود شنیدم که میکفت بیست و دو هزار کس از لشکر روم در محاربات سبحان ویردي خان بقتل رسیده اند والحق اکر مجال تفصیل ۳احوالش و تدبیرات و صولت و همّت و تهور او در این عجاله بودي ناظران‌را موجب شکفت تمام کردیده در روزکار ۴ناسخ داستان رستم و اسفندیار شدي

مجملاً در این طوفان حادثات آن مملکت نه چنان پژمرده و ویران بود که توان باز نمود

---

۱ Sir W. O. بعهد ۲ Sir W. O. عضاي

۳ Sir W. O. احوال ۴ Sir W. O. پاسخ دستان

و در آن وقت رومیه بر کل قلمرو علي شکر و لواحق و کردستان و لرستان و نواحي استیلا داشتند و همه را بکوشش و کشش بتصرف آورده بودند و رعیت مطیع نمیشد و با رومیه نمي آمیختند و ویراني تمام بآن ۱ممالك رسیده بود قصبه ۲یزدجردرا که متصرف شده حاکمي مستقل در آنجا داشتند روزي اوباش و مردم بازار ۳تمام شوریده بر رومیان هجوم آوردند و چهار هزار کس ۴از ایشان بکشتند و آخر پنج هزار تومان باحمد پاشلي سردار جریه داده اطاعت کردند

و از امراي قزلباش سبحان ویردي خان بن ابو القاسم خان حاکم سابق همدان که در آن وقت منصبي و سپاهي نداشت مردم متفرقه فراهم آورده در آن نواحي با رومیه مدّتها در ستیز و آویز بود از سیصد مصاف افزون با رومیان داد و هر دفعه جمعي انبوه بکشت و چون سردار با لشکر بیکران روي بوي آوردي خودرا بکناري کشیدي والحق در

---

۱ Sir W. O. مملکت ۲ Keene بروجردرا

۳ Omitted in Sir W. O.'s. ۴ Sir W. O. افزون از

قاضي عسکر روم و ۱بعلم و فضل در مملکت روم
شهرتي تمام داشت با من آشنا شده الفت ۲بسیاري
کرفت و اکثر سخنان علمیه بیان مي آمد ویرا قطع
نظر از ریاست و جاه و اعتباري که داشت بغایت
فرومایه و از علم بیکانه یافتم سرمایهٔ او منحصر بود
بضبط چند مسئلهٔ متداوله از فقه حنفیه و بس و
مشهوران بعلمرا در میانه آن قوم هر کرا دیدم چنین
یافتم آري در میانه ایشان بود عبد اللطیف چلبي
بغدادي وي در علوم ادبیه و شعر عربي ماهر بود
بالجمله چندي در کرمانشاهان بسر بردم و رساله
مفرح القلوب را در مجربات و فواید طبیّه و رساله
تجرّد نفس را در آن بلده نوشته ام و در آنجا بود
سیّد فاضل امیر صدر الدّین محمّد قمي اصفهاني که
مدرّس بلده همدان و از آن بلیّه نجات یافته بکرمان
۳شاه آمده بود والحقّ از متبحرین علما است و با
من الفتي تمام داشت والحال ساکن نجف اشرف
شده در حیاتست

---

۱ Sir W. O در علم ۲ Sir W. O. بسیار ۳ Sir W. O. شاهان

رسیدن احمد [1] پاشاي سردار لشکر روم بآن شهر شهرت
کرفت اندك مایهٔ مردمي که بودند راه فرار پیش
کرفته بکوهستانهاي صعب رفتند و تنها من با چند
خدمتکاران شهر بودیم که سردار با لشکر بیحساب
رومیه در رسیده فرود آمدند و من تنها در [2] آن شهر
ماندن را صلاح ندیده بیانه لشکر روم در آمده
اقامت کردم سردار چند کس از مردم آنجارا پس
از چندي بدست آورده نوید عاطفت داد و
اندك مایه مردمي جمع آمده از رومیه کسي را [3] در
آنجا حاکم کذاشته مراجعت [4] کرد و من با همان لشکر
مرافقت کرده بکرمان شاهان [5] رسیدم و در آن راه
بمن از ناتواني و رنجوري و شدّت سرما کلفتي
سخت [6] رسید و سردار مذکوررا با من الفتي پدید
آمده احترام میکرد و جماعتي از ایشان با من آشنا
و معاشر بودند و با ایشان بود [7] عبید الله [8] افندي

---

۱ Sir W. O. شاهي ۲ Omitted in Keene's.

۳ Sir W. O. حاکم آنجا ۴ Sir W. O. کردند ۵ Sir W. O. رسیدیم

۶ Sir W. O. رسیده ۷ Sir W. O. عبد ۸ Keene افتدي

اصحاب سیر پیغمبر بوده و طایفه ویرا از حکما شمرده اند و صابیه کویند اوّل انبیا آدم علیه السّلام و آخر ایشان صاب بوده و ایشانرا کتابیست مشتمل بر یکصد و بیست سوره و آنرا زبور اوّل خوانند و عقیده ایشان اینکه صانع عالم کواکب و افلاك بیافرید و تدبیر عالم ایشانرا کذاشت و پرستش ستارکان کنند و براي هر کوکبي شکلي معیّن نموده هیاکل سازند و کویند صورت فلان ۱و فلان کوکب است و در ضراعات و توسلات بهر یك آداب و عبارات دارند و محققان ایشان کویند که سجده و پرستش کواکب و هیاکل نکنیم بلکه آن قبلهٔ ماست و جمیع این طایفه قایلند بتاثیرات اجرام علویه و هیاکل سفلیه ۲یعني تماثیل و اصنام و در سالف زمان حکما و علماي عالیشان در این طبقه بوده که صاحبان علوم مکنونه بوده اند

مجملاً از شوشتر باز بلرستان فیلي در آمدم و بیمار بشهر خرّم آباد رسیدم و چنان مریض بودم که آوازه

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ Keene اعني

CHAP. XXVIII.

۱ذکر صابیان روانه شدن از شوشتر بلرستان آمدن
۲احمد ۳پاشا بلرستان و تسخیر آن دیار نهضت
راقم با عساکر روم از لرستان بکرمانشاهان استیلاي
رومیان بر حدود عراق و کوشش رعایا با ایشان
محاربات سبحان ویردي خان با رومیان

و در حویزه و شوشتر و ۴دزفول جمعي از صابیه
مي باشند والحال در همه آفاق سواي این سه بلده
در مکاني دیکر نشاني از ایشان نیست چندانکه
تفحّص کردم عالمي در میان ایشان نمانده بود و
عوام فرومایه بودند و صابیه ملّت صاب ۵بن
ادریس علیه السّلام ۶است و صاب بروایت بعض

---

۱ This head is wanting in Sir W. O.'s. ۲ Omitted in Keene's.

۳ Sir W. O. پادشا ۴ Sir W. O. درقول

۵ Keene باشد ۶ Wanting in Keene's.

انمي یافتم چنانکه از مضمون این رباعي من ظاهر است

آنم که بملك نیستي سلطانم
با سامانم اگرچه بي سامانم
ماندهٔ آسیا درین ملك خراب
سر گردانم که از چه سر گردانم

و اهالي اکثر اماکن بسبب الفت چون خواهش بتوقّف من داشتند دلالت ۲بکدخدائي مینمودند و مرا نظر باحوال خود و اقتضاي زمانه پر آشوب و فرط غیرت مرغوب نبود و در میانه ایشان ماندن بجهات مکروه و صعب مي نمود

---

۱ Sir W. O. نیافتم ۲ Keene بکتخدائي

و چون هوا موافقت نداشت بدلالت بعض مردم
از آن شهر بیرون رفته بمعموره تُعِض که در ولایت
یمن بنزاهت هوا و خرّمي مشهور است رفتم در
آنجا صحتي روي داد و موسم حج خود در کذشته
بود بتقریبي تا بلدهٔ صنعا که مرکز دولت ۱و مقر
صاحب یمن است رفتم و از مشایخ کرام شیخ حسن
بن سعید ۲اولسي یمني امامي علیه الرحمه در آن بلده
اقامت داشت و شفقتي خاصّ نسبت باین بیمقدار
میفرمود باز مراجعت ۳از یمن به بندر موخا و از
آنجا ببصره نموده با سفاینی که روانه بصره بود
معاودت کردم و در آن سال نیز از سعادت حج
محروم ماندم و در آن وقت از بصره ببغداد رفتن
بسبب موانع طرق مقدور نبود و بصره چون بر ساحل
بحر و هواي نا موافق داشت مرا خوش نبود ناچار
بجویزه و شوشتر باز کردیده حیرتي در آشوب
جهان و سرکرداني خود داشتم و در هیچ کوشه قرار

---

۱ These two words are omitted in Sir W. O.'s. ۲ Sir W. O. اویسي

۳ For these words down to نموده Keene has only بموخا

مودتي موفوره داشت و هم از ایشان بود میرزا
محمّد تقي و میرزا عبد الباقي [1]مرعشي پس بشهر
حویزه رفتم سید محمّد خان بن سیّد [2]فرج الله خان
مشعشع در آن مملکت والي بود مراسم مودّت تقدیم
کرد و از افاضل آن بلده بود شیخ یعقوب حویزاوي
در فنون ادبیّه و حدیث و فقه و مغازي و [3]سیر
و انساب مهارت و حفظي قوي داشت پس
ببصره شدم و عازم رفتن ببغداد بودم که سفینهٔ روانه
یمن بود و جمعي بعزیمت حجّ سوار میشدند مرا هم
آرزوي قدیم در هیجان آمد و تدارك زادي نموده
[4]قلیلي که داشتم باهل سفینه داده بکشتي در آمدم
و از حادثهٔ طوفان و مشقت که سفر دریا خالي از آن
کمتر تواند بود مریض و ناتوان شدم و عاجز و رنجور
بعد از چهل روز بساحل بلاد یمن که بندر موخاست
رسیدم و از کشتي بر آمده در آن بلده مریض افتادم

---

1 Sir W. O. either the same or مرعشي

2 Sir W. O. فرح

3 Keene سیر انساب

4 The following words including داده are omitted in Keene's Ms.

خان در میان ایشان حاکم بود بر بسیاري از آن ملك
عبور کردم و امرا و اعیان آن قوم مودتي تمام
داشتند امّا اقامت در آن حدود مرا خوش نیامده
ملول شدم و همّت بر آن کماشتم که بعراق عرب
در آمده ۱در مشاهده مقدّسه آنجا توطّن نموده بقیه
عمر بگذرانم پس باز ببلده خرّم آباد رفتم و آن شهررا
از دهشت آسیب سپاه روم خالي دیدم عازم شوشتر
و ممالك حوزستان شده بقصبه ۲دزفول که از ملحقات
شوشتر است رسیدم حاکم آن دیار ابو الفتح خان از
غلام زادکان صفویه که جوان هوشمند بود در آن بلده
اقامت داشت با من الفت بسیار کرفت و از
اعیان آنجا بود سیّد فاضل میر عبد الباقي و جامع
الکمالات قاضي مجد الدّین ۳دزفولي که از آشنایان
قدیم من بود و از آنجا ببلده شوشتر رفتم جماعتي کثیره
از سادات و اعیان آنجا الفت کرفتند و چندي
توقف کردم و از ایشان بود سیّد فاضل سیّد نور
الدّین بن سید نعمت الله جزایري رحمه الله و با من

---

۱ Keene بمشاهده ۲ Sir W. O. ذرقول ۳ Sir W. O. ذرقولي

حادثه همدانیان چون [1]سرکوچهاي بر رومیان کرفته
مدافعه مي کرده اند و چندانکه کشته مي شده اند
دیکران بجاي ایشان [2]بمقابله مي ایستاده اند تا سر
دیوارهاي بلند اجساد کشتکان بود که بر فرازهم
ریخته [3]بودند بالجمله مرا در [4]میانه رومیان بسر بردن
[5]با وجودي که جمعي [6]از ایشان آشنا شده احترام
مي داشتند بلیه عظمي بود از میان ایشان بر آمده
بمشقتي تمام ببلدهٔ نهاوند که تا آن زمان بتصرف
رومیان در نیامده بود رسیدم و در آنجا بود مولاناي
فاضل مرحوم قاضي ابراهیم نهاوندي در آن وقت
متصدي شرعیات آن بلده والحقّ از نیکان و جامع
کمالات بود چند روزي در آن بلده که مکاني خوش
است اقامت نموده با مولاناي مذکور صحبت داشتم
و از آنجا بالکاي بختیاري که معروف بلر بزرك
است در آمدم در آن هنکام عالیشان محمد حسین

---

۱ Keene سرکوچها
۲ Keene بمقاتله
۳ Keene بود
۴ Keene معسکر رومیان بودن
۵ Keene با آنکه
۶ Omitted in Sir W. O.'s.

بصوب همدان روانه شدم و با مردم خود و جمعي
که رفیق راه شده بودند هفتاد سوار [۱] بودیم طرق
و مسالك چنان پر فتنه و آشوب بود که عبور
دشواري داشت در یکدو منزل دوچار عساکر رومیه و
محصور شدیم و [۲] تلاشهاي سخت و زحمتهاي صعب
کشیده حق تعالي نجات داد و بهمدان [۳] رسیدیم جمعي
از معارف بلده کرمانشاهان وغیرها که ناچار همراه
[۴] پاشا و عساکر روم بودند و سابقه معرفتي داشتند
متفق شدند و در فکاك بعض گرفتاران کوشش بسیار
کردیم تا جمعي بهر وسیله مستخلص شده بهامني
رسیدند و در آن حال بر من مشقتي و اندوهي و
بلیه گذشت که خداي داند در [۵] بعض شوارع آن شهر
[۶] از بسیاري [۷] اجساد کشتگان که برزبر یکدیگر [۸] افتاده
مجال عبور نبود و اکثر مواضع بنظر [۹] آمدند که در آن

---

۱ Sir W. O. بود بیم ۲ Sir W. O. زحمتها—تلاشها

۳ Sir W. O. رسیدم ۴ Sir W. O. پادشا ۵ Omitted in Sir W. O.'s.

۶ These two words are wanting in Keene's. ۸ Sir W. O. احبا و

۸ Keene افتاده بود ۹ Keene در آمد

CHAP. XXVII.

روانه شدن راقم بهمدان مراجعت از همدان
بنهاوند رفتن بولایت بختیاري ورود بخرّم آباد
ورود [1]بدزفول ورود بشوشتر ورود بحویزه ورود
ببصره سفر دریا بعزیمت مکّه معظّمه ورود [2]به
بندر موخا رفتن به [3]تعض و صنعا [4]مراجعت از
یمن به بندر موخا و از آنجا ببصره معاودت
بحویزه و شوشتر

چون جمعي کثیر از معارف و آشنایان من در
قضیه همدان در [5]کذشته عیال ایشان در زمرهٔ کرفتاران
[6]بودند مرا عزم رفتن بآن دیار [7]باستعلام حال و
استخلاص کرفتاران بقدر طاقت و توان [8]حزم شده

---

[1] Both Mss. have بذرقول [2] Sir W. O. ببلده [3] Keene تعیض

[4] This head is omitted in Sir W. O.'s. [5] Keene کذشت

[6] Sir W. O. بود [7] Sir W. O. و استعلام [8] Keene جزم

آن درجه میسر نیامده و جامع جمیع کمالات و از بدایت حال از دوستان و معاشران من بود بالجمله از استماع قضیه هایله همدان اضطراب بحال [1] سکنهٔ آن حدود [2] بلکه بتمامي ایران راه یافته مردم خرّم آباد متفرق شدند و حاکم نیز از آن شهر بیرون رفت

---

[1] Omitted in Keene's Ms. [2] Sir W. O. و بلکه تمامي

و نوادر روزکار است تا سه روز این هنکامه در آن شهر
بر پا بود و هیچکس از ایشان روي نکردانید تا همه
کشته شدند مکر اندك مایه مردمي که آمان یافته
باطراف رفتند و در آن وقت جماعتي کثیره نیز از
اطراف و جوانب عراق در آن بلده جمع آمده بودند
و حساب مقتولین آن قضیه را علام الغیوب داند آن
مقدار از مشاهیر سادات و افاضل و اعیان بقتل
رسیدند که تخمین آن دشوار است تا بسایر الناس
چه رسد از جمله فاضل نحریر علّامه بي نظیر میرزا
هاشم همداني علیه الرحمه بود که از دانشمندان
روزکار و اصدقاي حقیقي این بیمقدار بود و هم از
جمله مقتولین بود مولاناي عارف عابد مولانا عبد
الرشید همداني که از عدول خلق و در علوم شرعیه
مرتبه عالي داشت و [1]هم از جمله مقتولین بود نادرهٔ
آفاق مولانا علي خطّاط اصفهاني که ذکر او بتقریبي
کذشت وي باکثر علوم مربوط و جمیع خطوط را [2]چنان
مي نوشت که تا آن زمان هیچ یك از متقدمین را

---

[1] Omitted in Keene's. [2] Sir W. O. چنین

و کسي بدان التفات ننمود بعد از شش ماه که در کوهستان محنت بسیار ۱کشیده خود نیز بشهر آمد و آن راي را مستحسن شمرد

و رومیه بمحاصره همدان که سواد اعظم و از بلاد معتبره عراق است پرداختند و در آن وقت حاکمي و لشکري در آن شهر نبود سکنه و عوام شهر بمدافعه بر خاستند و مدّت محاصره ۲بچهار ماه کشید و جمعي از رومیه را محصوران به تیر و تفنگ بکشتند و چندانکه ۳احمد پاشاي سردار ایشان را باطاعت خواند در نکرفت رومیه که از صد هزار افزون بودند و در قلعه کیري شهرهٔ جهان در تسخیر کوشیدن کرفتند و یك طرف حصاررا بآتش باروت فرو ریخته بشهر در آمدند و قتل بنیاد کردند مردم شهر نیز دست باسلحه که داشتند برده از هر سو روي بایشان نهادند و چون کار از دست رفته بود بر آن کوشش فایده مترتب نشده همکي در مبارزت بقتل رسیدند افراط قتل رومي در آن شهر و ایستادکي و مردانکي مردم آنجا از مشهورات

---

۱ Keene کشید ۲ Sir W. O. بچار ۳ Sir W. O. سردران

و با هم عهد و پیمان کرده هر کس سلاح و یراق
حرب بر خود آراست و در آن کوشش تمام نموده
طرق عبور دشمن را بقدر مقدور مسدود و حصار و
منافذ شهر و قلعه را مستحکم ساخته بلوازم آن
پرداختند و آن مقدار ایشان را تشجیع و تحریص
کردم که بیوقوفان ایشان باندك روزي در استعمال
اسلحه ماهر و چنان دلیر شدند که با سپاهي کران
اکر روي میداد کارزار میکردند و مردم آرام کرفته
شهر بمعموري اول کرائید و خود هم اکثر شبها با
ایشان در پاسداري و روزها در سواري موافقت
میکردم جماعت رومیه چون از استعداد مردم واقف
شدند و نام کثرت الوس فیلي و صعوبت مسالك آن
مملکت و بودن حاکمي مثل امیر الامراي نام آور
مذکور در میان ایشان بلند آوازکي داشت اندیشناك
شدند و دیکر متعرض آن حدود نکشته بسایر اطراف
پرداختند امیر الامراي مذکور چون دید که مردم
شهر بجاي خود ماندند مکرر ایشان را ۱ تحذیر کرد

---

۱ Sir W. O. به تجدید

و متعلقان حرکت کرده باقضاي آن مملکت رفت و
امیر حسن بیك سلیورزي را که از امراي آن قوم
بود در شهر کذاشت که عامه را کوچانیده شهر و
قلعه‌را خراب ساخته باو پیوند و سکنه شهر در
اضطراب افتادند و اکثر ایشانرا طاقت حرکت نبود و
از دهشت رومیه اطمینان هم نداشتند و فزع قیامت
بر اخاست امیر حسن بیك مذکور بمنزل من آمد
و مردم شهر نیز جمع آمدند و از هر کونه [۲]کفتکوي
در میان کذشت من حرکت مردم‌را بیرون از
قدرت ایشان دیدم و خرابي آن شهررا که رشك
کلستان ارم بود و خلقي عظیم‌را خراب تر از آن
بدست خود نمودن و عجزه و اطفال و عیال ایشان‌را
سر بصحراي هلاکت دادن نه پسندیدم و امیر
مذکوررا اشارت [۳]بماندن و حراست خود و مردم‌را
دلالت و تحریص باتفاق و سامان یراق و پاس حزم و
مردانکي نمودم [۴]سخنان من موثر و مقبول همه افتاد

---

۱ Keene خواست ۲ Keene کفتکو ۳ Sir W. O. نماندن
۴ Keene آن سخنان without من

CHAP. XXVI.

بقیه احوال راقم در ایّام اقامت خرّم آباد احاطهٔ رومیان دار السلطنت همدان را مسخر ساختن همدان و قتل عام در آن

مجملًا در خرّم آباد بودم که آتش فتنه رومیّه در آن حدود اشتعال ۱یافته و کاهي تاخت لشکریان ایشان بنواحي ۲آن بلده میرسید علي مردان خان امیر الامراي مذکوررا بخاطر رسید که چون محاربه با رومیه در ۳این وقت کاري بزرك است انسب بصلاح حال اینکه بطرفي از آن مملکت که ۴جبال صعب المسالك است با جمعیتي انبوه رفته بلده خرّم آباد و نواحي آن را که قریب بلشکرگاه رومیه است خالي و خراب افکند و باین عزیمت با سپاه

---

۱ Keene یافت

۲ Omitted in Sir W. O.'s.

۳ Sir W. O. آن

۴ Sir W. O. خیال

اقربا که همه از معاشران و دوستان صمیم من بودند رحلت نمودند

دیکر مولاناي فاضل مولانا محمد تقي طبسي است وي از مشاهیر فضلا و در فنون علوم صاحب دستکاهي عظیم بود در اصفهان توطن اختیار و بافاده اشتغال داشت و در آن حادثه برحمت ایزدي پیوست

دیکر امیر زادهٔ اعظم عالیجاه مصطفي قلیخان خلف امیر الامراي امرحوم سارو خانست صفات حمیده و اخلاق ستوده و استعداد ذاتیه اورا بیان نتوانم کرد و انس و مودتش را با من پایاني نبود بمنصب پدر رسیده در دست افاغنه بدرجه شهادت فایز کردید

چون شمه از این [۲] احوال نکارش یافت اکنون بر سر سخن نخستین رفته بقیه سرکذشت مرقوم میکردد

---

[۱] Omitted in Keene's Ms. [۲] Sir W. O. حالات

بالجمله سید مذکور از شکفته طبعان روزکار و ایّامي مهیّا بعزت و احترام داشت و مودت و اختصاص ویرا نسبت بمن پایاني نبود قریت بحادثه مذکوره رحلت کرد

دیکر فاضل ۱تحریر میرزا کمال الدین ۲حسین فسوي است که از استادان من بود در سن کهولت در ایام محاصره برحمت ایزدي پیوست

دیکر حکیم دانشمند جامع فضایل و مرجع افاضل مولانا حمزهٔ کیلانیست که از اعاظم تلامذه فیلسوف اعظم مولانا محمد صادق ۳اردستاني علیه الرحمه و از اصدقاي من بود ویرا در اواخر ایام محاصره رحلت افتاد

دیکر مولانا محمد ۴رضا خلف مرحوم ۵مولانا محمد باقر مجلسي است بحلیه علم و خصال حمیده آراسته بتدریس مشغول و بعلو همت موصوف بود در سانحه مذکوره با دو برادر عالیمقدار و جمعي از اولاد و

---

۱ Sir W. O. تحریر ۲ Sir W. O. محمّد ۳ Keene ازدوستاني

۴ Sir W. O. رضاي ۵ Sir W. O. مولاناي

دیگر سید عالیشان میرزا داؤد خلف مغفور میرزا عبد الله است وي از سادات عظیم القدر و از طرف اجدهٔ منسوب بسلسله علیه صفویه و خود بمصاهرت سلطان مغفور ممتاز و منصب تولیت مشهد مقدس رضوي باو مفوض بود بلطف طبیعت موصوف و اشعارش مشهور و بحلیهٔ کمالات صوري و معنوي آراسته روزکاري بعزت و احتشام داشت تا آنکه قریب بسانحه مذکوره بعالم بقا رحلت نمود

دیگر مرحمت پناه میرزا سید رضا حسني است وي از سادات حسنیه اصفهان و آن سلسله از قدیم الایام از اعاظم و اکابر آن شهر بوده اکثر از افاضل جهان و اغلب منصب صدارت در آن خاندان و در باب ایشان و صاعدیه گفته اند

میر میرانیان و صاعدیان
پادشاه هند و پادشاه نشان

---

۱ Sir W. O. جدّ

۲ Sir W. O. مقدسه رضویه

۳ Sir W. O. رضاي حسیني

دیکر سید فاضل میر محمد صالح شیخ الاسلام اصفهانیست حاوي علوم شرعیه و روزکاري بعزّت داشت قبل از آن سانحه در کذشت و چند کس از اولادش نیز ۱بجوهر فضل آراسته با من مودّت داشتند و قریب بحال تحریر در کذشتند

دیکر سید عالم میر محمد باقر خلف میر اسمعیل حسیني اصفهانیست از مشاهیر علما و در زمان سلطان مغفور نهایت عظمت و اعتبار داشت تدریس مدرسه سلطاني باو مرجوع و بافاده مشغول بود چندي قبل از حادثه اصفهان در کذشت

دیکر عمدة المجتهدین مولانا بهاء الدین محمد اصفهانیست مدتها بود که بافاده ۲معالم دینیّه مشغول و در شرعیّات مرجع اهل زمان خود بود و اخلاقي بغایت ستوده داشت با فقیر عطوفت بسیار میفرمود چون در ۳صغر سن با والد خود بهند افتاده بود بفاضل هندي مشهور بود چندي قبل از حادثه اصفهان در کذشت

---

۱ Sir W. O. بزیور ۲ Sir W. O. علوم ۳ Sir W. O. صغیر

CHAP. XXV.

ذکر بعضي از افاضل و اعیان معاشران

اکنون ذکر معدودي از اعیان که با [1]این فقیر دوستي داشته پیش از حادثه اصفهان و در آن سانحه در گذشته اند مي نماید از آنجمله مولاناي فاضل میرزا عبد الله مشهور [2]بافندیست بفنون متداوله ماهر و بغایت [3]متتبع بود و در اصفهان در جوار منزل خود مدرسهٔ عمارت کرده بافاده اشتغال و روزکاري مهیّا داشت چون ببلاد روم افتاده علماي آنجا بدانش او آگاه شده بودند بقاعده خود وي‌را [4]افندي خطاب داده باین لقب معروف شده بود با من الفت تمام داشت [5]تا چندي پیش از آشوب اصفهان رحلت کرد

---

۱ Wanting in Sir W. O.'s. ۲ Sir W. O. باقتدیست ۳ Sir W. O. متبع

۴ Both Mss. اقتدي ۵ Omitted in Keene's.

کرفت و سپاهي موفور آراسته فراهم آورد و اکثر فارس را مسخر ساخت و در کار او رونقي عظيم پديد آمد احمد ۱پاشا سردار روم با لشکري عظيم بر سر او رانده در نواحي قصبه انجدان مصاف دادند اوّل بضرب توپخانه روميان شکست در افاغنه افتاد و از جاي خود عقب تر نشستند چون شام شد اشرف مذکور باز صف سپاه آراسته بآئين قزلباش از هر سو ولولهٔ رعد آواي کرّنا و کوس در افکنده بر سپاه روم راند ۲احمد پاشا و روميان بهزيمت رفتند و آخر در ميانه مصالحه شد

پس اشرف مذکور سلطان مغفور شاه سلطان حسين را ۳در اصفهان بقتل رسانيده نعش اورا بدار المومنين قم فرستاده دفن کردند و باقتدار بود تا از پادشاه عاليجاه شاه طهماسب منهزم و مستاصل کرديد ۴و ذکر آن بيايد

---

۱ Sir W. O. پادشاي ۲ Sir W. O. پادشاه روميان

۳ These two words are omitted in Keene's Ms.

۴ This clause is omitted in Sir W. O.'s. Ms.

CHAP. XXIV.

مقتول شدن پادشاهزادکان دیوانه شدن محمود
و مردن وي جلوس اشرف افغان بر تخت
اصفهان جنك احمد ۱پاشا با افغان و هزیمت
رومیان مقتول شدن سلطان مغفور

محمود نابکار پس از دو سال از سلطنت اتفاقیه
بقتل پادشاهزادکان صفوي که محبوس بودند فرمان
داد سي و نه نفر صغیر و کبیر سید بیکناه‌را بقتل
۲رسانید و از غرایب اینکه در همانشب حال بر وي
کشته دیوانه شد و دستهاي خودرا خائیدن کرفت
و کثافات خودرا خوردي و بهر کس دشنام و یاوه
کفتي و در این حال بهرد اشرف نامي از ایشان
بجاي او نشست و بشجاعت و تدبیر موصوف بود
از اهل عراق و فارس طوعًا و کرهًا جمعي‌را بملازمت

---

۱ Sir W. O. پادشاه ۲ Sir W. O. رسانیدند

شده بجائي میرفت در میان کرفتند و در یکروز سه هزار تن بکشتند

و از غرایب اینکه بعض دهات حقیره که بهر نوع ذخیره ۱آذوقه داشتند در مدت هفت سال که استیلاي افاغنه ۲واقعه بود حصار نااستوار خودرا حراست نموده جز صفیر تفنك از ایشان بافاغنه نرسید و چندانکه در تسخیر آن قریها در آمدت مدیده کوشیدند سود نداشت

و ایشان پیوسته در تك و تاز بودند و با وجود غلبه کاهي از بیم و هراس و کاهي از دست برد رعیت و سپاه آرامي نیافتند و چند مرتبه که لشکر قزلباش بر سر ایشان تاخت بر حسب تقدیر کاري از پیش نرفت

---

۱ Sir W. O. آووقعه ۲ Omitted in Keene's.

اندك چیزي در انظر ایشان بغایت عظیم و عزیز و از تنك حوصلکي و ناکسي اکر در شهري اندك مایه [۲]جمعتي دست میداد از بیم ناکهان بقتل عام میپرداختند و این معامله در اصفهان بکرات واقع [۳]شد و از دناءت چیزي بکسي نمیکذاشتند و آنمایه اموال و خزاین و نفایس اندوختند که محاسب وهم و قیاس از تصور آن عاجز است و مردمرا هیچکونه آرامي از ستم آن شوربختان نبود و رعیت بجان رسیده کاهي [۴]بقتل ایشان کمر مي بستند

دار السلطنه قزوین را که بتصرف آورده بودند روزي عوام و مردم بازار بهم بر آمده شمشیر در افاغنه نهادند و چهار هزار تن کمابیش بکشتند و شهر بضبط خود آوردند پس از چندي باز لشکر بر سر آنشهر کشیده بعهد و پیمان متصرف شدند

و همچنین در قصبه خوانسار عوام شوریدند و جمعي از افاغنه را با حاکم و سرداري از ایشان که وارد

---

۱ Sir W. O. تسطیر ۲ Sir W. O. جمعیتي

۳ Sir W. O. شده ۴ Keene بقتال

۱دریا بر آمده بر اکثر بلاد معتبره کیلان استیلا یافتند
و در آن اوان هجده کس صاحب جیش و حشم
معدود شد که در ممالك ایران داعیه پادشاهي و
سروري داشتند سواي غارتکران پادشاه صفوي
نژاد درین حوادث هایله دست و پاي میزد و
بر سر هر یك از دشمنان قوي بقدر مقدور لشکري
میفرستاد که زیاده خصم را مجال تعدي ندهند و
خود در بلاد آذربایجان با عساکر روم در آویخته
بود و رومیه بر بسیاري از آن مملکت استیلا داشتند
و درین فرصت جماعت افاغنه که مالك تختگاه
اصفهان شده بودند آسایش یافته بتسخیر بعض
نواحي خود از عراق و برخي از مملکت فارس
پرداخته توسعي ۲در ملك ایشان پدید آمد و جمعي
از تبه کاران طوعًا و کرهًا بایشان که جماعت کودن
صحرا نشین بودند پیوسته قوانین سلطنت و جهانداري
و راه و رسم معیشت و دنیاداري تعلیم نموده طریق
تقلید قزلباش پیش کرفتند لیکن از سفالت و ۳رذالت

---

۱ Sir W. O. دیار ۲ Sir W. O. که در ۳ Sir W. O. رزالت

CHAP. XXIII.

جلوس ملك محمود خان بسلطنه خراسان استیلاي
[1]لشکر پادشاه اروس بر [2]کیلان آرام کرفتن
افاغنه در اصفهان و تسخیر نمودن اطراف خود

و در آن هنکام مملکت خراسان نیز که از آن دو
فتنه بزرك بر کران بود بسبب شورش و دعواي
استقلال سي هزار [3]کس افاغنه ابدالي در دار السلطنه
هرات و طغیان ملك محمود خان والي ولایت
نیمروز در مشهد طوس بهم بر آمد و سکنه آن مملکت
کرفتار آشوب شده کشش و کوشش عام شد
و در [4]ممالك طبرستان و کیلان علّت وبا شیوع
یافته تا ده سال امتداد داشت و خلقي بیحساب در
کذشتند و سرداران پادشاه اروس با لشکر انبوه از

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ Sir W. O. کیلانات

۳ Omitted in Sir W. O.'s. ۴ Sir W. O. ملك

بیشمار و سامان موفور و رسیدن مدد و معاون
[1]ایستادکي داشتند و [2]خزانها بر سر آن کار کذاشتند
و هر وهني که بایشان میرسید و هر قدر از ایشان
کشته میشد در جنب آنمایه کثرت بیقیاس معلوم
نبود و چون آنحادثه ناکهان اکثر حدود مملکت را
بیك بار فرو کرفته و مرکز دولت و خزاین سلطنت
در دست افاغنه بود و بدکاران و شورش انکیزان
مملکت که از بیم سیاست در خزیده بودند در آن
انقلاب و طوفان حادثه چنانکه رسمست از هر کوشه
و کنار سر بطغیان و زیاده [3]سري بر آورده شورش
انکیزي داشتند [4]لشکر قزلباش و مردان کار و مدبران
با هوش و راي در لجّه اضطراب افتاده هر کس
در هر جا بفکر کار خود فرو رفته بصیانت مال و
عیال و حفظ ناموس در ماند و مجال امداد و اتفاق
با دیکري میسر نیامد

---

۱ Sir W. O. ایستادکیها
۲ Sir W. O. خزانهاي
۳ Sir W. O. روي
۴ Sir W. O. اکثر

کرد و باندك زماني چنانکه در مزاج جوانان خاصیت لهو و لعب ۱ است ۲بآن شیوه از حد اعتدال در گذشت و خرد دور بین اینمضمون میسرانید

شاها ۳ز مي کران چه بر خواهد ۴خاست
وز مستي بیکران چه بر خواهد خاست
شه مست و جهان خراب و دشمن پس و پیش
پیداست کزین میان چه بر خواهد خاست

و در ین حال پادشاه مذکور در مملکت آذربایجان بود و عزم تدارك استیصال افاغنه داشت رسیدن سردار روم آن عزم لایق را عایق کشته براندن ایشان از آنحدود مشغول شد و لشکر قزلباش را در رکاب آن پادشاه که در تهور و مردانکي آیتي بود با لشکر روم مکرّر مصافهاي سخت روي داد کاهي غالب ۵و کاهي مغلوب میشدند و رومیان بنابر عدت

---

۱ Omitted in Sir W. O.'s. ۲ Keene has آن

۳ Sir W. O. بمي ۴ In Keene's خواست ۵ Sir W. O. و کاه

و هنوز تدارك آن نشده کم فرصتي و نامردي و بیوفائي را کار فرما شده بعراق و آذربایجان و کرجستان سه چهار سردار عظیم الاقتدار با لشکري که دست مکنتش بدان میرسید بداعیه تسخیر کسیل نمود از جمله بتسخیر حدود عراق احسن[1] پاشاي حاکم بغداد و بحدود آذربایجان عبد الله پاشاي وزیر نامرد شده بود

حسن پاشاي مزبور با صد هزار کس افزون بسرحد عراق در آمده ببلده کرمان شاهان نزول[2] نمود و در آنجا وفات یافت پسرش احمد[3] پاشا که از شجاعان بود بجاي پدر منصوب شد و بتسخیر آن حدود کوشش کرفت پادشاه عالیجاه شاه طهماسب صفوي که در بدایت شباب و بعد از جلوس سلطنت از حادثه اصفهان و کرفتاري پدر بغایت افسرده و محزون بود یکي از امراي جاهل بخیال آنکه اورا از غصه و اندوه بر آرد باسباب عیش و طرب دلالت

---

۱ Keene احسن ۲ Sir W. O. for نمود و has نمودهٔ

۳ Keene has پاشاه

CHAP. XXII.

لشکر کشیدن رومیان بتسخیر حدود ایران نزول سپاه روم ۱بکرمان شاه ذکر شمه از احوال پادشاه و آشوب ممالك ایران ورود سردار دیکر از رومیان با لشکر ۲بیکران بآذربایجان و محاربات پادشاه با ایشان

و از جمله حوادث ۳عظیمه که در آن اوان سانح و باعث ویراني ایران بل اکثر ممالك جهان کردید حرکت لشکرهاي روم بود و مجمل این حادثه آنست که سلطان روم با وجود یکصد ساله صلح دستور که موکد بغلاظ ایمان بود و اظهار موافقت و یکجهتي با سلاطین سلسله علیه صفویه در آن هنکام که اختلالي چنان بدولت و مملکت ایشان راه یافته بود

---

۱ Sir W. O. بکرمانشاهان

۲ Omitted in Keene's Ms.

۳ Sir W. O. عظمیه

اعیان و افاضل بود و سایر عشایر او همه از معاشران مخلص من بودند

و در آنشهر اقامت داشت مولاناي فاضل قاضي نظام الدین علي اخراساني وي مدتي در اصفهان تحصیل نموده سلیقه مستقیمه و مدرکي عالي داشت [۲]با جمعي دیکر از مستعدان مرا بالتماس مشغول [۳]مباحثه ساخته اصول کافي و تفسیر بیضاوي و شرح اشارات وغیرها شروع نمودند و از جودت ذهن و فهم او مرا شوقي بمذاکره پدید آمد بالجمله از دو سال افزون در آنولایت اقامت نموده بهر حال اوقات خوش بود و سادات مذکوره و قاضي مذبور در آن دیار روزکاري باحتشام داشتند تا چند سال قبل از ین شنیدم که بجوار رحمت حق پیوستند

---

۱ Sir W. O. خوانساري

۲ Sir W. O. تا

۳ Keene مذاکره

مجملاً در خرم آباد جمعي از اغره و اتقیا و مستعدان مجتمع بودند و با من الفت گرفتند و اعیان و امراي آن دیاررا نیز باوضاع شایسته و اوصاف ستوده یافتم و جمهور ایشان را با من صداقت و اخلاص عظیم[۲] بود و بصحبت و سیر مشغول میداشتند و بمرور ایام تمامي آن مملکت را دیده ام

از اعاظم سکنه آندیار عمده افاضل کرام قدوه سادات عظام امیر سید علي موسوي رحمه الله و برادرش امیر سید حسین بود وي خلف سید الافاضل میر عزیز الله جزایري و قریب بشصت سال بود که در آن بلده سکني داشت و بغایت محترم و مرجع جمهور آن ولایت بود در اکثر فنون علوم مهارتش بکمال و در تقوي و ورع[۳] بیهمال والحق سیدي بزرگ منش عالیشان بود و محبت و الفتش با من بدرجه[۴] رسید که مزید بر آن نباشد و برادر عالیمقدارش[۵] از

---

۱ Sir W. O. اخلاصي

۲ Sir W. O. پدید آمد

۳ Sir W. O. یگانه

۴ Sir W. O. رسیده

۵ Sir W. O. که از

حادثات عجب حالتي داشتم قواي دماغيه عاطل شده
بود و اصلاً معلومي از معلومات من در صفحه خاطر
نمانده ساده محض مي نمود و قدرت بر سخن گفتن
نداشتم از اثر حیات همین علاقه ضعیفي نفس احیواني را
بکالبد ناتوان باقي مانده بود و تا یکسال چنان بود
بعد از آن في الجمله مزاج باصلاح آمد و آنچه‌را
شیخ ابن عربي رحمه الله در فص ادریسي از کتاب
فصوص الحکم ذکر کرده مرا محقق و معلوم شد و آخر
شرحي وافي بر کلام شیخ نوشته ام و بر ناظران
مخفي [۲] نمانده که شرح سوانح و وقایع احوال من از
نوادر و غرایب حالات روزکار است و تفصیل آن
در حوصله تحریر نمي آید و آنچه بقلم وقایع نکار
تواند آمد اگر در آن مسامحه نشود نیز دفترها بآن
مشحون گردد و بعمري از آن فراغ حاصل نیاید و
درین یکدمهٔ فرصت کجا مجال آن که شهٔ گذارش
یابد بتحریر اندك از بسیار و یکي از هزار اقتصار
مینماید

---

۱ Omitted in Keene's.

۲ Keene نماند

[1]بغایت معمور و [2]در نیکوئي آب و هوا و خرمي مشهور طول آن شانزده روزه [3]راه و عرضش نیز چنانست شهرها و قصبات خوش و مواضع بکیفیت بسیار دارد و از قدیم مسکن احشام فیلیست که از صد هزار خانوار متجاوزند در آن وقت امیر الامراي آن ملك علیمردان خان بن حسین خان فیلي از خانه‌زادان قدیم و امراي بزرك دودمان علیه صفویه بود و با من مودت و الفتي خاص داشت و الحق از شجاعان و مستعدان روزکار بود و در آن قضایا و حوادث که رخ نموده بود خواهش تدارك و علاج در خاطر داشت و با وجود کثرت لشکر و حشر بنابر اسباب عایقه که ذکر آنها طولي دارد مصدر اثري نتوانست شد و توفیق خدمتي نمایان نیافت بالجمله در آن بلده توقف نمودم [4]و طاقت حرکت هم نبود و از شدت آلام و صدمات روزکار پر شور و شر و هجوم [5]اهوال و

---

[1] Sir W. O. معمورهٔ without بغایت

[2] Omitted in Sir W. O.'s.

[3] Omitted in Sir W. O.'s.

[4] The و and هم are omitted in Keene's.

[5] Sir W. O. احوال

بشهر داخل شده در سرائي پادشاهي نزول و خطبه و
سکه بنام او ۱شده معدودي ۲از مردم که مانده بودند
امان یافتند و سلطان مغفوررا در کوشه از منازل خود
نشانیده ۳نکهبانان کماشتند و چون در ایام شدت
محاصره شاهزاده والا ۴تبار عظیم الاقتدار شاه طهماسب را
با معدودي از مقربان بیرون فرستاده و بدار السلطنت
قزوین رسیده بود از استماع این خبر بر تخت
سلطنت موروث جلوس نمود

بالجمله فقیر از آن قریه حرکت کرده منازل
خطرناك را بمشقت ۵و صعوبت تمام طي نموده ببلده
خوانسار رسیدم و در آن چندي توقف کرده چون
زمستان رسیده و راهها پر برف بود في الجمله تدارك
سامان سفر نموده ۶ببلده خرّم آباد که مقر حکومت
والي لرستان فیلي است ۷رسیدم و آن ولایتي است

---

۱ Sir W. O. شد ۲ These two words are wanting in Sir W. O.'s.

۳ Keene نکهبان ۴ Keene بنار

۵ These two words are omitted in Keene's.

۶ Omitted in Sir W. O.'s. ۷ Sir W. O. رفتم

CHAP. XXI.

بر آمدن راقم حروف از اصفهان داخل ۱ شدن
محمود باصفهان و جلوس بسلطنت جلوس شاه
۲طهماسب بر سریر سلطنت موروثي در دار السلطنت
قزوین ورود راقم بخوانسار رسیدن بخرّم آباد

بر حسب تقدیر در غرهٔ شهر محرم خمس و ثلثین
و مایة بعد الالف که پایان آن شدت بود برفاقت
دو سه کس از اعاظم سادات و دوستان تغیر
لباس کرده بوضع اهل رستاق از شهر بر آمده بقریه
که ۳بر دو فرسنگي بود ۴رسیدیم و چند کس از
نزدیکان و امرا پادشاه‌را برداشته بمنزل محمود ۵رفته
وي را دیدند
و روز دیگر که پانزدهم شهر محرم مزبور بود محمود

---

۱ Omitted in Keene's Ms. ۲ Keene طهماس

۳ Omitted in Sir W. O.'s. ۴ Sir W. O. رسیدم ۵ Sir W. O. رفت

ناتوان و رنجور باقي ماندند و از هر طبقه آن مقدار از هنرمندان و مستعدان و افاضل و اکابر و اشراف در آن حادثه در گذشتند که حساب آن خداي داند و بر من در آن احوال روزگاري گذشت که عالم السرایر بدان آگاه است و بر آنچه دست قدرتم میرسید صرف میکردم و بغیر از کتابخانه چنان چیزي در منزل [۲]من باقي نمانده بود و با وجود بي مصرفي قریب بدو هزار مجلّد کتاب را نیز متفرق ساخته بودم و تتمه در آن [۳]خانه بغارت رفت

القصه در اواخر ایّام محاصره مرا بیماري صعب عارض شد و هر دو برادر و [۴]جده و جمعي از مردم خانه در گذشتند و آن منزل خالي شده منحصر بدو سه کس خادمه عاجزه گشت تا آنکه بیماري من روي بانحطاط نهاد و از شدّت اندوه و نقاهت طرفه حالتي بود

---

۱ Sir W. O. این

۲ Wanting in Keene's Ms.

۳ Sir W. O. جا

۴ Sir W. O. جدّ

رفته رفته نایاب شد و افاغنه باطراف شهر آگاه شده
در هر دو فرسنك و کمتر از جوانب مکاني استحکام
داده جمعي بنگاهباني گذاشتند و دایم الاوقات فوج
فوج سواران ایشان بنوبت بر گرد شهر در گردش
بودند و در آن وقت مردم از ضیق معاش پیوسته
از هر گوشه و کنار پوشیده و پنهان از شهر بیرون
میرفتند و افاغنه بر کسي ابقا نمي کردند ۱ کمتر کسي
جان بسلامت بیرون برده باشد و در شهر چون
اکثر اغذیه نامناسب بکار میرفت هر روز جماعتي
بیشمار باورام و امراض مبتلا گشته هلاك مي شدند
و از فراخ حوصلگي و جوانمردي مردم آنشهر مشاهده
شد که قرص ناني بچهار پنج اشرفي رسیده بود و کسي
از غریب و بومي معلوم نمي شد که بگرسنگي مرده
باشد و احدي سایل بکف نشده بود و آنکه از جوع
بیتاب بود حال خود از آشنایان پوشیده میداشت
تا کار بجائي رسید که یافت نمیشد آنوقت مردم
تلف شدند و آخر چنان شد که اندك مایه مردمي

---

۱ The following words including باشد are omitted in Keene's Ms.

کجا آنکه بودي شکارش هزبر
نهالي همه خاك دارند و خشت
خنك آنکه جز تخم نیکي نکشت
زمین کر کشاده کند راز خویش
نماید سر انجام و آغاز خویش
کنارش پر از تاجداران بود
برش پر ز خون سواران بود
پر از مرد دانا بود دامنش
پر از خوبرخ چاك پیرامنش
چه افسر بود بر سرت بر چه ترك
کز او بکذرد پر و پیکان مرك
هر آنکس که دارد بدل هوش و راي
بسازد همي کار دیکر سراي

مجملاً بعد از سه چهار ماه کار محصوران بسختي کشید و ماکولات در آن امصر اعظم که مشحون بانبوهي و ازدحام بیرون از قیاس بود تنقیص یافت و

---

۱ Sir W. O. شهر

سودمند بود و آنهمه خلق بیشمار بسختي تلف نمیشدند امّا موافق تقدیر نیفتاد و چند کس از ناسنجیدکان مانع آمدند تا آنکه شد آنچه شد و چه نیکوست در این مقام کلام حکیم ابو القاسم فردوسي

مثنوي

زمین هست آماچکاهٔ زمان
نشانه تن ما و چرخش کمان
قضا چون در آید براند حذر
قدر چون بجنبد به بندد کذر
شکاریم یکسر همه پیش مرك
سري زیر تاج و ا سري زیر ترك
چنین است کردار چرخ بلند
بدستي کلاه و بدستي کمند
چو شادان نشیند کسي با کلاه
بخم کمندش رباید ز کاه
کجا آنکه بر سود تاجش بابر

---

۱ Sir W. O. سر

نیکذاشتند و بسخنان دور از کار خاطر رنجه مي ساختند و در آن هنکام صلاح در حرکت پادشاه بود چه مجال مقاومت با خصم نمانده و مقدور بود که خود با منسوبان و امرا و خزاین آنچه خواهد بطرفي نهضت کند تمامي ممالك ایران سواي قندهار در تصرف او بود اکر از آن مخمصه بیرون رفتي سرداران و لشکرهاي متفرقه کل مملکت باو پیوستندي و چاره کار توانستي کرد و الحق تدبیر در آنوقت منحصر در این بود من این معني را بیکدو کس از محرمان او فهمانیدم و تحریص کردم که از این راي در ۱بکذرند و استخلاص اصفهان نیز در این صورت بود چه بعد از رفتن پادشاه خصم‌را بر سر اصفهان زیاده کوششي فرصت نبود و بفکر کار خود مي افتاد و عامه شهر اورا بهر عنوان از سر خود وا مي کردند و وي ناچار شدي که از همان راه که آمده ۲و بهرور ایام و سعي موفور آنرا کشاده ۳بود بمقر دولت خود باز کردد یا آماده جنکهاي سلطاني شود و بهر صورت تدبیري

---

۱ Sir W. O. نکذرند ۲ Keene has بود ۳ Wanting in Keene's.

و افغان غالب و [1]امرا مغلوب شدند و اکثر رعایاي قراي قریبه مکانهاي خودرا انداخته با عیال بشهر در آمده خلقي که هرگز خیال اینگونه حادثه نکرده بودند بهم بر آمدند و چون چشم همگي [2]بر امراي بي تدبیر بود عامه‌را مجال چاره [3]نکایت خصم از خود نماند محمود با لشکر خود بر در شهر آمده بعمارات فرخ آباد که آنهم شهري و قلعه محکم آساس بود مقام گرفت و آنچه از ضروریات میخواست از دهات معموره قریبه بخود که بیصاحب افتاده بود بلشکرگاه خویش کشیده صاحب ذخیره چندین ساله شد و آنچه نمیخواست تمامي را سوخته نابود ساخت

من چون بدیده بصیرت در مآل آن حال نگرستم وصیت پدر بیاد آمد و اراده بر آمدن از آنشهر کردم و در آنوقت حرکت با منسوبان و سرانجام مقدور بود که راهها هنوز مسدود نشده بود و تا دو سه ماه بیرون رفتن بسهولت میسر مي شد دوستان و نزدیکان

---

۱ Sir W. O. مغلوب امرا ۲ Sir W. O. بـه

۳ Sir W. O. نکابت

بدرگاه سلطاني ميفرستاد و چون قرنها بود که معموري و آسودگي و اتمام جميع نعمتهاي دنيويه در ممالك بهشت نشان ۱ايران نصاب کمال يافته مستعد آسيب عين الکمال بود ۲پادشاه و امراي غافل و سپاه آسايش طلب را که قريب بيکصد سال شمشير ايشان از نيام بر نيامده ۳بود دغدغه علاج آن فتنه بخاطر نميگذشت تا آنکه محمود مذکور با لشکر موفور بممالك کرمان و يزد رسيد و غارت و خرابي بسيار کرده عازم اصفهان شد و اين در اوايل سال اربع و ثلثين و مايه بعد الالف بود

چون قريب بدار السلطنت مذکوره رسيد اعتماد الدوله با ۴جميع امرا و سپاه که حاضر رکاب بودند مامور بدفع او شدند و اينهم از اسباب اجراي تقدير بود که بر يك لشکر چندين کس که از رهگذر غفلت و نفاق راي دو تن از ايشان را با هم اتفاق نباشد امير و سردار شوند القصه در نواحي شهر تلاقي

---

۱ Sir W. O. بران ۲ These two words are omitted in Sir W. O.'s.

۳ Both Mss. بود و ۴ Sir W. O. جمع

مجملاً چندي بر نیامد که حادثه اصفهان و محاصره آن رخ انموده مجمل آن قضیه که از غرایب احوال روزکار شعبده باز است اینکه

طایفه افغانان قلزئ که کمینهٔ رعیت قندهار و برخي از ایشان داخل در سلك سپاه آن سرحد و به چاکري حاکم آنجا قیام داشتند میر ویس نامي رئیس آن معدود بود در شکارکاه قریهٔ ده شیخ بخدعه و تمهید شاه نواز خان امیر الامراي آن سرحدرا بکشت و بر آن قلعه استیلا یافته خزاین موفوره بدست آورد و افاغنه با او موافقت کردند و از پیشکاه سلطان مالك رقاب شاه سلطان حسین صفوي تغمّده الله بغفرانه تدارکي که در اطفاي نایرهٔ آن فتنه مي شد ۲منتج حصول مقصود نکشت و افغان مذکور بر آن قلعه استیلا داشت تا در کذشت بعد از او پسر او محمود نام قایم مقام پدر شد و بنواحي خود دست تطاول دراز کرد کاهي بساط سلطنت در آن مملکت میکسترد و کاهي عرایض نیاز

---

۱ Keene نمود ۲ Sir W. O. منتج و

از حکیمی پرسیدند که بد حال ترین مردمان در جهان کیست کفت مَنْ بَعُدَتْ هِمَّتُهُ وَاتَّسَعَتْ أُمْنِيَتُهُ وَقَصُرَتْ مِقْدَرَتُهُ و بر فرض محالي که نفس عالي همّتان ناچار به پستي تن در دهد و بتحصیل قدر ضرورت کردن [1] نهد طریق تحصیل از وجوه ستوده در اکثر ازمنه نایابست و اختیار ذلت و زبوني مقدور [2] کرام نیست

بمرد از تهي دستي آزاد مرد
ز پهلوي غيري شکم پر نکرد

و چه نیکو کفته در این مقام شیخ فرید الدّین عطّار

یکي پرسید از آن فرخنده ایّام
که تو چه دوست داري کفت دشنام
که هر چیزي دکر که میدهندم
بجز دشنام منّت مي نهندم

---

[1] Omitted in Keene's Ms. [2] Keene has کردم

آنچه در سالي میرسید وفا بچند ماهه مصارف لابدیه
نمي نمود و آخر بسبب استیلاي جماعت اروس بر
آن مملکت و هرج و مرج زیاده چنان شد که بالمره
منقطع کردید و اکثر املاك و مستقلات از خیر انتفاع
و آباداني افتاد و اندکي که مانده بود آن نیز در
تصرف دیکران در آمد و قلیلي که بانصاف خود
بصبایا و باز ماندکان عم مرحوم میدادند وفا بمصارف
ایشان نمي نمود بهر حال قطع نظر از آن نیز کرده
بهر نوع با آنچه در دست [۲] بوده اوقات میکذشت
و مرا خود طبیعت و فطرت قادر بر تحصیل دنیا
نبوده و نیست و توسّل و اظهار حاجت و قبول
احسان و مروّت از احدي هرچند سلاطین عالیشان
و کرام خلق از دوستان صدیق باشند بموجب
حمیّت و غیرت فطري ممکن و مقدور نه و همّت
مجبول است باحسان و ایثار بر کافه خلق و با این
حال زندکاني به تهیدستي و قصور مقدرت از قدر
همّت اشق و اصعب اشیا و سخت ترین بلیاتست

---

[۱] Keene آبادي

[۲] Omitted in Sir W. O.'s.

CHAP. XX.

معاودت باصفهان ۱ حادثه اصفهان و استیلاي افاغنه

بالجمله باز باصفهان مراجعت کردم و برادران و باز ماندکان و دوستان‌را بدیدم و بعد از فوت عم عالي مقدار در لاهجان و بتدریج سنوح حوادث و اختلال باسباب مختلفه در اکثر محالات کیلان وجه معاشي که از املاك موروثي میرسید و مدار کذار ۲ ما در اصفهان منحصر بهمان بود هر ساله کاستن کرفت و بعد از رحلت والد مرحوم بسبب خرابي آن محال و نبودن شخص کاردان غمخواري در آن ملك خود نقص بسیاري ۳ بآن راه یافته

---

۱ This head is entirely omitted in Keene's Ms.

۲ These five words are omitted in Keene's. ۳ Omitted in Sir W. O.

شیراز کردم و [1]چندي در آن بلده اقامت نبودم اوضاع آن شهر نیز تغیري یافته اکثر دوستان سابق من در کذشته بودند القصّه خودرا بهر صورت تسلّي مینمودم و برسم عادت کاهي بصحبت علمي و تحریر بعض مسایل مي پرداختم و بي اختیار شعر بسیاري وارد خاطر میشد باز در شیراز آنهارا فراهم آوردم و دیوان [2]سیوم مرتّب شد تخمیناً سه چهار هزار بیت لیکن خاطر بنوعي از دنیا رمیده بود که انس بهیچ چیز حاصل نمیشد و با وجود جواني بحدّي دنیا و مستلذات آن در نظر [3]خوار و مکروه بود که پیرامون خاطر نمي کشت و از استیلاي هموم آن شوق و [4]شغفي که بعلم و تحریر و تقریر معارف بود افسردکي یافت و همواره خواهان آن بودم که دلقي در پوشیده بکوشه انقطاع کزینم و بنابر علاقه باز ماندکان و بیکسي ایشان میسر نیامد

---

۱ Keene has چندین ۲ Keene سیم

۳ Sir W. O. خار ۴ Sir W. O. شعئي

CHAP. XIX.

رحلت والد علامه طاب ثراه نهضت راقم از
اصفهان بشیراز تدوین دیوان ثالث

بالجمله در اصفهان ایّام بآرام کذران بود تا آنکه بتاریخ سبع و عشرین و مایة بعد الالف والد علامه طاب ثراه چنانکه کذارش یافت بجوار رحمت حقّ پیوست و از آن حادثه اختلالي در احوال پدید آمد و بعد [1]از دو سال والده مرحومه نیز رحلت نمود جدّهٔ مادري [2]که ضعیفه پیر بود با جمعي وابستکان در آن خانه [3]ماندند و هر دو برادر نیز بتحصیل مشغول و بغایت اهل و ستوده اطوار و نسبت بمن نیکو کار بودند از این حوادث مرا دماغ شوریده شد و بسر بردن در آن منزل دشوار کشت باز عزیمت

---

[1] Omitted in Sir W. O.'s. [2] These four words are omitted in Keene's Ms.

[3] Sir W. O. ماند

تنکیم چو خون مرده در پوست
نشتر برك فسرده نیکوست
دل مرده تن فسرده کور است
آواز نی تو بانك صور است

این مثنوي بتخمین ۱یکهزار بیت است و متضمن حکایتي است که منقول است از ۲اصمعي که در طریق طایف سنکي دیدم بر آن این بیت نوشته بود

شعر

أَلَا يَا مَعْشَرَ الْعُشَّاقِ بِاللَّهِ خَبِّرُوا
إِذَا اشْتَدَّ عِشْقٌ بِالْفَتَي كَيْفَ يَصْنَعُ

و تمام قصّه مشهور است

---

۱ Keene چهار ۲ Sir W. O. اصغي

در نیم شبان تجلّي طور
در ده که ز خود کرانه کیریم
بیخود رهٔ آن یکانه کیریم
مطرب دم دلکشي به ني کن
این تیره شب فراق طي کن
از صبح وصال پرده بر کیر
شام غم هجر در سحر کیر
تا باز رهم ازین جدائي
کیرم سر کوي آشنائي
ساقي اقدحي مي مغانه
سر جوش خم شرابخانه
در کام حزین تشنه لب کن
نذر دل آتشین نسب کن
تا رخت کشم بعالم آب
آسوده شوم ازین تب و تاب
مطرب نفست جلاي جانهاست
با مرده دلان ۲دم مسیحاست

---

۱ Sir W. O. قدح ۲ Both Mss. دمت

حکمت اشراق و روایح الجنان و رساله ابطال تناسخ براي طبیعیین و شرح رسالهٔ کلمه التصوّف شیخ اشراق و حاشیه بر الهیات شفا و فراید الفواید و حاشیه بر شرح هیاکل النور و رساله در مدارج حروف و فرسنامه تحریر نموده ام و غیر اینها از مصنفات بسیار و جواب مسایل متفرقه دیکر که از کثرت در این زمان متذکّر جملکي آنها نیستم و اشعاري که در آن مدّت وارد خاطر شده بود باز فراهم آورده دیواني شد تخمیناً ده هزار بیت و این دوم دیوان این بیمقدار است و مثنوي ا ترتیب دیوان ثاني مسمّي بتذکره العاشقین نیز در اصفهان شروع افتاد و افتتاح آن این است

مثنوي

ساقي ز مي موحّدانه
ظلمت بر شرك از میانه
۲با تیره دلان چو لمعهٔ نور

---

۱ These three words are omitted in Keene's. ۲ Sir W. O. ما

پس بخدمت سلطان المحققين افضل الحكماء الراسخين المولي الاعظم والحبر الاعلم مظهر المعارف والحقايق مكمّل علوم السّوالف واللواحق محي الحكمت ابو الفضايل مولانا محمّد صادق اردستاني عليه الرحمه كه از متوطّنين اصفهان و بتدريس زمره از اذكياي افاضل مي پرداخت رسيده باستفاده مشغول شدم وي از اساطين حكما بود و قرنها بايد كه مثل او كسي از ١ ميان دانشمندان بر خيزد بمن عاطفتي بي پايان داشت و در خدمتش كتب مشهوره و غير مشهوره حكميه نظريه و علميه بسيار خوانده ام و حق آن فيلسوف كامل بر من زياده از استادان ديكر است و تا هنكام رحلت استفاده ٢ من از خدمت ايشان منقطع نشد در سال اربع و ثلثين و ماية بعد الالف هنكام محاصره اصفهان برحمت ايزدي پيوست

و در آن اوان رساله موسومه بتوفيق كه در توافق حكمت و شريعة است و رساله توجيه كلام قدماي حكماء مجوس در مبداء عالم و حواشي بر شرح

---

١ Omitted in Keene's Ms. ٢ Omitted in Keene's Ms.

CHAP. XVIII.

مراجعت باصفهان ذکر استاد اجل مولانا محمّد صادق رحمه الله ترتیب دیوان ثاني

پس از آنجا عازم اصفهان شدم و بخدمت والدین و ملاقات اخوان و احباب رسیدم و این از نعمتهاي کرانمایه بود و همچنان در مباحثه و مطالعه و تحریر مقاصد و مسایل علمیه مستغرق بودم و با مستعدّان آن شهر معظم صحبت میداشتم در آن وقت والدین خواستند که تاهل اختیار کنم و در آن مبالغه داشتند و جمعي از اکفا و اعیان خواهش به نسبت نمودند و مرا بسبب ۱اشتغال و شوق مفرط بعلم رضا بآن نبود و آنرا عایق فرصت ۲و مانع مي پنداشتم و تجرّدرا بفراغ و آزادکي انسب یافته چندانکه جهد نمودند راضي نشدم

---

۱ Sir W. O. اشغال ۲ These three words are omitted in Keene's.

منجم مشهور کتب مجوس و حکمي و اسلامي بسیار داشت و بهئات و نجوم و رمل و حساب و ضوابط رصدیه ماهر بود با او صحبت بسیار داشتم و رصدي که اشرت مجوسي در سي و چهار هزار سال پیش از این نوشته نزد وي بدیدم و بنظر اجمالي در آورده قصور و نقص بسیار داشت بناي ضبط حرکات را بر تاریخ خلقت کیومرث که نزد ایشان ابو البشر و آدم عبارت از اوست نهاده بود و بزعم وي چهار هزار سال و کسري از آن کذشته [1] و این خالي از غرابتي نیست چه جمهور متاخرین مجوس ابتداء خلقت بشررا این مقدار نمیدانند

---

[1] The words hence to the end of the Chapter are omitted in Sir W. O.'s Ms.

الفت والدین و افراط محبّت ایشان نیز مانعي قوي بود

و در شیراز بودم که یکي از مراسلات والد مرحوم رسید در عنوان آن این رباعي نوشته بود

رباعي

در دل ز فراق خستکیها دارم
در کار ز چرخ بستکیها دارم
با این همه غم تو نیز پیمان وفا
مشکن که جز این شکستکیها دارم

و در آن سخنان درج بود که دل الفت سرشت‌را بي آرام کرد پس عزم اصفهان کردم و براه دار العبادت یزد روانه شدم

در آن شهر جمعي از افاضل و مستعدّان بودند و مردمي نیکو خصال ستوده اطوار داشت و از بلاد نفیسه عراق است و در آنجا بود رستم مجوسي

Omitted in Keene's.

CHAP. XVII.

معاودت بشیراز ورود بدار العباده یزد مراجعت باصفهان

پس بشیراز [1] آمدم و خاطر بدان متعلق شده بود که ترك معاشرت خلق و سکني در معمورها کرده در یکي از جبال که پناهي و آبي داشته باشد انزوا گزینم و با آنچه رزّاق حقیقي مقدر ساخته باشد قناعت کنم و بیکباره دل از الفت خلق و اوضاع روزگار متنفر و منزجر شده بود احوال دنیارا با طبع خود ملایم نمي یافتم و هر جا مي شنیدم که در کوهي [2] غاري و چشمه و چند درختي هست بدیدن آن رغبت میکردم و عزم مقام در آن مکان مي نمودم آشنایان و پیوسته‌کان مانع مي آمدند و

---

[1] آمده Keene

[2] و غاري Sir W. O.

اندك آسودكي حاصل آمد و در آن سال موسم سفر حجاز و ماونت آن نماند عزم مراجعت كردم و ناچار بكشتي سوار شده بجزيره بحرين آمدم سكنه آنجا اهل ايمان و صلحا مي باشند و علوم عربيت و فقه و حديث في الجمله رواجي دارد و از علما و اعيان آنجا بود شيخ محمّد شيخ الاسلام با من الفتي تمام بهم رسانيد و بالتماس او قريب يكماه توقّف كردم طول آن جزيره بتخمين ده فرسنك و عرضش چهار فرسنك است و همه نخلستان و معمور است و اكثرت مردم بسيار و انهار خوش كوار دارد امّا هوايش بغايت كرم و بسبب احاطه دريا ناموافق است

پس بكشتي در آمده به بندر معموره كنك كه بهترين سواحل فارس است رسيدم و از آنجا عازم سردسيرات فارس شدم و در آن سفر كمتر ناحيه از مملكت ۲ فارس مانده باشد كه نديده باشم

---

۱ Sir W. O. اكثر ۲ Omitted in Sir W. O.'s.

و از افاضل آن بلده مولانا انصر الله لاري بود تلمذ در خدمت بسیاري از مشاهیر فضلا نموده در فنون ۲علم مهارت داشت و در آن بلده تا بودم اغلب با من صحبت میداشت

پس از آنجا به بندر عبّاسي رفتم چند کشتي روانه مکّه معظّمه بود مرا هم همت مصروف آن شد که با قلیل زادي که میسّر بود اختیار آن سفر کنم بکشتي در آمدم هواي دریا و اوضاع کشتي مزاج مرا مختلّ ساخت و رنجي سخت کشیدم و پس از چند روز باران و طوفاني عظیم شد مردم کشتي طمع از حیات بریدند حقّ تعالي نجات داد و بعد از مشقت و صعوبت بسیار بیکي از سواحل عمّان رسیدیم عمّانیان که اکثر خوارج و قطاع الطریق بحرند کشتي بگرفتند و اموال بغارت بردند و مردمرا در آن صحرا گذاشتند و برفتند پس از چند روز بمشقت تمام بمسکت که بمسقط مشهور و از شهرهاي ایشان است رسیدم و مدّت یك ماه توقّف کردم که

---

۱ Keene نظر ۲ Sir W. O. علوم

در تحقیق معني واحد و وحدت و چند رساله دیکر در غوامض مسایل الهیه در آنجا نوشته ام

پس بخطه لار رفتم از اعیان آنجا میرزا اشرف جهان لاري بود مروّت و مکنت بسیار داشت و خالي از فطانت و استعدادي نبود

و هم از اعیان آن بلده بود میر محمّد تقي لاري مشهور که صاحب دستکاهي عظیم و از دنیاداران روزکار بود ادني [1] از چاکران و کماشتکان او صاحبان مال و جاهي موفور بودند و هر دو با من مودّت و الفت بسیار داشتند میرزا اشرف جهانرا در آخر [2] سال که بنجف اشرف رسیدم آنجا دیدم که ترك دنیا کرده بلباس فقرا در آن آستانه مقدسه مجاور بود و همانجا مدفون شد و هم در اواخر که نوبت دیکر بلار وارد شدم میر محمّد تقي مذکور فوت شده پسرش میر محمّد نام که بغایت اهل و ستوده صفات بود از حوادث روزکار محتاج بقوت شبانروزي شده در زمرهٔ مستحقین آن شهر بود

---

[1] Omitted in Sir W. O.'s. [2] Keene has حال

CHAP. XVI.

وصول [1]بشولستان و جهرم رسیدن ببلدهٔ داراب
ورود ببلده لار در آمدن به بندر عبّاسي و عزم
سفر حجاز و روانه شدن از راه دریا افتادن
بساحل عمّان و ورود بمسقط ورود به
بحرین [2]ورود به بندر کنك

پس از آنجا [3]بشولستان و بلده جهرم رفتم و از صلحا
و علماي آنجا میر عبد الحسین و مولانا محمّد صالح
بود بصحبت ایشان رسیدم هر دو [4]از محدثین [5]ثقه
بغایت پرهیزکار بودند
پس بداراب که از منزهات آن کرم سیر است رفتم
والحق بغایت خرّم و معمور است رساله لوامع [6]مشرقه

---

[1] Sir W. O. بشوبستان [2] Sir W. O. وصول [3] Sir W. O. بشوستان
[4] Omitted in Sir W. O.'s. [5] Keene has شفه The true reading may be فقه
[6] Keene مشرفه Sir W. O. منشرقه

الدّین [1]کازرونی بود وی را از جوانمردان روزگار دیده ام و با من دوستی تمام داشت و از طلبهٔ آن شهر مولانا محمّد یوسف عارف [2]کازرونی بود بمراتب متداوله مربوط و خطی بغایت نیکو داشت و طبعش قادر بر نظم و بغایت درویش منش و پاکیزه اختلاط بود در ایّام استیلای افاغنه بشیراز رحلت کرد

---

[1] Sir W. O. کارزونی

[2] Sir W. O. کارژونی

[1]روزها ادراك سعادت خدمتش میکردم [2]تا آخر [3]با عدم قابلیت ارادت و اخلاص مرا که از صفاي طویت بود قبول نمود و شفقت و عاطفت کریمانه فرمود چند شبانروز در همان مکان بسر بردم و تمنّاي آن بود که در همان مقام ایّام حیات بکذرانم رضا نداد و از آنجا بنوازش بسیار رخصت فرمود و تا این زمان توفیق حصول سعادتي اکر میسّر شده باشد از برکات همّت و نظر اشفاق آن یکانه آفاق میدانم و زبان باین مضمون ناطق است

هر چند پیر و خسته دل و ناتوان شدم
هر گه که یاد روي تو کردم جوان شدم
آن روز بر دلم در معني کشوده شد
کز ساکنان درکهٔ پیر مغان شدم

پس [4]بکازرون رفتم از اعیان آن شهر خواجه حسام

---

1 Sir W. O. روز 2 Omitted in Sir W. O.'s.

3 These three words are omitted in Keene's. 4 Sir W. O. بکارژون

از آن نوشته شد و همچنین تا ابتداي سال خمس و ثلثین و مایه بعد الالف تخمیناً بهفت هزار بیت رسیده بود که در آن سال سانحه اصفهان روي داد و با کتابخانه فقیر و آنچه بود بغارت رفت و مرا بر تلف شدن آن نسخه تاسّف است چه اکر انجام مي یافت و بنظر افاضل جهان میرسید آنرا لایق ذخیره خزاین سلاطین قدر شناس مییافتند

ابالجمله از شیراز ببلده فسا که از کرمسیرات فارس است رفتم و از آنجا عزم بلده کازرون کردم در آن حدود حقیقت حال عارف ربّاني قدوة الکاملین شیخ سلام الله ۲ شولستاني شیرازي که در آن حدود انزوا از خلق کزیده در کوهي مقام کرفته بود در یافتم و بخدمتش شتافتم و از آنچه تصوّر حال کبراي اولیا نموده بودم و در جهان نشان ایشان کمتر یافت شود اورا زیاده یافتم سلسله مشایخ وي تا بمعروف کرخي قدس الله ارواحهم متسق النظام بود بالجّمله چندي در قریهٔ که قریب بآن مقام بود توقّف داشتم و

---

۱ Sir W. O. بآنجمله ۲ Sir W. O. شوبشتاني

CHAP. XV.

مراجعت بشیراز حرکت از شیراز بفسا ذکر شیخ عارف شیخ سلام الله ورود ببلده [1] کازرون

و از آنجا باز بشیراز معاودت کردم چون در [2] بین مطالعه کتب مختلفه بعض کلمات نادره و تحقیقات شریفه و فواید جلیله [3] نفیسه در یافته مي شد که همه وقت ظفر بر آنها میسر نیست و کمتر کسي را از متتبعین روزکار حاصل میتواند شد و بخاطر قاصر نیز بسیاري از فواید و نکات شریفه و تحقیقات عالیه متفرقه میرسید خواستم که مجموعه مرتب سازم که مشتمل بر نفایس و نوادر باشد و بر جوامع مشهوره افاضل سلف راجح آید پس شروع در تحریر [4] آن کردم و بمدّة العمر موسوم ساختم و بتدریج آنچه لایق سیاق آن بود در آن مندرج میشد در سفر فارس [5] مقداري

---

۱ Sir W. O. کارزون ۲ Sir W. O. عین ۳ Sir W. O. نفسیه

مقداري از آن for Keene مقداران ۵ Keene این ۴

و در آن محال دانشمندي از مجوس بود که ویرا دستور ۱گفتندي و عادت مجوس است که علماء خود را دستور خوانند با من آشنا شد و تحقیق اصول و فروع و اخبار آن مذهب آنچه میدانست از وي کردم بمذهب خود آگاه بود و طبعي مستقیم و زهدي بکمال داشت

و از آنجا باردکان فارس رفتم مولانا عبد الکریم اردکاني را که از عباد و علماي دعوت و ۲اعداد و حروف بود و در نجوم دستگاهي عالي داشت بدیدم و مدّتي معاشر و همصحبت بود و از وي استفاده بعض غوامض کرده ام و در همان اوان در سنّ نود سالگي برحمت حقّ پیوست

و در آن قصبه میر عبد ۳النبي اصفهاني را که ساکن کام فیروز فارس بود بدیدم و مدّتي معاشر بود وي ۴سید صالح ادیب محدّث فقیه بود و تتبّع بسیار داشت در آن اوان رساله در مواریث نوشته بود بنظر فقیر رسانید بغایت منقح نوشته بود

---

۱ Sir W. O. خوانندي ۲ These two words are omitted in Keene's Ms.

۳ Sir W. O. الغني ۴ Sir W. O. سیدي

است و در سنجیدن دقایق شعر عربي مثل او ندیده ام و از مصنفات اوست شرح مبسوط بر صحیفه کامله و کتاب بدیعیه وغیر آن بغایت عالي همت و ستوده صفات والحق نادره روزکار بود از مکه معظمه باصفهان آمد و از سلطان مغفور احترام یافت منصب صدارت را اراده تفویض باو داشتند خواهندکان آن منصب کوششها کردند و وسیله‌ها برانکیختند علو همت آن سید عالیشان از معامله دنیا طلبان پهلو تهي نموده بشیراز و بیضا رفته عزلت کزید تا برحمت ایزدي پیوست القصه چند روز بصحبت ایشان فیض یاب شدم و مودّت و عاطفتي تمام بمن داشت

و حاجي نظام الدّین علي انصاري اصفهاني نیز در آن اصحال متوطن بود نزد من آمد و بمباحثه شرح تجرید و استبصار حدیث پرداخت و در میانه الفت ۲ عظیمه پدید آمد و او بغایت حمیده خصال و عالي فطرت و از دنیا کذشته و جهان دیده بود و من حاشیه بر امور عامه شرح تجرید و رساله تحقیق غنا و رساله منطق‌را در آنجا نوشته ام

---

۱ Sir W. O محل ۲ Keene غطبه

CHAP. XIV.

حرکت از شیراز ببیضا ذکر سید الافاضل سید علي خان رفتن از بیضا باردکان شیراز

پس از شیراز [1]بمحال بیضاي فارس حرکت کردم و در آن [2]محال در این زمان شهري نمانده امّا مشتمل است بر قراي معمورهٔ بسیار و در خوشي آب و هوا ممتاز است مکانهاي بکیفیت و شکار کاههاي خوش دارد مدتي در آن حدود ماندم و در آنجا بود سید فاضل ادیب حسیب جلیل نحریر صدر الدین سید علي خان بن سید نظام الدین احمد حسیني رحمه اللّه وي از احفاد استاد البشر امیر غیاث الدین منصور شیرازي علیه الرحمه [3]و فاضلي جامع و در علوم ادبیه یکانه روزکار بود شعر عربي را ببلاغت و متانتي که باید کفتي و صاحب دیوان

---

۱ Sir W. O. بمحفل ۲ Sir W. O. محل ۳ Keene است

چرا کاردها از دست ۱او نمي ستانند کفتند قوتش بحدّیست که کارد از دستش بیرون کردن بغایت مشکل است و چندین کس اورا افکندند و خواستند که کارد بکیرند عجز کرد و حالتي مشاهده شد که کفتند اکر کارد بکیریم همین لحظه خواهد مرد پس اورا وا کذاشتند و ۲عجیب تر این است که زخمي که صح بر خود زند اکر دیکر باره بر همان موضع نزند بوقت عصر التیام مییابد پس متفحّص حال او شدم بعد از سه روز در بیرون شهر کاردي بر پهلوي او رسیده احشاي او قطع شد و ۳بیفتاده جان تسلیم کرد

آنانکه غم عشق کزیدند همه
در کوي شهادت آرمیدند همه
در معرکهٔ دو کون فتح از عشقست
با آنکه سپاهٔ او شهیدند همه

---

۱ Sir W O. وي ۲ Sir W. O عجیب ۳ Keen بیفتاد

CHAP. XIII.

سانحه غریبه

روزي در يكي از بقاع شريفه آن شهر نشسته بودم كه حالتي غريب مشاهده افتاد مردي را ديدم ميرفت سراپا عريان و بهر دو دست خود كارد داشت و بقوت تمام بر اندام خود ميزد و خون از وي جاري بود زخمهاي كاري بيشمار بر تن و سر و روي خود داشت و همچنان در آن كار بود و هر زخم كه بر خود ميزد ظاهر ۱ميشد كه راحت و ۲لذّت مي يابد و اصلاً سخني نميكفت از حال او پرسيدم كفتند اسمعيل نام دارد بكسي عاشق بود او وفات يافت چون اين آكاه شد بيهوش شد چون بخود آمد مجنون شده بود جامه بر درید و كاردها بكرفت و چند روز است كه در اين كار است كفتم

---

۱ Keene باشد ۲ Sir W. O. لذّتي

آخر نه خطاب وي از اصحاب کمالست
معیار کمالم من و با من دکران را
در پلّهٔ میزان خود اندیشه وبالست
این نامه نوشتم بشب هفتم شوّال
ماه این و هزار و صد و سي و دو بسالست

و در دار العلم شیراز بسیاري از مستعدان و اهل عرفان با من معاشر بودند که ذکر ایشان موجب اطناب عظیم است و هواي آن بلده با دماغ موافقت تمام دارد چنانکه هرچند کسي ابمطالعه و فکر دقیق پردازد ملال حادث نمیشود و در ایّام اقامت آنجا مطالعه و مباحثه بسیار کردم و آن مقدار از کتب مختلفه و فنون متنوّعه بنظر تدقیق در آمد که احصاي آن عسیر است و کاهي بکوشهاي دلنشین و مکانهاي خوش بتفرّج رفته با احباب صحبتهاي بفیض میداشتم

---

۱ Keene بمذاکره

امّا نه بزیبائی ابکار کمالست
لفظش بصفا آینهٔ شاهد معنیست
معنی ۱ بشکوهیست که طغرای جلالست
هر نکتهٔ سر بستهٔ او نافهٔ مشکست
هر نقطهٔ او شوختر از چشم غزالست
فیض رقمش از تتق غیب سروشست
مدّ قلمش در افق فضل هلالست
صد بار ز سر تا سر دیوانش کذشتم
لیلئست که سر تا بقدم غنج و دلالست
دریوزه‌کر رشحهٔ اویند حریفان
الحق رك ۲او بر قلمش بحر نوالست
استاد سخن کرچه جمالست ولیکن
تکمیل همان طرز و روش کار کمالست
تحقیق در اقوال دو استاد حزین را
این است که کفتیم و جز این محض جدالست
رای همه این ۳بوده که خلاق معانی

---

۱ Sir W. O. بشکوه است ۲ Keene ابر

۳ Sir W. O. بود

آن هر دو بفضل آیت و [1]برهان و بلاغت
در حجلهٔ آن هر دو [2]پریزاده خیالست
غرائي هر مطلعشان مهر سپهریست
سیرابي هر مصرعشان تیغ مثالست
شعر شعرائي که [3]قریبند بایشان
نسبت بکهر سنجي آن هر دو سفالست
در چنك دبیران قوي [4]پنجه قلمها
پر پیچ و خم از خجلت آن هر دو چو نالست
جمع آنهه اتقان بلطافت که نموده
پیش دمشان غاشیه بر دوش شمالست
هر [5]صفحه ز مشکین رقم آن دو کهرسنج
چون عارض خوبان همه خط و همه خالست
امّا چو کسي دیدهٔ انصاف کشاید
این مطلع من آینهٔ شاهد حالست
در شعر جمال ارچه جمالي بکمالست

---

[1] Sir W. O. برهان بلاغت
[2] In both Mss. پریزاد
[3] Sir W. O. قرین آید
[4] Sir W. O. بیخته
[5] Sir W. O. صفحهٔ مشکین

بکشودم و بر خواندم و [1]سنجیده و دیدم
کز بنده [2]رهي حاصل آن نامه سوألست
کامروز درین ناحیه عاشق سخنانرا
غوغا بسر شعر جمالست و کمالست
القصّه درین مسئله یاران دو کروهند
در حجّت ترجیح یکي زین دو جدالست
این شعر پدر آورد آن شعر پسررا
یکسو نشد این مشغله امروز دو سالست
راضي شده اند آنهمه یاران مجادل
کز کلك تو حکمي که رسد وحي مثالست
بکشاد پي پاسخ سنجیده پر خویش
سیمرغ خیالم که سپهرش تهٔ بالست
[3]مجموعهٔ آن هر دو بدقّت نکرستم
کر [4]معجزه کفتن نتوان سحر حلالست
دیدم که دوات و قلم آن دو شهنشاه
در مملکت شوکتشان کوس و دوالست

---

1 Sir W. O. سنجیدم
2 Sir W. O. ره
3 Sir W. O. مجموع
4 Sir W. O. معجز

مصادقت و مکاتبات مفتوح داشت و بسیاري از اشعار فقیررا جمع نموده بود

وقتي در اصفهان مکتوبي از وي رسید و در ضمن آن سوال از جمال الدّین عبد الرزاق اصفهاني و پسرش کمال الدّین اسمعیل نموده و خواهش محاکمه در شعر ایشان که آیا سخن کدام یك رجحان دارد فرموده و در آن مکتوب مسطور بود که در میان جمعي بر سر این ترجیح مکابره است و طرفین رضا بمحاکمهٔ تو داده فقیر جواب او نوشته این قطعه منظوم و در مراسله مندرج ساخته باو فرستادم

مثنوي

دوش از بر یاري که دلم شیفتهٔ اوست
وز شرح کمال خردش ناطقه لالست
آمد ۱ ببرم قاصد فرخنده سروشي
با نامهٔ عذبي که مکر آب زلالست
نثرش نتوان گفت که سلکیست ز گوهر
هر سطري از آن در ۲ نظرم ۳ عقدهٔ لالست

---

۱ Keene سیرم ۲ Sir W. O. نظر عقد ۳ Keene عقد

گذشتن از سراب دهر دامن چیدني دارد
ز آب هفت دریا تر نگردد پشت پاي من

در نظم اشعار شکیب تخلّص اوست

دیگر سیّد السّادات والافاضل میرزا مهدي انسایه بود منصب شیخ الاسلامي بایشان مرجوع شد و بغایت جلیل القدر و سلسلهٔ ایشان در آن بلده بجلالت حسب و نسب مشهور اند با فقیر محبّت و الفتي تمام داشت و اولاد و احفاد آن سلسله همه از مستعدان و معاشران من بودند و آن سیّد عالیشان نیز در فتنه ۲شیراز بدرجه شهادت فایز گردید

دیگر از مستعدان سکنه شیراز که با من ۳انس تمام داشت میرزا ابو طالب ۴شولستاني بود سلیقه درست و اخلاق ستوده داشت بصحبت مستعدان و مذاکره علوم و عبادات میگذرانید و بعد از حرکت فقیر از آن ولایت باصفهان تا در حیات بود همیشه ابواب

---

۱ Sir W. O. نسّابهٔ
۲ Sir W. O. شیرازي
۳ Sir W. O. انسي
۴ Sir W. O. and Keene شوبستاني

مولانا محمّد علي مشهور بسکاکي بود موحدي دانشمند و مدرّس مدارس شیراز و در فنون ۱ علوم مهارت داشت و از تلامذه مولانا شاه محمّد و آخوند مسیحاي ۲ فسائي و دیگران بود نسبت ارادت بسلسلهٔ مشایخ درست نموده در لباس ایشان میزیست بغایت عالي فطرت و صافي طویّت و خجسته اخلاق بود و قبولي عظیم در دلها داشت پیوسته دوستي و مصاحبت با فقیر مي نمود تا آنکه در استیلاي افاغنه بشیراز درجه شهادت یافت شعر بغایت نیکو گفتي این چند بیت ثبت شد

دو عالم را جزاي قاتل من ده خداي من
که بس باشد همین ذوق شهادت خونبهاي من
بدن مصر و هوا فرعون و هامان نفس و من موسي
خیال و وهمها سحر و دلیل من عصاي من
چو نفي نفي اثباتست از مردن نمي ترسم
بقاي من چو شمع کشته باشد در فناي من

---

۱ Sir W. O. علم ۲ Keene فساني

شیرازي علیه الرحمه بود وي از فحول علما و تلمیذ فاضل عارف مولانا محمّد محسن کاشاني رحمه الله بود بخدمت ایشان رفته مدتي باستفاده حدیث و معارف دیکر کذشت و بعد از کذرانیدن کتاب وافي که از مصنفات ملا محسن مرحوم است اجازتي مفصّله بجهة فقیر مرقوم فرموده بود تا آنکه در سن کهولت در کذشت

دیکر از افاضل آن دیار عارف معارف مولانا محمّد باقر مشهور بصوفي بود بغایت دانشمند و عرفاني بکمال داشت در خدمت ایشان کتاب تلویحات شیخ اشراق و قدري از قانون خوانده ام هم در آن بلده بعالم بقا پیوست

دیکر از اعلام آن مقام شیخ محمّد امین[1] شیرازي بود بحلیه علم و سداد آراسته مکرّر با ایشان صحبت داشته ام بعد از افاضل مذکوره در حیات بود و در کذشت

دیکر از افاضل و معارف آن شهر جامع[2] الفضایل

---

[1] Sir W. O. آمین

[2] Sir W. O. الفواضل

نمودم تا آنکه ببلده فسا رفته برحمت ایزدي پیوست والحق از نحاریر فضلاي عالیشان بود فکري رسا و [1]سلیقه مستقیم و طبعي شکفته داشت در شعر [2]عربي و فارسي و معمّا و منشات عربي و فارسي نهایت قدرت یافته بود قصاید عربي در مدح امیر المومنین علیه السلام دارد و بغایت بلیغ کفته و در فارسي اشعار [3]شایسته شوخ دارد معني تخلّص ایشان است

شد کرم [4]به جکر سوزیم آن رند شرابي
مستیش بر آن داشت که کردید کبابي
از تربیت آب [5]حیات کل رویش
فرداست که آن سیب ذقن کشته کلابي

دیکر از مشاهیر فضلاي آن [6]بلده مولانا لطف الله

---

۱ Sir W. O. طبعي مستقیم و شکفته

۲ Keene فارسي و عربي نهایت بلاغت و ابیات غرّا

۳ Omitted in Sir W. O.'s. &c. در مدح

۴ Wanting in both Mss. ۵ Both Mss. حیاي ۶ Sir W. O. شهر

اکابر عرفا نموده اکثر ممالك عالم را دیده بود و در تحصیل مراتب عالیه و تکمیل انفس ریاضتها کشیده بمشایخ و اولیا اخلاصي عظیم داشت و بغایت ستوده اخلاق و کریم الذات بود قریب بیکصد و سي سال عمر یافت و همه را صرف نشر علم و حقّ طلبي و خیر خواهي عباد نمود و چند رساله در حدیث و حکم و تصوّف از مصنّفات اوست تا آنکه بعد از چندي از ورود فقیر بآن بلده رحلت کرد

دیکر از افاضل آن شهر مولاناي محقّق جامع المعقول و المنقول آخوند مسیحاي فسوي علیه الرحمه بود و بتدریس اشتغال داشت وي اعظم تلامذه آقا حسین خوانساري و قدوة فضلاي عهد و بحدّت ذهن و حسن سلیقه و بتجرّد در جمیع علوم اشتهار داشت و منصب شیخ الاسلامي فارس بخدمتش مرجوع و مدرسش مجمع طلبهٔ آفاق بود مدّتي در خدمت ایشان بمذاکره و مباحثه پرداختم و [٢]طبیعیات شفا و الهیات شرح اشارات و حواشي قدیمه و جدیده و غیر آن استفاده

---

١ Omitted in Sir W. O.'s. ٢ Sir W. O. طبیعات

قوّت و لطافت چندان نیست امّا باعتدال است و بغایت معمور و موفور النعم معابد و مدارس و بقاع الخیر در آن بسیار و کوشهاي بکیفیت دل نشین دارد و شیخ سعدي شیرازي [1] فرموده

اکر مصر و شام است اکر بر و بحر
همه [2]روستاق است شیراز شهر

بالجمله مولاناي اعظم استاد العلماء مولانا شاه محمّد شیرازي رحمه اللّه در آن شهر بود بسماع کتاب اصول کافي در مدرس ایشان مشغول شدم و اکثر اوقات [3]شبانه روزي در خدمت [4]او استفاده میکردم و نسبت بمن اشفاقي عظیم داشت فاضل مذکور از نوادر روزکار بود [5]تتبعي عظیم و حفظي قوّي و عمري طویل داشت ادراك صحبت بسیاري از علما و

---

[1] Omitted in Keene's.

[2] Sir W. O. روستائیست و

[3] Sir W. O. شبانروزي از

[4] Sir W. O. ایشان

[5] Sir W. O. تتبعي

CHAP. XII.

حرکت راقم حروف از اصفهان بدار الفضل شیراز ذکر بعض دیکر از اساتید اعلام و افاضل کرام

پس بتقریب نهضت چند کس از دوستان و یاران [2]آزاده بصوب دار الافاضل شیراز مرا هم شوق دیدن آن بلده کریبان کیر شده بعد از التماس اجازت از والدین [3]روانه آنصوب شدم و بآن بلده رسیده صحبت افاضل و اعیان و مستعدان آنجا در یافتم و بآن سرزمین مرا انسي و الفتي پدید آمد و تا بوده ام وقت من خوش بوده

دار الملك شیراز از بلاد معتبرهٔ فارس و تا بوده چه در اسلام و چه پیش از اسلام مجمع و مسکن افاضل و مؤیدان بوده اکرچه در آب و هواي آن

---

[1] Keene اسانید [2] Sir W. O. اراده [3] Keene راویه

در حيات بود فقير بذوق سخن سنجي او شعر بسياري ميكفتم و اورا با من عظيم الفتي بود و اين رباعي از ايشان است

رباعي

عمري بره وفا نشستيم عبث
دل جز تو بديكري انبستيم عبث
در كوي تو قرب هر سكي پيش از ماست
ما اينهه استخوان شكستيم عبث

تا آنكه در شباب باصفهان در كذشت و داغ فراق بر دل احباب كذاشت أَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَاجْعَلْهُ عِنْدَكَ فِي أَعْلَي عِلِّيِّينَ

---

١ Sir W. O. بستيم به ٢ Sir W. O. بـا

عوالم شعر فارسي ۱چنانچه باید میرسید و حق سخن ۲اورا
ادآ میتوانستي کرد و دیکري را تا این زمان در پایهٔ
او ندیده ام وي میر عبد الغني تفرشي است از
احفاد فاضل مرحوم میر عبد الغني تفرشي تلمیذ میرزا
ابراهیم همداني مشهور که در عهد شاه عباس ماضي
از مستعدّان بوده و در کذشته بالجمله این میر عبد
الغني که از دوستان و معاشران فقیر بود بمضمون
اَلْوَلَدُ سِرٌّ یَقْتَدِي بِآبَاءِ الْغُرِّ باوصاف کمالات
آراسته سلیقهٔ در نهایت استقامت و ۳فطرتي بغایت
عالي داشت اکثر متداولات علمیه‌را طي نموده در
شعور و ذکا و ذوق و وجدان آیتي بود ۴اکرچه شعر
بسیار کم کفتي ۵چنانچه مجموع افکار ابکارش بیکصد
بیت نرسد امّا چنانکه باید کفتي متانت و حلاوت و
۶کیفیت سخنش را نسبتي ۷باشعار همکنان نبود و در نکته
پروري و ۸درد سخن رسي نظیر اورا ندیده ام تا وي

---

۱ Keene چنانکه ۲ Keene سنجي ۳ Sir W. O. فقرتي
۴ Sir W. O. اکر ۵ Keene چنانکه ۶ Keene کیفیتي
۷ Keene با همکنان ۸ Sir W. O. در سخن

CHAP. XI.

تدوين ديوان اشعار ذكر خلاصهٔ ادوار مير عبد الغني مرحوم

در اثناي آن آزار چون معطل مانده بودم شعر بسياري كفتم و قدرت بر نوشتن نداشتم ديكران مينوشتند و آن اشعاررا الحق اوردي و اثري ديكر است پس اشعاري كه از بدايت تا آن اوان جمع آمده بود فراهم آورده ديواني مرتب شد مشتمل بر قصايد و مثنوي و غزليات و رباعيات و تخمينًا هفت هشت هزار بيت و آن اوّل ديوان اين خاكسار است و در ميانهٔ مستعدّان متداول شد و رغبت بكفتن و صحبت ٢شعر افزوني كرفت و شعر درست مستحسن را در مذاق من طرفه تاثيري بود

و از آن همه موزونان و سخنوران كه صحبت ايشان در يافته ام يك كس را ديده ام كه بجميع اطوار و

---

١ Keene دردي ٢ Or شعرا فزوني

چوب چینی کردند و بر من بسبب هجوم هموم و احزان دشوار بود از جمله اطبّا میرزا شریف خلف حکیم جلال الدّین مشهور که از حذّاق اطبّا و بحلیه احلم و صلاح آراستگی داشت تعهد معالجه بتدبیرات دیگر نمود و مشغول شد دو سه روز چون بر این بگذشت طبیب مزبور خود بهمان آزار مبتلا شده بر بستر افتاد و من در آن حال غزلی گفتم که مطلع آن این است

مطلع غزل

بجرم عشق اگر کشتی مرا ممنون احسانم
کناهٔ زاهد بیدرد یا ربّ چیست حیرانم

و از این غزل است

کتاب عشق لوح دل بود در مکتب هستی
نکو کردی بسطر تن کشیدی خط بطلانم

پس از دو ماه حقّ تعالی از آن وجع مزمن شفا بخشید و باز بتعلیم پرداختم

علم و سلاح Keene

بباغي رفتم مولانا علي کوساري اصفهاني خطاط مشهور که جامع کمالات صوري و معنوي و نادرهٔ روزکار بود. و در حسن اصوت و سرائیدن نغمه اش ۲ثاني معجزه داودي حاضر بود نیم شب پرده ساز کرده نخست این بیت خواندن کرفت

امشب بیا تا در چمن سازیم پر پیمانه را
تو شمع و کل را داغ کن من بلبل و پروانه را

این سوخته را حالي پیش آمد که تقریري نیست هزار بار کالبد عنصري را سلطان روح تهي ساخته باشد و تا صبح ترانهٔ او همین بیت بود میکفت و خاموش میشد و پس از لحظه ۳همان سرائیدن میکرفت

پس از چندي مرا عارضهٔ صعب پیش آمد شبي وجعي در مفاصل پدید آمد و صبح شدّت نموده تمام مفاصل ۴بدن را فرو کرفت و از حرکت باز ماندم جمعي از اطبّا بمعالجه آمدند و تجویز تعریق و آشامیدن

---

۱ Keene صورت ۲ Keene تالي
۳ Keene همین ۴ Keene بدن مرا

در خرمن صد زاهد عاقل زند آتش
این داغ که ما بر دل دیوانه نهادیم

عندلیب دل شوریده ۱ حال بکلبانك بلند این پرده سرائیدن کرفت

فاش میکویم و از کفتهٔ خود دلشادم
بندهٔ عشقم و از هر دو جهان آزادم
نیست بر لوح دلم جز الف قامت یار
چکنم حرف ۲دکر یاد نداد استادم

طرفه تر آنکه دل افتادکان و خاك نشینان آن سر کوي از چند و چون بیرون بود و این بیت ورد زبان من

اي کل نه همین معرکهٔ من بتو کرم است
هنکامهٔ صد سوخته خرمن بتو کرم است
شبي با جمعي از یاران موافق و دوستان صادق

---

۱ Wanting in Keene's. ۲ Keene دیکر

CHAP. X.

سانحه انجذاب نفساني سانحه احساني

و در آن ایّام از حوادث و اواردات غریبه جذبهٔ حسني و شیوهٔ زیبا شمایلي بود که دل را شیفته ساخت

بنمودمي نشاني ز جمال دوست لیکن
دو جهان بهم بر آید سر شور و شر ندارم

زاویه نشینان کاخ دماغ را طرفه شوري در افتاد و از دل بیقرار فتنه و آشوبي بر خاست

ما درس سحر در سر میخانه نهادیم
اوقات دعا در رهٔ جانانه نهادیم

ا Sir W. O. ارادات

یافتم غباوت و تصلب ایشان را در جهل پایانی نیست

و همچنین باختلافات مذهب اسلام پرداختم و کتب هر فرقه و سخنان هر یك را پی بردم و منصفانه و مشتاقانه ملاحظه کردم و از هر فرقه هر جا کسی میبافتم که ربطی بمذهب خود داشت با او صحبت میداشتم و استعلام مقاصد و سخنان او مینمودم و در این وادی مرا با ارباب آرای مختلفه آن مقدار کفت و [1]شنود رویداده که [2]خدا داند و در ضمن این مشاغل کتب متداوله را درس میکفتم و حواشی و تعلیقات مینوشتم و بتقریبات رسایل [3]منفرده در تحقیقات مختلفه تحریر مینمودم و اکثر را اوّل بنظر فضلائی آن فن رسانیده اطمینان حاصل میکردم و همه مورد تحسین [4]ایشان میشد و از برکت تأیید الهی تا این زمان هرکز نشد که در موضعی از مصنفات من سقمی و خطائی ظاهر شود ومن الله التأیید وبه الاعتصام

---

[1] Sir W. O. شنودی [2] Sir W. O. خدای

[3] Sir W. O. متفرده Keene منفرده [4] Omitted in Keene's Ms.

صحبت مرا مغتنم شمرد و پس از چندي که از صفات و انصاف من آگاه شد اخلاص و محبّتي استوار پیدا کرد و من انجیل از او آموختم و بشروح آن پي بردم و تحقیق عقاید و فروعات ایشان بواقعي نمودم و بسیاري از کتب ایشان‌را مطالعه کردم و او نیز گاهي از من تحقیقات مینمود و مکرّر بتقریرات مختلفه حقیقت اسلام را بر او تمام کردم و اورا سخني نماند و ملزم شد لیکن توفیق هدایت بظاهر در نیافت تا وفات کرد

و در میان یهود سکنه اصفهان که از عهد موسي علیه السلام بزعم خود ساکن آن شهر اند [۲]برشعیب نام اعلم ایشان بود اورا مطمین ساختم و [۳]مکرّر پوشیده بمنزل او رفتم و اورا بمنزل خود آوردم و از او توریت بیاموختم و ترجمهٔ آن را نویسانیدم و از حقیقت آنچه در دست ایشان است آگاه شدم لیکن آن طبقه را بغایت عدیم الشعور و از تمیز و فکر بیگانه

---

۱ Keene سخن نماند ۲ Keene شعیب

۳ These words as far as خود are wanting in Keene's Ms.

CHAP. IX.

استعلام و توغل راقم در حقایق ادیان مختلفه و آرآي متخالفه تایید غریب

پس شوق باطلاع بر مسایل و حقایق ادیان مختلفه و اصحاب ملل پدید آمد و با علماي طبقهٔ نصاري و پادریان ایشان که در اصفهان جمعي کثیر بودند آشنا ۲و مختلط شدم و مقدار دانش هریك آزمودم یکي ۳از میان ایشان امتیاز داشت و اورا خلیفه ۴آوانوس کفتندي عربي و فارسي نیکو دانستي و بمنطق و هیأات و هندسه مربوط بود و بعض کتب اسلامي نیز بمطالعه اش رسیده بود و شوقي بتحقیق بعض مطالب داشت و از خوف و عدم التفات علماي اسلام بآن طبقه از مقصود خود باز مانده بود

---

۱ Keene متخالفه

۲ These two words Keene's Ms. omits.

۳ Keene has در

۴ Sir W. O. ادنوس

اواسط حکمت نادرهٔ زمان بود رفته مدّتي بتحصیل و تنقیح رسایل هیأات و شرح تذکره و تحریر اقلیدس و تحریر امجستي و قوانین حسابیه پرداختم و فاضل مذکور تا ده سال قبل از این در حیات بود و رحلت نمود

---

۱ Keene مجسطي

دانشمند معمر بود و بمعالجه مرضي و تعليم اکثر اطبّاي آن شهر مي پرداخت استفاده نمودم شبي بمطالعه مشغول بودم وقت سحر والد علّامه رحمه الله نزد من [1]آمده بنشست در اطراف من کتابهاي طبّ بود و بآنها مشغول بودم چون سوال نموده معلوم شد که بآن فن [2]فرو رفته ام مرا از آن همه اهتمام و غور در آن منع فرموده کفت اکر کسي را اعتماد بفرصت باشد آنچه طلبد رواست امّا ترا آن يقين و اعتماد بطول مدّت عمر از کجا حاصل آمده من مي بينم که نفس تو بدن ترا ميخورد و ميکدازد چنانکه شمشير تيز نيام خودرا ميخورد و [3]شخص چنين طويل العمر نتواند بود پس در آنچه اهمّ است بکوش اين بکفت [4]و بکريست و مرا نوازش و دعا نموده بر خاست

پس از چندي بخدمت فاضل محقّق ميرزا محمّد طاهر خلف ميرزا ابو الحسن [5]قايني که در رياضيات و

---

[1] Sir W. O. آمد و

[2] Keene مشغولم

[3] Keene چنين شخص

[4] These two words are omitted in Keene's.

[5] Sir W. O. قاني

جمال الدّین محمّد خوانساري ولد اکبر علامي آقا حسین طاب ثراه بود و از غایت اشتهار بي نیاز از توصیف است فقیر اکرچه بسعادت استفاده از ایشان نرسیده ام لیکن مکرر شرف حضور مجلس ایشان در ۱یافته در سن کهولت باصفهان رحلت نمود و در جوار والد خود مدفون کردید روزکاري بافاده و عزّت و احتشام کذرانیده بغایت مقدّس و حمیده خصال بود

دیکر از علماي عالیشان آخوند ۲مولانا محمّد کیلاني مشهور بسراب بود وي از مجتهدین عصر و صاحب ورع و زهد تمام و مدّتها بود که در اصفهان متوطّن شده بافاده مشغول و روزکاري مهیّا داشت با والد مرحوم ایشانرا الفت و صداقتي خاصّ بود مکرر فقیر بخدمت ایشان رسیده و تحقیق مسایل نموده در کبر سنّ رحلت نمود و در آن بلده مدفون شد

و در آن اوان فقیررا بتحصیل علم طبّ میل افتاد قدري از کلّیات قانون و بعض مقاصد آن فن‌را نزد جالینوس الزمان حکیم مسیحاي مشهور که طبیبي

---

۱ Sir W. O. یافت ۲ Sir W. O. مولانائي

پس بخدمت سید المتبحرین امیر سید حسن طالقاني رحمه الله که از اعاظم علما و اکابر عارفان بود رسیدم کتاب ۱فصوص الحکم شیخ عربي مباحثه میفرمود باستفاده مشغول شدم و شرح هیاکل النور نیز در خدمت ایشان خواندم شفقتي عظیم بمن داشت در هیچ فني از علوم نبود که استحضارش بکمال نباشد مسایل حکمت را با مشاهدات صوفیه انطباق داده علوئي عظیم در اظهار مراتب ۲ثلاثه توحید داشت قوت تقریر و مباحثه اش بمثابه بود که احدي از اصحاب جدل را نزد او یاراي سخن گفتن نبود و اخلاص و استفادهٔ فقیر و شفقت ایشان استوار بود تا در اصفهان رحلت نمود بعض طلبه ظاهر وي را نیز غایبانه بعقاید غیر مستفاده از شرع اقدس ۳نسبت میدادند

وَالنَّاسُ أَعْدَاءُ مَا جَهِلُوا

و از افاضل روزگار در آن بلده مرحوم مغفور آقا

---

۱ Sir W. O. فضوض ۲ Sir W. O. توحید ثلثه ۳ In Keene's omitted.

طاهر اصفهاني که محدث و فقیه زمان بود کتاب استبصار شیخ طوسي و شرح لمعه دمشقیه قراءت کردم

در آن زمان صیت دانش قدوة الحکماء شیخ عنایت الله کیلاني [1] رحمه الله که در اصفهان بافاده مشغول بود و با والد مرحوم دوستي داشت مرا خواهان استفاده ساخت در خدمت ایشان منطق تجرید که از نفایس کتب منطق است با کتاب نجات شیخ الرئیس شروع نموده بانجام رسانیدم و تا آن حکیم دانشمند در اصفهان بود نسبت استفاده در میان بود پس عازم کیلان شده در قزوین رحلت کرد وي از تلامذه میر قوام الدین حکیم مشهور و در حکمیات و سایر فنون استاد و حادي ماثر حکما بود در تحصیل مراتب عالیه ریاضات عظیمه کشیده [2] ذوقي عجب و ملکهٔ قوي داشت فقهاي ظاهر چون مورد التفاتش نبودند چنانچه رسم [3] ایشان است نسبتش بعقاید حکما و انحراف از شریعت مقدسه میدادند وحاشاه عن الانحراف

---

[1] Sir W. O. رحمة الله علیه

[2] Sir W. O. ذوقي عظیم

[3] Sir W. O. انسانست

CHAP. VIII.

مراجعت باصفهان ذكر بعضي از افاضل اسانيد اعلام

بالجمله والد مرحوم بعد از ديدن ياران و تنسيق
١اراضي املاك موروثي ٢كه وجه معاش بدان بود عازم
معاودت باصفهان شدند و در خدمت فيض ٣مآب بودم
و در عرض راه رساله تشريح الافلاك و چند ٤ذخيره در
هيأت تعليم فرمودند تا باصفهان رسيده در آن بلده باز
بشوقي تمام و جدّي موفور بمذاكره و مباحثه مشغول
شدم و روزكاري بجمعيت و آرام داشتم و در مدرس
فاضل نحرير ميرزا كمال الدين ٥حسين فَسَوي باستفاده
تفسير بيضاوي و جامع الجوامع طبرسي و امور عامه
شرح تجريد پرداختم و نزد مولاناي فاضل حاجي محمد

---

١ Sir W. O. قليل ٢ كه—بود omitted in Keene's.

٣ Keene has ياب ٤ Keene و چيزه ٥ Sir W. O. محمّد

بحر خزر واقع ۱ شده اغلب اینست که پس از قرني بسبب عفونت هواي دریا علت وبا کم یا بیش در آن بلاد سرایت نموده جمعي تلف میشوند و رطوبت هوایش نیز چون ۲زیاده است بنوعیکه شب از کثرت شبنم خوابیدن زیر آسمان دشوار است بسا باشد که بطبع مردم بیکانه زیاده ملایمت نکند

---

۱ Sir W. O. شد

۲ Sir W. O. زیاد

کونه حاجت بخارج نیست و آنچه در اکثر ممالك حاصل و مهیّا نتواند شد آنجا میسر و سهل الحصول و بیقدر و بهاست در اکثر بیشهاي آن از [۱]تراحم اشجار [۲]مجال عبور طیور و وحوش نیست و قوت نامیه بحدّیست که یکقطعه سنك در کوهسار و [۳]کف خاك در صحراي آن که ساده از کل و کیاه و اشجار باشد نتوان یافت و از کثرت درختان بي خزان چون شمشاد و آزاد و نارنج و ترنج و امثال ذلك همیشه کوه و صحرا زمردي [۴]فانیست و شوارع بلاد و [۵]قصباتش با وجود [۶]ازدحام پیاده و سوار همیشه پر کل و کیاه کثرت مکانهاي خوش و شکارکاهش از تعداد بیرون و اقسام صید بري و بحري آن از حوصله شمار افزونست مردمش بوفور ذکا و هنر مشهور و به پرهیزکاري و غریب پروري معروف اند همیشه آندیار مشحون بدانشمندان و اعلام روزکار بوده امّا چون قریب بساحل

---

۱ Sir W. O. تراجم

۲ Sir W. O. مجال

۳ Sir W. O. کفي

۴ Sir W. O. قامت

۵ Sir W. O. فضایش

۶ Sir W. O. اژدحام

CHAP. VII.

ذکر شمه از احوال مملکت گیلان

مجموع ولایات گیلان خاصه بلده لاهجان در سبزي و خرمي و معموري و وفور گل و لاله و کثرت میاه و انهار و تشابك اشجار و اثمار کرم سیري و سرد سیري در ربع مسکون بي عدیل و نظیر است عالیست جدا که مشابه آن ایافت نشود شهرهاي معتبره معموره و عمارات عالیه مزیّنه و قلاع متینه دارد و از قدیم الایّام باز همیشه معمور و مسکن سلاطین ذي شوکت بوده اغلب در میانه سه پادشاه صاحب دستگاه انقسام داشته هوائي در غایت رطوبت و اعتدال دارد و حسن معیشت و تنعم خلقش بدرجه کمال و از اکثر ممالك عالم ممتاز است در جمیع ماکولات و اقسام ملبوسات و اصناف ضروریات آن ملك را هیچ

ا Sir W. O. یافته

آنجا بسر رفت و جمعیتي تمام داشتم و والد مرحوم بمذاکره و مباحثه مشغول بودند و در آن مجلس از مستفیدان بودم و باشارت والد رساله خلاصة الحساب[1] را در خدمت عم مرحوم استفاده نمودم و گاهي بمواضع دلکشا و منزهات آن ولایت بسیر و تفرج رفته مکانهاي دلکش بنظر میرسید و صحبتهاي خوش روي میداد

---

[1] This Accusative postposition is wanting in Keene's Ms.

شریفه دارد چون شمع ۱یقین در عقاید دینیه و جمال الصالحین در اعمال و رساله ۲تقیه و غیر آن

دیکر از افاضل حاجي محمّد شریف بود هم در آن بلده بخدمت ایشان رسیده ام حاوي فنون و مشربي بغایت صافي و ذوقي کامل داشت دیکر از افاضل سیّد العلماء میر محمد ابراهیم قزوینیست جامع معقول و منقول و از اتقیا بود در دار السّلطنت قزوین ایشانرا دیده ام دیکر سید الافاضل ۳میرزا قوام الدّین محمد سیفي قزوینیست فاضلي نحریر خاصه در فنون منقوله امام بود شعر عربي و فارسي نیکو کفتي و بغایت ستوده خصال بود همدرآن بلده ادراك صحبت ایشان نموده ام و این هر دو سید عالیشان تا چند سال قبل از این در حیات بودند و در کذشتند

۴بالجمله چون وصول بلاهجان روي داد در منازل قدیمه نزول و بخدمت عم عالیمقدار و سایر افاضل و اعیان و مستعدان آن دیار رسیدم قریب بیکسال در

---

۱ Sir W. O. الیقین

۲ Sir W. O. بقیه

۳ Sir W. O. میر

۴ Sir W. O. بآنجمله

CHAP. VI.

نهضت راقم در خدمت والد مرحوم از اصفهان بگیلان و ذکر معدودي از افاضل معاصرین رحمهم الله ورود بلاهجان

مجملاً والد مرحوم را بشوق ملاقات برادر و ذوي الارحام اراده رفتن بلاهجان از خاطر سر بر زد و مرا همراه گرفته بآنصوب نهضت انمودند و در هر منزل بعد از نزول الهیّات شرح تجرید و زبدة الاصول را در خدمت ایشان میخواندم

و از افاضل و اعلام که در آن سفر ملاقات شده فاضل محقّق میرزا حسن خلف مرحوم مولانا عبد الرزّاق لاهجیست در دار المومنین قم که موطنش بود در سن کهولت و اواخر حیات سعادت خدمت ایشان یافته ام در علم و تقوي آیتي بود مصنفات

---

[1] Sir W. O. نبود

بر جاي چنك و ناي و ني آواز زاغست و زغن
بَنُوا قُصُورًا وَفِي تَحْتِ ٱلثَّرَي سَكَنُوا
مَا بَالُ مُلْكِهِمْ يَحْوِيهِمُ ٱلْكَفَنُ

و هنوز هم که خرابي آن مصر جامع بنصاب کمال رسیده بهترین معمورهاي عالمست کسي که اوضاع سابقه آنرا مشاهده نکرده باشد چون بآن دیار در آید چنان پندارد که چیزي ۱کاسته نشده و اکر طغیان تعدي و نیران ظلم عاملان اندك پستي کیرد بکمتر مدتي برونق و ۲حالت نخستین باز آید و از اطراف جهان محطّ رحال رجال شود عمرها الله تعالي بالعدل والانصاف

---

۱ Sir W. O. کاشته نشد ۲ Sir W. O. حال

بازاریکان او خردمند
هم عقده کشاي و هم رصد بند
اوباش مجسطي آفرینند
اطفال شفا در آستینند
انهار بهشت اکر چهار است
خلدیست که نهر او هزار است

تا آنکه از آسیب عین الکمال و حادثه روزکار بآن مصر اعظم از خرابي و ویراني و پراکندکي ساکنان و دودمانهاي قدیم رسید آنچه رسید

شعر

وَلَا بُدَّ أَنْ تَلْقَاكَ يَوْمًا مَنِيَّةٌ
سَوَاءٌ عَلَيْهَا أَنْ تَجُورَ وَتَعْدِلُ

از روي یار خرکهي ایوان همي بینم تهي
وز قدّ آن سرو سهي خالي همي بینم چمن
بر جاي رطل و جام مي ۱کوران نهادستند پي

---

۱ Sir W. O. کواران

[1]چه شرق و چه غرب را در او جاي
یك كوچه كرفته هر دو ماواي
از غایت بسط آن معظم
صد وقت در او شود بیكدم
یك خانه طلوع بامداد است
یك كوچه شب سیاه زاد است
صد بار [2]بر اوج سر كشد مهر
كش جاي دكر نهان بود چهر
زآن آب و هوا تبارك الله
كافشانده اوست جان [3]آكاه
فطرت كل كس [4]مبوي خارش
ادراك كیاه كشت زارش
بر دركه این جهان حكمت
یونان باشد كداي فطرت
هر كوچه معلّمي ستاده
هر كام فلاطني فتاده

---

[1] This couplet is wanting in Sir W. O.'s. [2] Sir W. O. باوج

[3] Sir W. O. آكه [4] Sir W. O. ببوي

مرضیات آراسته مدارس و معابد بیشمارش طول لیالي و ایام بریاضت و عبادت سعادت مندان ۱و حق طلبان ۲معموره و ببرکت معدلت سلاطین هوشمند دین پرور و ماثر علماء و اکابر فیض کستر در طبایع قاطبه عوامش مراسم و قوانین ستوده و روشهاي پسندیده ۲منطبع و معمول و امور مکروهه و اعمال مذمومه بغایت نادر و مستور بود حکیم شفائي شاعر مشهور در یکي از مثنویات خود بقدر وسع توصیف آن نموده و کفته

مثنوي

کردون پدر است و مادر ارکان
فرزند به از پدر ۲صفاهان
محکم چو بناي دوستداري
در کنکره اش فلك حصاري
پر پیچ و خمست از آن حصارش
کاندر شکست روزکارش

---

۱ Sir W. O. دین طلبان ۲ Keene معمور — منطبع — اصفهان

بآن [1]کوارائي و شهري بآن شکوه و رونق و [2]نظافت و نزاهت و کثرت عمارات عالیه و آثار قدیمه و جدیده و انبوهي ناز و نعمت، در ربع مسکون نشان نداده اند همانا [3]تربیت و تکمیل نفوس و ایدان انسانیه از تاثیرات آن سرزمین است همیشه منشائي افاضل و اکابر و مستعدان و هنرمندان بوده و هر قدر در [4]توصیف خصایص جمیله آن کوشیده شود [5]هنوز ناکفته بماند اکر هوشمند جهاندیده آفاق کردیده بآن بلده رسیدي و اقامت نموده عمر و فرصت یافتي هر آینه بخصوصیات و جهات امتیاز آن بر کل جهان آکاه کشتي حسن معیشت در آن براي فقیر و غني و مسافر و مجاور یکسان و تحصیل هر کمالي و هر کونه نعمتي میسر و آسان اهالي آن از هر طبقه بفراست و ذکا و مردي و مردمي و مروت آشنا جمهور خلقش بحلیه حیا و عفاف و رغبت بطاعات و

---

1 Keene کواراني 2 Sir W. O. لطافت 3 Sir W. O. ترتیب

4 Keene توصیف و خصایص Sir W. O. توصیف اختصاص

5 Omitted in Keene's. حمیده

CHAP. V.

توصیف اصفهان یا ذکر شمه از محاسن دار السلطنت اصفهان

و در اصفهان آنمقدار از افاضل و مستعدّان بودند که اکر استیفاي ۱اسامي ایشان شود بطول انجامد والحقّ بآن جامعیت مصر اعظمي در معموره عالم نتوان یافت

دِيَارٌ بِهَا حَلَّ ٱلشَّبَابُ تَمِيمَتِي
وَأَوَّلُ أَرْضٍ مَسَّ جِلْدِي تُرَابُهَا

هوائي ۲بآن اعتدال و قوّت و لطافت و آبي

---

۱ Omitted in Keene's. ۲ Keene با آن

نه ابکار خویش ایم نه بکار دیکری
چون چراغ روز مي سوزد مرا این زندکي

ایضًا

دل روشن بتقریب هوس عشق آشنا کردد
اکر خواهد که آب آتش شود اوّل هوا کردد
چنین کر خواهش پیکان تیر اوست جانم را
پس از مردن [۲] غبارم سنك سنك آهن ربا کردد

وله

صبحدم در پاي خم آمد مرا مینا بسنك
در چنین وقتي نیاید هیچکس را پا بنسك

---

[۱] Sir W. O. بکاري twice. [۲] Keene و غبار سنك

آقا مهدیست که از ۱دانشمندان و در ریاضیات مهارتي بکمال دارد شنیده میشود که تا حال در حیات و بلاهجان سکني نموده دیکر جامع الکمالات مولانا حاجي محمد کیلاني است وي از مشاهیر طلبه و بغایت حمیده خصال بود در اصفهان توطن اختیار ۲کرد و در خدمت مجتهد مرحوم مولانا محمد باقر خراساني که از اعاظم علما ۳بوده تحصیل نموده بود و در شعر سلیقه مستقیمه داشت اشعارش مشهور است در هر ماه یکدو نوبت بمنزل والد ۴آمده چند روز توقف مینمود الحق بغایت هموار و پرهیزکار بود در اصفهان رحلت کرد اینچند بیت از اشعار اوست

مثنوي

از کداز شمع باشد شعله‌را ۵پایندکي
میکند از پهلوي مظلوم ظالم زندکي

---

۱ Sir W. O. دانشمندانست

۲ Omitted in Keene's.

۳ Sir W. O. بود تحصیل نمود

۴ Omitted in Sir W. O.'s.

۵ Sir W. O. تابندکي

فصل گل و موسم بهارست
گلزار برنگ و بوي يارست
بيتو شب ماه تيره روزان
چون چشم سفيد گشته تارست

ديگر مرحوم مولانا شمس الدّين محمد است خلف فاضل مجتهد مولانا محمد سعيد گيلاني وي از اجله مستعدّان و جامع كمالات صوري و معنوي بود بعد از تحصيل بسياري از فنون عليه ذوق سلوك و رياضات بر او غالب شد و طرفه شوري و استغراقي ويرا فرو گرفت ترك علوم ظاهريه نموده بحاجي عبد القادر عاشق آبادي اصفهاني كه خود را از مشايخ زمان ميدانست و مريدان داشت نسبت ارادت درست كرد و در حيات والد خود در عنفوان شباب در گذشت و پس از مدتي والدش كه از اعاظم علما بود رحلت نمود با والد فقير ايشانرا مودتي قديم بود پسر ديگر مولانا محمد سعيد مذكور

(Sir W. O. جلّه

بافادهٔ فقه و حدیث مشغول و اقوالش در شرعیات معتمد علیه و روزکاري بآسایش داشت در سال فوت مولانا محمد باقر در کذشت فقیر چند نوبت ایشانرا دیده ام پسرش حاجي ابو طالب نیز از محدثین بود بعد از پدر بچند سال در کذشت دیکر فاضل عالیشان آقا رضي الدّین محمد است خلف علّامهٔ نحریر آقا حسین خوانساري و از اذکیاي علما بود اطبعي بغایت دقیق و فکرتي عالي داشت در خدمت او بسیاري از فضلا مستفید شدند در جواني در کذشت فقیر در منزل والد بخدمت ایشان رسیده دیکر فاضل عارف میرزا باقر قاضي زاده است از دانشمندان روزکار و صاحب طبعان بود چون سکني در محلّه عبّاس آباد اصفهان داشت بقاضي زادهٔ عباس آباد معروف بود در اکثر علوم ماهر و بافاده مشغول و اوقاتي منتظم داشت با والد مرحوم مربوط بود تا رحلت نمود طبعش بکفتن شعر رغبت نمودي از ایشانست

طبیعي Sir W. O. ؛

الزمان اخوند مسیحائي کاشانیست بزیور فضل و کمال آراسته تلمیذ و داماد مرحوم آقا حسین خوانساري و بغایت ستوده خصال و خوش صحبت بود شعر بسیاري گفته و منشات نفیسه دارد صاحب تخلص داشت این چند بیت از ایشان است

پیوند الفت تو چو تار نظاره است
تا چشم میزني بهم این رشته پاره است

بلبل بگل نشان دهد از رنگ و بوي تو
پروانه با چراغ کند جستجوي تو
تا باشدم بهانهٔ از بهر بازگشت
دل را بجا گذاشته رفتم ز کوي تو

در اصفهان بافاده مشغول بود ۵تا در گذشت دیگر مولاناي مغفور حاجي ابو ترابست وي از صلحاي دهر و از مصاحبان مولانا محمد باقر مجلسي بود

---

۱ The three lines hence to اقوالش are omitted in Sir W. O.'s Ms.

اولادش [1]بمناصب دیواني آلوده شدند و ایشان را آن عزت و احترام نماند دیکر فاضل مبرور شیخ جعفر قاضي است وي از مشایخ بلدهٔ کمره و از اعاظم تلامذهٔ استاد العلما آقا حسین خوانساري و جامع فنون علوم بود در مدرس او جمعي کثیر از افاضل استفاده میکردند و روزکاري بعزّت و احتشام داشت بمنصب شیخ [2]الاسلامي رسید و آن شغل خطیر را بر نهج ستوده تقدیم کرد و از وفور مهارت که در امور ملکي و قوانین معاشرت داشت بوزارت اعظم نوید یافت بعض امراي سلطاني که در پایه آن منصب بزرك بودند در شکست کار او کوشیدند و پادشاه را از آن اراده در کذرانیدند در سن کهولت در کذشت و در [3]جایر حسین علیه السّلام مدفون شد چون با والد مرحوم مودت و الفت تمام داشت مکرّر فقیر بخدمت ایشان رسیده دیکر برادر کهتر ایشان شیخ [4]علیست او نیز در سلك فضلا بود و بعد از برادر خود بچند سال در کذشت دیکر مسیح

---

۱ Sir W. O. مناسب

۲ In Keene's الاي

۳ Sir W. O. حایر

۴ Sir W. O. علي است

CHAP. IV.

ذکر معدودي از افاضل [1] معاصرین

اکنون برخي از افاضل و معارف که در [2] صغر سن باصفهان ملاقات ایشان نموده ام و هم در آن اوان رحلت کرده اند بقلم آمد از آنجمله فاضل مرحوم مولانا محمد باقر مجلسي اصفهانیست که شیخ الاسلام و از مشاهیر محدثین و فقهاي امامیه بود مولفات مشهوره دارد سه چهار نوبت ایشانرا [3] دیده ام در هفتاد و دو سالکي در هزار و صد و ده هجري در کذشت دیکر عمدة السّادات میرزا علاء الدین محمّد معروف بکلستانه است از افاضل و اتقیا بود و با والد مرحوم اختصاص تمام داشت بعبادت و افاده بسر میبرد و بر کتب متداوله شرعیه تعلیقات دارد و روزکاري بآسودکي و عزّت داشت در همان اوان او نیز در کذشت و

---

[1] Keene معاصر باشد [2] Sir W. O. صغیر [3] Sir W. O. دیدم

[1]مسوّده میکردم و در آن مصیبت و اندوه شعر [2]بسیاري گفته ام از جمله مثنوي ساقي نامه است که افتتاح آن اینست

خدایا توئي آکه از راز و بس
بهشت از تو دارند پاکان هوس
من و مستي و کنج میخانهٔ
بآزادیم خط پیمانهٔ

تخمیناً یکهزار بیت است بغایت سنجیده و مستانه گفته [3]شده تا آنکه حق تعالي از آن [4]درد و الم صحت بخشید و پراکندگي بجمعیت [5]کرائید

---

[1] Sir W. O. سوده
[2] Sir W. O. بسیار
[3] Sir W. O. شد
[4] Sir W. O. فراد
[5] Keene کرانید

و همچنین باندك تأملي بیت دیکر [1] میکفتم تا غزل تمام خواندم حضّار کفتند که این طرز شعر بدیهه کفتن امروز [2] مقدور نیست و والد فرمود که الحال ترا اجازت شعر کفتن دادم امّا نه آن مقدار که وقت ضایع کني و قلمدانیکه در سرکار خود داشت براي نوشتن این غزل مرا انعام [3] فرمود

در همان اوان مرا حادثهٔ سخت [4] رسیده فترتي در احوال پدید آمد جوش بهار و [5] خرمي روزکار بود با جمعي یاران خود بصحرا رفتم و اسپ تاختم اسپ در دویدن بیفتاد و استخوان دست راست من [6] کوفته شد و تا یکسال باصلاح نیامد استادان ماهر معالجها میکردند و رنجي صعب کشیدم و پس از چندي که وجع تسکین یافته بود همچنان بیکار و بار کردن بود چون خوي بنوشتن داشتم قلم بدست چپ کرفته

---

۱ Keene has کفتم

۲ Sir W. O. مقدور کسي

۳ Sir W. O. کرد

۴ Sir W. O. رسید و

۵ Sir W. O. حرفي

۶ Keene's has کرفته

صید از حرم کشد خم جعد بلند تو
فریاد از تطاول مشکین کمند تو

حاضران از جا در آمدند و آفرینها گفتند تا ایشان در تحسین بودند مرا بیت دیگر بخاطر [1]رسیده بر خواندم

شد رشك طور از آمدنت کوي عاشقان
بنشین که باد [2]خردهٔ جانها سپند تو

درین مرتبه والد علامه نیز [3]از جا در آمد و تحسین کرده فرمود که آنچه میگفتم در شعر ملا محتشم نیست درین هست بیت دیگر بر خواندم

مشکل شده است کار دل از عشق و خوشدلم
شاید رسد بخاطر مشکل پسند تو

---

[1] Sir W. O. رسید و
[2] Sir W. O. خوردهٔ جانان
[3] Keene omits از جا در امد و

بآن و استاد است امّا کلامش بي نمك است و آنمقدار از حلاوت که تدارك بي نمکي کند ندارد با آنکه نمك در سخن شاید که کلوسوزتر باشد از حلاوت چنانکه از همین مطلع بلند او اینمعني مستنبط تواند شد دیکر تنها مصرع اخیر درست افتاده مصرع اوّل بطبع مانوس نمیشود چه قامت را در کمند افتاده کفتن با سلیقه راست نیست اکر لفظ قامت نبودي و کفتي ۱ اي که بلند قدان در کمند تو اند این کلام پسندیده بودي حاضران تصدیق نمودند پس متوجه من شده فرمود میدانم که از ۲شاعري هنوز باز ۳نیامده اکر تواني در ین غزل بیتي کفت بکو همان لحظه مرا مطلعي بخاطر رسید و چون نظر ایشان باز بمن افتاد در یافتند که چیزي ۴بخاطرم رسیده فرمود که اکر کفتي بخوان و حجاب مکن این مطلع بر خواندم

---

۱ Keene has که اي

۲ Sir W. O. شاعرئي

۳ Sir W. O. نیامده

۴ Sir W. O. بخاطر

صافي را که از مصنفات فاضل مبرور مولانا محمد محسن کاشانیست نزد ایشان قرات کرده باتمام رسانیدم و با کثرت مشاغل تحصیل و وظایف مرا شوقي ۱موفور بصحبت مستعدان و موزونان بود و با جماعتي از ۲آن طایفه مختلط بودم روزي در منزل والد علّامه مجمعي از مستعدان ۳متعقد بود مرا هم در آن مجلس طلبیدند و از هر جا سخنان در میان بود یکي از حاضران این بیت ملا محتشم کاشي را بر خواند

اي قامت بلند قدّان در کمند تو
رعنائي آفریدهٔ قدّ بلند تو

و بعضي از حضار تحسین بلیغ ۴نموده والد مرحوم فرمود که دیوان ۵ملا محتشم بنظر من در آمده ۶شاعري

---

۱ Sir W. O. موفوره ۲ Keene's has ین ۳ Sir W. O. منعقد

۴ Keene has فرموده ۵ Omitted in Keene's.

۶ Sir W. O. شاعراي Keene شاعري آیان

خلاف فقها بود اضطرابي و حيرتي رويداد و خاطر مطمين بفتاوي فقها و معمول بين الناس نميشد و در آن باب خوض عظيم كردم و احاديث را اصل و ماخذ دانسته بسياري از كتاب تهذيب الاحكام شيخ طوسي را در مدرس ۱مجهد الزمان آقا هادي خلف مولانا محمد صالح مازندراني عليه الرحمه استفاده نمودم و نظر در رجال حديث و ۲استادان كردم و رجوع بكتب ۳استدلاليه فقها و تشخيص طرق استنباط ايشان نمودم و بر كتب فروعيهٔ حديث كذشتم و در آن باب ۴جهد موفور كردم تا آنكه در مسايلي كه مرا محتاج اليه و معمول به بود بقدر وسع اطميناني حاصل آمد و از تقليد محض خاصه با تخالف آراء و عدم عصمت احدي از مفتيان كه مدحض اقدام است و موقف حيرت في الجمله رهائي حاصل آمد و در آن اوان بعد از نيم شب كه والد مرحوم بر ۵ميخاستند پيش از آنكه بنوافل مشغول شود تفسير

---

۱ Keene has مجهند ۲ Keene has اسناد ۳ Keene has استدلاله

۴ Keene has جدّ ۵ Sir W. O. and Keene ميخواستند

حسرت بي پایان و غم [1]جانکراي اینست که درین یکدو نفسي که باقي مانده باشد دیکر امید بهبود و اهتزاز [2]نغمه مقصود نیست

کو فصل بهاري که ز مي کام بر آرم
چون شاخ کل از خرقهٔ خود جام بر آرم

صدق امیر المومنین علیه السّلام حیث قال

إِحْذَروا [3]فِرَارَ النَّعِيمِ فَمَا كُلُّ شَارِدٍ بِمَرْدُودٍ

آسایش است آنچه بخاطر نمیرسد
آن روزکار نیست که این آرزو [4]کنم

و هم در آن اوان از برکت [5]تقوي و ورعي که مرزوق شده بود مرا در مسایل [6]فروعیّه عملیّه که مواضع

---

1 Sir W. O. جان کذا
2 Sir W. O. نغچه
3 Keene's has قرار النعم
4 Keene's has کنیم
5 Sir W. O. تقواي
6 Keene has فرعیّه Sir W. O. قوعیه و عملیه

علماي ۱متتبع را ميسر آمده باشد و با اينحال رغبتي موفوره بطاعات و عبادات بود و لذتي عجيب از آن مييافتم و ليالي و ايام ۲جمعة و اوقات متبركه را مصروف باحيا و مواظبت باذكار و دعوات ماثوره مينمودم و بسياري از نوافل و سنن عمليه ضايع نميشد و دلرا طرفه رقّت و صفائي و سينه را انشراحي بود و ذكر آن احوال چنانكه بود نتوانم كرد و آنچه كفتم از ۳مقوله ذِكْرُ ۴ٱلنَّعِيمِ مِنْ بِضَايِعِ ٱلْمَسَاكِينَ است افسوس افسوس چه دانستم كه كار باين درماندكي و دل مردكي و افسردكي كه اكنون كشيده خواهد كشيد و كام بلذت خود كرفته را بايد ۵با اينهمه تلخي و زهر جانكداز ناكامي ۶ ساخت

وَبِتُّ بِلَيْلٍ سَاوَرَتْنِي غُسَيْلَةٌ
مِنَ ٱلرَّقْشِ فِي أَنْيَابِهَا ٱلسَّمُّ نَاقِعُ

---

۱ Sir W. O. متتبع and باينحال ۲ Omitted in Keene's.

۳ In Keene's معقوله ۴ Keene's has النّعم ۵ Sir W. O. باينهمه

۶ In Sir W. O.'s the verb باید is placed immediately before ساخت

فضایل صوري و معنوي بود نمود چندي در خدمت
او تحصیل نموده قدري از کتاب احیاء العلوم و رسایل
۱اسطرلاب و شرح چغمیني خواندم و والد مرحوم مرا
اشارت بمطالعه کتب اخلاق میفرمود و جمعي از
مبتدیان اهل تحصیل هر روز حاضر شده قدري اوقات
صرف مباحثه ایشان نموده آنچه را اخذ نموده بودم
۲با ایشان تکرار میرفت و حق تعالي برکت و وسعتي
در اوقات من کرامت فرموده ۳بود و با وجود
اشغال کثیره فرصت تنکي نمي نمود و شوق مباحثه
و مطالعه چنان مرا بیقرار داشت که التفات بلذّات
نداشتم ۴مکرّر در شبها از کثرت بیداري من والدین
را ترحم آمده مرا نصیحت و التماس باستراحت
میکردند و سود نداشت و آنچه را بدرس نمیخواندم
بمطالعه اخذ نموده مواضع مشکله را از والد سوال
میکردم و آنمقدار از کتب مختلفه و فنون متشتّته که
در اندك مدتي بمطالعهٔ من در آمد مکر قلیلي از

---

۱ In Sir W. O.'s اصطرلاب ۲ In Sir W. O.'s بایسان میکفتم

۳ Keene's has بوده ۴ Sir W. O. مکر

اظاهر و کرامات و مقامات و مجاهدات و ضبط اوقات و طور معاش آن عالي مقام را شرح دهم کتابي شود بالجمله چون طبع ایشان موزون و احیاناً بگفتن شعر رغبت مي نمود و مطلع بیل من بسخن بود از آن چندان منع و زجر نمیفرمود بلکه گاهي امر بخواندن چیزیکه گفته بودم میکردند و تخلص بلفظ حزین از زبان گهر بار ایشانست این رباعي از اشعار آن قدوهٔ کرام ثبت افتاد

رباعي

ایشوخ بیا در دل درویش نشین
کان نمکي بر جگر ریش نشین
در هجر تو دامنم گلستان شده است
یکدم بکنار کشتهٔ خویش نشین

و در همان اوان ایشان برحمت حق پیوستند پس از آن والد علامه سفارش تعلیم و تربیت فقیر بفاضل عارف شیخ بهاء الدین گیلاني که از تلامذه سیّد الحکماء میر قوام علیه الرحمه و از گوشه نشینان و جامع

---

1 Omitted in Keene's.

حدیث و ۱معالم اصول و چند نسخه دیکر در خدمت ایشان خوانده ام و هم در صغر سن والد مرحوم مرا بخدمت عارف حقایق و معارف قدوه مشایخ کرام شیخ خلیل الله طالقاني قدس الله روحه که در آن وقت از عزلت کزیدکان آندیار بود برده خواهش تربیت و ارشاد نمود قریب بسه سال بخدمت ایشان میرسیدم اکرچه کتابي بخصوص در خدمت او نخوانده ام لیکن هر روزه مطلبي و مسأله بر کاغذي بخط خود نوشته میدادند و آنرا تعلیم میفرمودند و مرا معلوم نبود که آن عبارت از چه کتابست و در اصلاح و تزکیه نفس ۲ناقص چندان التفات و مبالغه مینمودند که زبان از بیان آن قاصر و دل از اداي شکر ایادي و حقوق آن عارف کامل عاجز است الحق اکر قصور استعداد من نبودي هرآینه برکات تربیت و انفاس آن بزرکوار بمقامي که بایست رسانیدي وي از اکابر مشایخ عارفین و جامع علوم ظاهر و باطن بود اکر خواهم که شمهٔ از حالات

---

۱ Sir W. O. has معامله ۲ For this Sir W. O. has شوم

مطلع شد مرا از آن منع نمودي و والد مرحوم نیز مبالغه در ترك آن داشتي و مرا صرف طبیعت یکباره از آن ممکن نبود چیزي که وارد خاطر مي شد مینوشتم و پنهان میداشتم

در سن هشت سالکي والد مرحوم اشارت بتجوید قرات قرآن نمود در خدمت مولانا ملك حسین قاري اصفهاني که از صلحاي زمان او در آن فن ۲ ممتاز اقران بود ۳ دو سال قرات نموده چند رساله در آن علم خواندم و از آن فراغ حاصل آمده حسن قرات من مرغوب اسماع شد پس والد علامه از فرط اشفاقي که داشت خود بتعلیم من پرداخت شرح جامي بر کافیه و شرح نظام بر شافیه و تهذیب و شرح ایساغوجي و شرح شمسیه و شرح مطالع در منطق و شرح هدایه و حکمة العین با حواشي و مختصر تلخیص و تمام مطول و ۴ مغني اللبیب و جعفریه و مختصر نافع و ارشاد و شرایع الاحکام در فقه و من لا یحضره الفقیه در

---

۱ Keene's omits the و ۲ Sir W. O.'s has ممتاز از

۳ Sir W. O.'s has تا دو سال and استماع ۴ Keene's has معني

نمودند مولاناي مزبور بعد از بسمله این ایات را سه نوبت تلقین فرمود

رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِن لِّسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي

و فاتحه خوانده نوازش فرمود در دو سال سواد خواني و خطي میسر ۱آمده و شوقي مفرط بتحصیل حاصل شده هیچ شغلي نزد من مرغوب تر از خواندن و نوشتن نبود کتب فارسي بسیار از نظم و نثر خواندم برسایل صرف و نحو و فقه مشغول ساختند و بزودي فرا گرفتم رساله چند از منطق تعلیم کردند مرا بآن فن زیاده شوق و شغف پدید آمد و درست اخذ کردم استادي که داشتم از ذکا و شوق من تعجب مینمود و تحسین میفرمود و شوق افزوني میگرفت ۲چون طبیعت موزون بود از شعر لذّتي عظیم مي یافتم و بگفتن میل ۳مي شد و مدتي مخفي بود چون استاد

---

۱ Keene's has شد—آمد

۲ Sir W. O. has چون رغبت بانشا و شعر ۳ Omitted in Keene's.

CHAP. III.

ولادت راقم من غرایب الحفظ رغبت بانشا و
شعر حادثهٔ جسماني ذکر برخي از اسانید اعلام

امّا مجمل احوال این بیمقدار ولادت در روز دو
شنبه بیست و هفتم شهر [۱]ربیع الآخر بسال هزار و
یکصد و سه هجریه در دار السلطنت اصفهان اتفاق
افتاده و هنوز چیزي از احوال ایام رضاع بیاد مانده
چون چهار سال از عمر بر آمد والد مرحوم اشارت
بتعلیم نمود در آن اوان مولاناي اعظم ملا شاه محمد
شیرازي علیه الرحمه که [۲]از اعلام روزکار بود وارد
اصفهان [۳]و روزیکه در منزل والد علامه مهمان بود فقیررا
بخدمت ایشان براي شروع [۴]تعلیم از روي تیمن حاضر

---

۱ Sir W. O. has حمیدي الاخره intended I suppose for جمادي &c.

۲ Keene's has آنرا علام

۳ Instead of و Sir W. O. has بود understood in Keene's.

۴ Keene تعلم آرزوي Sir W. O. تعلیم از روزي

نمي ماند بسر کیفیتي میناي خالي را
کشیدي تا ز من دست نوازش اي چمن پیرا
مثل چون بید مجنون کشته ام آشفته حالي را
تو در پیرانه سر رفتي و من هم در غمت پیرم
بحسرت میکنم هر لحظه یاد اخرد سالي را
نهان اي عرش رفعت تا ندیدم در دل خاکت
ندانستم که پوشد خاك سافل کوه عالي را
کسستي تا ز هم شیرازهٔ تالیف جسماني
مثالي نیست در عالم هویدا بیمثالي را
بدل آه رسائي دارم از مجموعهٔ آتش
ز خاطر برده ام یکباره مصرعهاي خالي را

---

۱ Sir W. O. has خورد ۲ Sir W. O. بدیدم

۳ Sir W. O. has دانش

تو خوشنود باد وصيت من بتو اينست كه هرچند اوضاع دنيارا بر وفق مرام نه بيني و زمانه ناسازكار افتد بايد كه بمذلّت رضا ندهي و تبعيت دونباله روي اختيار نكني چه عمر قليل قابل آن نيست و در اصفهان اكر تواني زياده توقف مكن اكه شايد از ما كسي باقي ماند و اين سخن را فقير در نيافتم تا بعد از چند سال كه فتنه و خرابي اصفهان پديد آمد پس فرمود در ليالي و ايام متبركه بهرچه دست دهد و ميسر آيد مارا فراموش مكن بعد از ساعتي چند بعالم بقا ارتحال ٢فرمودند مدفن ايشان در مقابر مشهوره بمزار بابا ركن الدين در جنب تربت عارف ربّاني مولانا حسن دانشمند كيلانيست افاض الله تعالي عليه ٣شأابيب الرحمه والغفران واسكنه في فراديس الجنان چند بيت از مرثيهٔ كه در فوت آن عاليمقام بقلم آمده بود ثبت افتاد

غزل

سپهر از مركت اي صاف حقيقت بي صفا كشته

---

١ Sir W. O. شايد كه ٢ Sir W. O. فرمود

٣ In Sir W. O.'s شاءبيب in Keene's شايبيب

و پنج سال که با ایشان بسر برده ام هرگز فعلي که در شرع مکروه باشد از ایشان ندیده ام و بعد از نیم شب در هیچ ۱حال چه در صحت و چه در مرض اورا بر بستر استراحت نیافته ام شش هفت سال پیش از فوت عزلت و خلوت بر مزاجش غالب آمده ترك مباحثه و معاشرت نمود و اصلاً پیرامون انتظام امور معاش اهل خانه نمیکردید و این فقیررا در آن باب مختار ۲ساخته کاهي بمطالعه مشغول ۳میشد و بیشتر اوقات کریان بود و اکثر ۴لیالي را بعبادت احیا مي نمود سخن با کسي زیاده بر ضرورت نکفتي و سخن کفتن کسي را هم خوش نداشتي تا آنکه

در سال هزار و یکصد و بیست و هفت هجري در سن ۵شصت و نه سالکي امراض شدت کرد و ضعف مستولي شد صباحي که چاشتکاه آن رحلت کرد مرا طلبید و سفارش باز ماندکان و نیکوکاري ۶با ایشان نمود پس فرمود چنانکه مرا خوشنود داشتي خداي از

---

۱ Keene's has حالي

۲ Keene's has ساخته بود

۳ Sir W. O. شدي

۴ Keene's has لبابي

۵ Sir W. O. ششت

۶ Sir W. O. بایشان

یك از افاضل را بحسن تقریر و شکفته ۱ طبعي ایشان
ندیده ام علو نفسش چنانکه در نظر همتش دنیارا قدر
کف خاکي نبود هرکز همت بر تحصیل مال و جاه
دنیوي که ادني تلمیذ اورا باندك مسامحه بوجه
اکمل میسّر بود نکماشت و در طبع اندیشه فزوني
و تن آساني نداشت بارها شنیده ام که ۲میفرمود
لقمه نان حلالي که رازق عباد قسمت ساخته مارا
۳کافي است و داعي بر تحصیل دنیا اکر ۴پرورش
دیکران و ایثار بر خواهندکانست بي ذلت نفس مومنه
میسر نیست و نزد من سر سخاوتها قطع نظر کردن
و واکذاشتن ۵آنچیزیست که در دستهاي مردم است
۶با ایشان هرکز مبادرت بآشنائي ارباب دول نکردي
و با جمعي از امرا و اکابر و اعیان که ۷اخلاص داشتند
و نهایت آداب مرعي میداشتند بزرکانه سلوك نمودي
عبادت و ورعش بمثابه بود که در عرض بیست

---

۱ Sir W. O.'s has طبیعي
۲ In Sir W. O.'s میفرمودند
۳ In Sir W. O.'s کافیست
۴ Sir W. O. before بر has پرورش
۵ Sir W. O. آنچیز است
۶ Sir W. O. بایشان
۷ Sir W. O. اخلاصي

الحرام مشرف شده ببغداد باز گشتند و چندي در مشاهد متبرکه عراق بسر برده باز باصفهان مراجعت نمودند و از اهالي آنجا حاجي عنايت الله اصفهاني را که از اتقيا و اخيار بود [1] با ايشان موانست پديد آمد و صبيه خود را بايشان تزويج نمود اولاد منحصر در چهار [2] پسر بود مولود نخستين اين بيمقدار است و سه برادر ديگر يکي در کودکي و [3] دو در عنفوان شباب در گذشتند

مجملاً اگر در محاسن صفات و اخلاق کامله و علو همت و فطرت و قوت [4] ايمان و کمال فضل و دانش آن علامه تحرير خوض رود سخن بدرازي کشد و بسا باشد که حمل بر مبالغه و حسن اخلاص اين خاکسار کنند در هيچ فن از فنون علوم نبود که مهارتش بکمال نباشد و با اين حال هرگز مباهات بعلم چنانکه رسم علماست نداشتي و با ادني کسي از اهل تحصيل و فرومايه‌گان مصاحبانه سلوك کردي و با اينکه طول عمر بمباحثه و افاده گذراندي از جدل بغايت محترز بودي و اين شيوه را مکروه داشتي هيچ

---

[1] Sir W. O. has بايشان

[2] Omitted in Sir W. O.'s.

[3] Sir W. O. has دوم

[4] Keene's has انباشد

و در کتابخانه ایشان [1] که زیاده از پنج هزار مجلد بود هیچ کتاب علمي بنظر در [2] نیامد که از اوّل تا بآخر بتصحیح ایشان در نیامده باشد و اکثر محشي بخط ایشان بود و قریب بهفتاد مجلّد را که از آنجمله تفسیر بیضاوي و قاموس اللغة و شرح لمعه و تمام تهذیب حدیث و امثال ذلك بود بقلم خود کتابت نموده بود میفرمود که من مکرّر در شباروزي یکهزار بیت و زیاده نوشته ام خطي بغایت زیبا و واضح داشتند از ایشان شنیده ام که میفرمودند والدم در حیات بود که باصفهان آمدم و باین سبب که مبادا توطن اختیار کنم زیاده بر قدر مصارف ضروریه بجهة من نمي [3] فرستادند و آنرا هم در عرض سال بچند دفعه میرسانیدند لهذا آنقدر که میخواستم براي ابتیاع کتاب زر مقدور نبود بسیاریرا خود مي نوشتم بعد از چندیکه والد رحلت کرد اندیشه [4] معاودت بلاهجان از خاطر محو شد

بالجمله در اصفهان مکاني خریده بر عمارتش افزودند و عازم سفر حجاز شده از راه شام بطواف بیت الله

---

۱ In Keene's omitted.

۲ In Keene's نیاید

۳ Sir W. O.'s has فرستاد

۴ Keene's has معاورت

CHAP. II.

مجمل احوال والد مرحوم من غرايب الاقتدار علي الكتابة من غرايب الصلاح والعبادة

امّا والد مرحوم در سن بيست سالكي بعد از تحصيل بسياري از مطالب عليه نزد مولاناي فاضل ملا حسن شيخ الاسلام كيلاني بشوق ادراك صحبت فضلائي عراق باصفهان آمده در مدرس استاد العلما آقا حسين خوانساري عليه الرحمه كه ماثر فضايل و مناقبش از غايت اشتهار بي نياز از اظهار است باستفاده مشغول شدند و فنون رياضيه را در خدمت بطلميوس زمان علّامي مولانا محمد رفيع كه برفيعاي يزدي مشهور است تكميل نموده چنان ١استغراقي در مطالعه و مباحثه ٢يافتند كه محصلين را ٣كمتر ميسر آمده باشد و تا اواخر عمر بر همان منهاج بود جماعتي كثيره از اصحاب تحصيل ببركت تربيت ايشان بمراتب عاليه رسيدند

---

١ Sir W. O.'s has استغراقي

٢ Sir W. O.'s has بافتند

٣ Sir W. O.'s has كمترين

ولـه رباعي

در گلشن دهر محرم راز نبود
در بزم زمانه نغمه پرداز نبود
پنهان نتوان زمزمه پردازي کرد
بستیم زبان کسي هم آواز نبود

فقیر در اصغر سن که در خدمت والد بلاهجان رسیدم سعادت ملاقات آن عم عالي مقدار در یافتم حقاً که در محاسن صفات و حسن اخلاق و شگفتگي و مجلس آرائي تا امروز مثل او کمتر دیده ام ده سال پیش از والد علامه در لاهجان برحمت ایزدي پیوست یك پسر مسمي بشیخ مفید و دو صبیه از ایشان مانده بود پسر هم پس از چندي در اوّل شباب در گذشت

---

۱ Sir W. O.'s has صغیر and بخدمت and والا

و بهفت قلم بغایت نیکو نوشتي و خط استادان را
چنان تتبع کردي که تمیز در میانه دشوار شدي
مصحف مجید و صحیفه کامله مترجم باتمام رسانیده
جهة والد مرحوم باصفهان فرستاده بود هر دو را بفقیر
شفقت نموده بودند خوش نویسان مشهور اصفهان از
دیدن آن بهرها مي بردند و در ترسل و انشا مهارت
تمام داشت منشات ایشان در سفاین مستعدان مسطور
و مشهور است در شعر و معمّا سلیقه درست و احیاناً
۱ بگفتن میل نمودي اینچند بیت از ایشان است

رباعي

باده خون جگر ماست ز مینا مطلب
گوهر از چشم تر ماست ز دریا مطلب
پي لیلي نتوان گشت چو مجنون در دشت
آنچه در سینه توان یافت بصحرا مطلب

---

۱ Sir W. O.'s adds شعر understood in Keene's.

۲ Sir W. O. has تنها which may be thought preferable.

قندیل کعبه‌را بصنم خانه سوختیم
وحدت چه حالتست که خوابت نمیبرد
ما خود نفس ز گفتن افسانه سوختیم

ولد ایشان منحصر بشیخ عبد الله بود کسب فنون [1] علم از والد خود نموده بتقوي و انقطاع از دنیا اتصاف داشته آنچه از وجه معاش و املاك موروثي حاصل آمدي بقلیلي قناعت نمودي و باقي‌را صرف دوستان و محتاجان کردي سه پسر از ایشان مخلّف شد شیخ عطاء الله و شیخ ابو طالب و شیخ ابراهیم شیخ عطاء الله که ولد اکبر بود در فقه و حدیث اعلم علماء آن دیار و در زهد و کثرت عبادت درجهٔ عالي داشت در سن کهولت در گذشت و اولاد از و نماند شیخ ابراهیم که [2] کهترین برادران بود از مستعدان روزگار و بعلو فطرت و ذکا اتصاف داشته مراتب متداوله علمیه‌را اکتساب نموده سر آمد [3] اقران گردید

---

[1] Sir W. O. has علوم

[2] Sir W. O. has کهترین

[3] Sir W. O. has افزون

شیخ حزین

در کتابخانه والد علامه طاب ثراه بنظر فقیر رسیده و حاشیه مبسوطه بر فصوص فارابي وغیرها تکمیل علوم در خدمت سید المحققین امیر فخر الدین اسماکي استرابادي نموده و بگفتن شعر رغبت داشته وحدت تخلّص ایشانست والحق سخنان عاشقانه اش در کیفیت و حسن بلاغت بي نظیر افتاده دیوان قریب بدو هزار بیت بنظر رسیده از آنجمله است

غزل

خوبست محبت اثري داشته باشد
معشوق ز عاشق خبري داشته باشد
دل رفت بآتشکدهٔ عشق و نیامد
مي آمد اگر بال و پري داشته باشد
مردیم ز بس ثابت و سیاره شمردیم
آیا شب هجران سحري داشته باشد

وله

دل را بطاق ابروي جانانه سوختیم

---

۱ Sir W. O. has سمّاکي
۲ Sir W. O. has رعیت
۳ Sir W. O. omits است
۴ Keene's Ms. has آید

و از آن زمان باز لاهجان موطن اجداد كرديد و جد فقير شيخ [1] علي بن عطاء الله از معارف علماء زمان خود بود خان احمد خان پادشاه كيلان نظر باستعدادي كه [2] داشته در تعظيم او مبالغه نمودي و بعض مراتب عليه را از ايشان [3] استفاده نموده در دار السّلطنت قزوين بصحبت شيخ جليل بهاء الدّين محمّد عاملي عليه الرّحمه رسيده موانست تمام با هم داشتند چنانكه در شرح حديث معراج كه از تحقيقات [4] عاليه ايشان است بتقريبي در فواتح آن ذكر صحبت خود با شيخ عليه الرحمه نموده و از مصنفات ايشانست شرح فارسي بر كليات قانون كه بالتماس خان احمد خان نوشته و رساله اثبات واجب كه مقدار دانش او از آن معلوم [5] تواند شد و رساله حلّ شبهة جذر اصم و اين هر دو نسخه بخط ايشان

---

1 Keene's Ms. has جمال الدين علي

2 Sir W. O. after داشته has اند understood in Keene's.

3 In Keene's استفاله

4 Sir W. has عليّه

5 Keene's Ms. has توان

CHAP. I.

اجداد راقم

وانا المستمد بواهب المواهب محمّد المدعو بعليّ بن ابي طالب بن عبد الله بن علي بن عطاء الله بن اسمعيل بن اسحاق بن نور الدّين [١]محمّد بن شهاب الدّين [٢]علي بن علي بن يعقوب بن عبد الواحد بن شمس الدّين محمد بن احمد بن محمد بن [٣]جمال الدّين علي بن [٤]شيخ الاجل قدوة العارفين تاج الدّين ابراهيم المعروف بزاهد الجيلاني قدس الله ارواحهم و ختم [٥]لي بالحسني

از اجداد اين فقير شيخ شهاب الدّين علي بلده استارا كه موطن و مدفن شيخ است كذاشته بدار السلطنت لاهجان كه احسن بلاد كيلانست سكني [٦]نمود

---

١ In Keene's Ms. بن محمّد

٢ In Keene's بن علي

٣ Sir W. O.'s has جهاد

٤ Keene's Ms. has الشيخ

٥ Sir W. O.'s has not لي

٦ Keene's Ms. omits نمود

و [1]آیندکان را تذکاري باشد مامول از ناظران کرام آنکه بنظر شفقت و ترحم نکرند و بطلب مغفرت این محروم کوي [2]سعادت را معاونت فرمایند

رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا

---

[1] Sir W. O.'s Ms. has دانندکان [2] Keene's Ms. has سعادات

چون انسان را [1]بهین ثمره و کزین سرمایه در کارگاه آفرینش تحصیل عبرتست و از اینست که گروهي از دانشمندان و قدر وقت شناسان بتدوین کتب تواریخ و تحریر احوال هر بد و نیك پرداخته برخي از روزگار خود را در آن کار بپایان برده اند و بالجمله [2]تصفّح سِیَر و اخبار را نسبت بطبقات انام علي اختلاف مراتبهم فواید بیشمار است و چون این سرگشته عمر بآشفتگي تلف کرده بچشم [3]حقیقت ملاحظه احوال خود نمود سرگذشت ایام گذشته را براي نگرندگان خالي از فایده عبرتي ندید و در نقل احوال دیگران بسا باشد که ناقل را بنابر سببها تخلیط و اشتباه افتد امّا در شرح احوال خویش مجال آن نیست خواست که بذکر شمهٔ از حالات و واقعات خود که درین عجاله بخاطر مانده پردازد و در آن رعایت ایجاز و اختصار نماید تا طول مقال و آرایش [4]عبارت مورث ملال خرد پژوهان نگردد و دوستانرا یادگاري

---

[1] Keene's Ms. has بهمین

[2] Sir W. O.'s Ms. has تصفیح

[3] Sir W. O.'s Ms. has عبرت

[4] Keene's Ms. has عبارات

PREFACE.

بسم الله الرّحمن الرّحيم

١ وبه نستعين

نحمده ونساله التقي ونعتصم بعروة الوثقي ونصلّي
علي سيدنا المصطفي وآله اعلام الهدي

لراقمه

ياراي زبان كو كه ثناي تو ٢كنيم
توصيف كمال كبرياي تو كنيم
چيزي به بساط ما تهي دستان نيست
جاني كه تو دادهٔ فداي تو كنيم

---

١ For the second line of the Persian Sir William Ouseley's Ms. has

رتّ يسّر وتمّم بالخير

٢ In the 6th, 7th and 9th lines Sir W. O.'s Ms. has كنم

تاریخِ احوال شیخ حزین

که خود نوشته است

تاريخ احوال بتذكرهٔ حال

مولاناي

شيخ محمّد علي حزين

كه خود نوشته است

رباعي

عزلتي در دام بال و پر شكن ميخواستم
نيست عالم جاي پروازي كه من ميخواستم
بعد مركم نيست تاب بار منّت از كسي
آتش تن‌را ز خاكستر كفن ميخواستم

ايضًا

تا كي براي كريه جكر خون كند كسي
خرج پر و مداخل كم چون كند كسي
در زير آسمان بود آسودكي محال
خودرا مكر ز دايره بيرون كند كسي

طُبع في دار السلطنة الانكليسيّة
لندن
والسّنة ١٨٣١ المسيحيّة

PK6585 .M95
The life of Sheikh Mohammed Ali Hazin,
Princeton Theological Seminary–Speer Library
1 1012 00027 7865